

II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKEZETE HALÁLÁNAK 200 ÉVES FORDULÓJÁRA

ERHÉTSZÁZHARMINCÖT ÁPRILIS 8-ÁN, Nagypéntek hajnalán fejezte be hányatott életét hazájától távol egy nagy magyar, akit kortársai fellépésekor a nemzet megmentőjeként üdvözöltek. Élete magyar élet, sorsa magyar sors volt. Fényesen magasra ívelő pálya után a számkivetésbe, megaláztatásba való lassú süllyedés; nagyfelelősségű, országot mozgató, történetet irányító aktivitás után — tétlenségre kárhóztatott, szereptelen passzivitás s a pálya végén magárahagyatottság, csendes tragikus kimúlás.

„A nemzetek történelmi helyzetét“ — Ravasz Lászlónak egy bölcs mondását idézem — „nem haderejük, vagyonuk vagy politikájuk szabja meg, hanem a bennük szunnyadó erkölcsi erő, a Lélek kozmikus energiája.“ A kuruc felkelés helyzetét a magyar történetben nem Rákóczinak — katonai erények és gyarlóságok keverékét mutató — hadserege, nem az ország napról-napra pusztuló vagyona és nem a fejedelemnek és tanácsadóinak politikája szabta meg, hanem a nagy nemzeti megmozdulásban szunnyadó erkölcsi erő és Rákóczi lelkének kozmikus energiája.

A fejedelem pályafutása olyan ember viszontagságos és megpróbáltatásokban gazdag életének története, aki nem született katonának, még kevésbé lázadónak és sorsa mégis olyan nemzeti ellenállás szolgálatába sodorta, amelynek élén fegyveres kézzel kellett hadat viselnie koronás királya ellen. Tíz éves korában ismerte meg először a háborút, hősl elkü anyja, Zrínyi Ilona oldalán, Munkács ostroma alatt. Az ágyúszót rövid idő múlva kolostori csend követte életében, majd a neuhausi, prágai stúdiumok után, külföldi utazások s a bécsi udvari élet zajos külsőségei töltötték be a fiatal Rákóczi életét. Hazájától távol, idegen környezetben neveltetve, lelkileg is eltávolodott attól s amikor esküvője után végleg letelepedett nagysárosi várában, — itthon, még ruhájában is idegenül — ugyanazt a feudális, nagyúri életet élte, mint Bécsben és külföldi utazásai alatt. A haza nyomorúságos állapotát még nem ismerte, királyának hú alattvalója volt s amikor a tokaji lázadás megindító neki szánták a fővezéri tisztet, ez elől a kétes értékű megtisztelés elől sietve menekült Bécsbe, hogy a felségárulásnak még a gyanúja alól is tisztázza magát. A nyugtalan Rákócziak, vértanú Zrínyiek, Frangepánok vére még szunnyadt ereiben, de Bercsényinek már nem nagy fáradságába került megismertetni vele a haza siralmas állapotát

s előkészíteni a minden szépért s jóért, igazságokért és ideálokért lelkesedő fiatal főurat arra a feladatra, amit a Gondviselés neki szánt.

Amikor Longueval árulása a bécsújhelyi várkastély börtönébe juttatja és onnan Lengyelországba menekül, sorsa már eldőlt. Az az örökség, amely a Rákóczi névhez nemcsak anyagiakban, de hagyományok és történelmi predesztináció révén is fűződött, súlyosan nehezedik vállaira s megállás nélkül taszítja, vonja őt tovább azon az úton, ahol végül a szabadságért felkelt nemzet élére sodródik.

1703 június 16-án megindítja háborúját. Nem Lipót, még kevésbé József császár személye ellen, — hiszen különösen József neki jóbarátja volt s a magyarok jogos kívánságait hajlandó lett volna teljesíteni — hanem a bécsi udvar végzetesen gyászos magyargyűlölő s a nemzetet lenyűgözni kívánó rendszere ellen. A nem rebellisnek született, szelídlelkű, inkább a tudományokért és művészetekért, mint Mars hadisten mesterségéért rajongó Rákóczi sereget teremt semmiből. Ösztönös szervezőképességével, személyének, vagyonának önzetlen latbavetésével a hadjárat alatt szüntelenül azon fáradozik, hogy toborzott néphadseregét a nyugati reguláris seregek színvonalára emelje, mert már első nagy csatája után (Nagyszombat, 1704 december 26) felismerte azt, hogy háborúját enélkül eredményesen és győzelmesen nem fejezheti be. Isteni küldetésének hite, hivatástudata hatalmasan kifejlődik, emelkedett gondolatvilágára támaszkodó kötelességtudása olyan energiákat és képességeket szabadítanak fel benne, amelyeket eddig sem ő, sem környezete nem ismertek. Bercsényi és a haza sorsát szívükön viselő főurak Rákóczit származása, helyzete, nevének varázsa miatt emelték a felkelés élére s talán nem is vártak tőle egyebet, mint hogy olyan nagy tekintéllyel, széleskörű összeköttetésekkel bíró reprezentatív vezér legyen, akivel elsősorban Franciaország s talán más külső hatalmak is szívesen kötnek szövetséget.

És íme, a nem katona Rákóczi — egészen jó hadvezérré vált. Az elmélyedésre hajlamos, zárkózott filozófus — sokfelé tekintő, nagy külpolitikai tervek kovácsoló diplomatává, a feudális nagyúr — legutolsó talpasának, legnyomorultabb jobbágyának sorsát is melegen szívén viselő államfővé fejlődik. S ha életpályájának ezeken a magaslatain mégsem tudott annyit elérni, mint amennyit megérdemelt volna, annak okait a külső körülményeken kívül egyéniségben rejlő gátlásokban kell keresnünk. Mint hadvezér erélytelen, engedékeny, — mint diplomata túlságosan jóhiszemű volt, mint államfő munkatársait, cselekedeteiket, mulasztásaikat túlságosan elnéző módon ítélte meg és sokkal többet hallgatott jó szívére, mint kellett volna.

Az a feladat, ami a magyar felkelés élén reá várt, olyan mérhetetlenül súlyos volt, hogy annak megnyugtató megoldására még egy — Rákóczinál sokkal nagyobb kvalitásokkal bíró államfő-hadvezér sem lett volna képes. Háborúját azzal az elgondolással és abban a biztos tudatban indítja meg, hogy azt csakis külső segítséggel lehet győzelmesen befejezni. Rákóczi minden illúzió nélkül szemlélte az eseményeket, a magyar nemzet teljesítőképességét, toborzott néphadseregének harcértékét s hamar felismerte azt, hogy bármilyen létszámú sereget sikerül is neki összetoborozni, az mégsem lesz elég erős és ügyes ahhoz,

hogy Savoyai Eugen harcedzett, tanult és kitűnően vezetett seregrészeit maga erejéből döntően megverje. A hadjárat alapvető stratégiai gondolata tehát a szövetséges francia hadsereggel (illetve annak valamelyik, Magyarországhoz közel operáló szövetségesével) való egyesülés volt. A győzelmet csak úgy tudta elképzelni, hogy a kuruc sereget az ország nyugati határai felé vezeti és Bécsset fenyegeti ugyanakkor, amikor francia szövetségese nyugat felől szintén közeledik Bécs felé.

Ez az adott helyzetben kétségkívül legindokoltabb és legcélravezetőbb stratégiai terve sohasem valósulhatott meg. Rákóczi vakon bízott a francia segítségben s nem vette észre azt, hogy XIV. Lajosnak a magyar nemzeti mozgalom nem volt létkérdés s a magyarországi harcok színterét mindvégig csak mellékhadszíntérnek tekintette. A döntést a spanyol örökösödési háború hosszú tartama alatt a franciák és szövetségeseik sohasem Bécs közelében keresték. Nekik Rákóczira csak azért volt szükségük, hogy a Habsburg-házat keleten némileg foglalkoztassa. Állításom igazolására szolgáljon e helyen csupán egy egykorú diplomata, Ferriol márki konstantinápolyi francia követ leplezetlen őszinteségű megjegyzése: „Mindaz, amit a magyarok rosszul csináltak, a maguk kárára volt, amit pedig jól végeztek, — nekünk vált hasznunkra.“

Nem akarjuk kisebbiteni XIV. Lajos Rákóczinak nyújtott segítségét, mert az tagadhatatlan, hogy a fejedelem francia tisztjei, különösen műszaki és tüzér szakemberei, valamint kevésszámú, de harcedzett francia csapatai derekasan megállták helyüket és a magyar nemzeti ügynek nagy szolgálatot tettek. De a küzdelem oroszlánrésze Rákóczi magyar seregének vállain nyugodott. Ez a sereg a nyolc évig tartó hadakozásban, illetve annak egyes, kisebb-nagyobb ütközeteiben, a katonai erények, egyéni vitézség, önfeláldozás és használhatóság sok szép példáját mutatta, de nem volt alkalmas eszköz döntő, nagy csaták megvívására és nagyvonalú stratégiai tervek következetes végrehajtására. Rákóczinak nem sok öröme volt hadvezéri életében, ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy alvezéreiről, seregéről leveleiben és emlékirataiban rendszerint pesszimisztikus hangon nyilatkozik. Élet-halál harcot kellett vívnia a nemzeti szabadság eszméjéért, de elgondolásai- ban, tervei végrehajtásában alvezéreiben nem sok támaszt talált. Szófogadatlan, önféjű tábornokai legszebb terveit elgáncsolják, megnyír- bálják, csapatai az első vitéz nekilendülés és siker után fosztogatni kezdenek, nagy vereségek után széjjeloszlanak s nehéz őket újból összetoborozni.

Nem csodálkozhatunk azon, ha Rákóczit veleszületett zárkózott természete a sok kudarc láttára még magányosabbá tette. Életének legsúlyosabb időszakát társtalanul, lelkileg is magárahagyatva kénytelen végigélni és végigküzdeni. Házaselete nem boldog. Feleségével az egész felkelés alatt csak rövid időre találkozik és az a száműzetés hosszú éveiben sem volt vele. A fejedelemasszony lelkivilágában a magyar kérdés alig kapott helyet. A magyarok szabadságharcát kívülről, csupán házának dinasztikus érdekei szempontjából szemlélte több-kevesebb érdeklődéssel; férjének fenkölt gondolkodása, magyar lelke és a magyar szabadságeszme számára mindvégig idegen fogalmak maradtak.

RÁKÓCZIT kora sem értette meg, csak ösztönösen érezte személyének elhivatottságát. Bizalmas barátai nem voltak, — talán Bercsényi állt szívéhez legközelebb, de a hadvezetés és hadszervezés terén nézeteik sokszor szíjjelvéáltak, sőt volt idő, amikor Bercsényi — erőszakoskodó egyénisége, betegeskedése, nyűgös természete miatt — a fejedelem terhére volt. Tábournokai és udvarának belső tagjai között sem találunk senkit, akit Rákóczi érdemesnek tartott volna arra, hogy bizalmas, meghitt barátjává válassza. Fejedelmi öntudatával, lelke mélyén gyökerező szuverénitászérzetével olyan falat vont maga körül, amely minden közeledést kizárt, őmaga pedig nem kereste a kedélyes baráti érintkezés szórakozásait. Ha országos és hadvezéri gondjaitól megpihenni akart, akkor — mint hűséges titkára, Beniczky Gáspár napról-napra feljegyezte — visszavonult belső szobájába, privatum archívumának és oeconomájának rendezésével, jó könyvek olvasásával, magános dolgainak intézésével foglalatzkodott, vagy egyedüli szenvedélyének, a vadászat örömeinek hódolt.

Rákóczi egyéniségének legjellemzőbb sajátossága az, hogy az embereket, eseményeket a lelkében erősen kifejlődött magasabb etikai szempontok, szinte azt mondhatnák, különös lovagi morál szerint ítélte meg s minden gondolata, minden cselekedete előtt és felett a legmagasabb fokú felelősségérzet, kötelességtudás és tökéletes hazaszeretet követelménye lebegett.

A Rákóczi-kor történetét kutatónak különös lelki gyönyörűséget okoz a fejedelem leveleinek tartalmába való elmélyedés. Nemcsak rendkívül nagy írói készségét; ötletes, színes, — de mindamelllett logikus és nagy önfegyelemről tanúskodó — írásművészetét élvezheti azokban, de a sorokból és a szavak mögött rejtőzö értelemről hű képet alkothat magának Rákóczi lelkiségéről. Levelezésének túlnyomó részét természetesen a politika és hadviselés kérdései foglalják el. Saját személyével a nyilvánosság előtt sohasem szeretett foglalkozni.

De kormányzásának és hadviselésének sok sötét, szomorú órájában szíve néha csordultig megtelt keserűséggel. Ilyenkor kilép zárkózottságából, egy-egy pillanatra félrehúzza a lelkét gondosan eltakaró leplet, s megmutatkozik egyénisége természetes valódiságában. Ezek a levelek azok, amelyekben korholja és rendreutasítja engedetlen, kapzsi, békétlenkedő alvezéreit, vagy méltatlankodik az őt ért gyanúsítások, rágalom, mendemondák miatt. A jószívű fejedelem mindenkinek kész megbocsátani, csak azt nem tudja elszívni, ha valaki önzetlenségében kételkedik és azzal gyanúsítja, hogy fejedelmi pompában él és szórakozik, mialatt rongyos hadinépe éhez, fázik és szenved. Rákóczinak ilyen tárgyú levélrészletei adják kezünkbe a kulcsot személyének igaz megismeréséhez. Két rövid példát mutatok itt be.

A pompakedvelő és a császáriak megszállása alatt lévő uradalmaitól elszakított Esterházy Antal gróf tábornagy 1710 nyarán úgylátszik túlzott követelésekkel lépett fel, talán célzást is tett arra, hogy a fejedelem könnyen él udvarában s nem törődik alvezérei kívánságai-val. A burkolt gyanúsítás annál kevésbé volt időszerű, mert Rákóczi

udvartartását már régen szűkebbre szorította s az 1710 januárjában vezetett romhányi hadműveletek alatt éjjel-nappal katonái között tartózkodva, sokat szenvedett a csikorgó hideg és a rossz ellátás nyomorúságai miatt.

Rákóczi hosszú levélben válaszolt. Erősen felindulva, de mindig a nála megszokott előkelő, tapintatos hangon oktatja ki tábornagyját arról, hogy a haza mostani nyomorúságos állapotában hogyan kell a felkelés élén állóknak jó példát mutatni.

A levél egy része így hangzik: „Tudom, hogy nem annyira az maga méltóságára fog reflexiót tenni, hogy tüllem, nagyobb állapotban helyeztetettül, példát ne kívánjon venni, — az ki bizonyára nem azért nyomorgottam egész télen állal az szalmás gtmyhókban, és most is nem azért járkálok két-három szekérkével, hogy az előbbeni statusomhoz illendő jó alkalmatosságot megúntam volna, avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kívánnám: hanem, hogy az hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtül szabotott sanyarúság szenvedésére. Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását, az mely hazánk szolgálatja után jobban kinyilatkozik, mintsem az külső pompa hívságos mutogatásával, ne allegáljam se én érdememet, az ki ezen ügyért sötét tömlöczöt, számkivetést, és életemnek akárkihez is hasonló koczkáztatását szenvedtem, s szenvedek, — s hallgassa más is annak idején-kivül való keresését, mert Szent Pállal reá kell térnünk, hogy haszontalan szolgálak vagyunk: mert mindeneket követve — csak kötelességünket s hivatalunkat követjük.“

A zsidói csatavesztést okozó Károlyi Sándor tábornagnak emelkedett hangon így magyarázza meg 1705 novemberében a hazaszeretet, kötelességtudás és felelősségérzet követelményeit: „Tudom mire vetem személyemet, úgy (az mi nehezebb) hazám dolgait is, de legalább satisfaciálok hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok, — lássa az katona ha ott hágy, régen resolváltam magamat az áldozatra, elkeseredett a szívem megvallom, de bennem az a resolutio, az ki szolgálatára megvetett földnek népi közzé kihozott... Hazám igyéért megyek, az mely szolgálatja, csak látom kinek-kinek particularis contentumából áll. Cselekszik ezt sokan, de még rosszabb, ha ebben mindnyájan megegyezünk... Én indulok, lássa Isten hova teszi és mit csinál hazám dolgaival, ha nincs más, én rajtam ne múljék.“

RÁKÓCZI HÍRNEVÉT nem hadi sikerei, nem diplomáciai vagy belpolitikai eredményei alapozták meg, hanem minden mértéket túlnövő önfeláldozó hazafiassága, lelki szelídsége, egész lényének magas erkölcsi tartalma. De amint életében sem ismerték fel valódi egyéniségét, az utókor kegyelete sem örökítette meg valódi képét helyesen. Azt az egész magyar nemzet kivétel nélkül érezte, hogy Rákóczi nemcsak a XVIII. század legnagyobb magyarja, hanem ezeréves történetünknek talán legtiszteletreméltóbb szabadságharcosa. Ennek megfelelően ünnepelte őt a világháború előtti nemzedék osztatlan, egyértelmű lelkesedéssel. De a lelkesedés lendülete, az ünneplés minden

őszinte megnyilatkozása meglegedett — az akkori egyoldalú politikai történetírás népszerűsítő hatása alatt — Rákóczi egyéniségének felszínes meghatározásával és ezzel kapcsolatban a kuruc világ külsőségeinek glorifikálásával, anélkül hogy a fejedelem megérdemelt nagy dicsőségének alkotóelemeit kellően megvilágította volna. E korszak lelkes Rákóczi-imádói Mányoky Ádám remek portréján a fejedelem képének külsőségeiben gyönyörködtek, gazdagon hímzett zöld bársony dolmányára boruló barna-piros mentébe öltöztetett, fejedelmien pompás, úri megjelenésében. Ekkor keletkeztek azok a —« Rákóczi nagyságának növelésére valóban szükségtelen —» legendák, fellengzős képzetek, amelyek csakis a felszínes lelkesedés fokozására voltak alkalmasak, de amelyeknek fénye mögött háttérbe szorultak, elmosódtak a fejedelem többi, amazokénál jóval értékesebb erényei.

Ez idő óta tartanak hazafias ünnepeket az ország sok „Rákóczi-fája“ alatt, amelyek árnyékában a fejedelem a hagyomány szerint tanácsuléseket tartott, csatát vezetett, vagy amelyhez lovát kötötte s mind olyan helyeken, ahol az újabkori kutatások szerint Rákóczi sohasem járt. (Szemléltető példa erre különösen a Dunántúl sok Rákóczi-fája, — Ménfő, Akarattya stb.) Ekkor keletkeztek legendák kuruc harcokról, amelyekben Rákóczi maroknyi seregei hatalmas labanc seregeket vertek széjjel. Ma már tudjuk azt, hogy a kurucok számereje a felkelés egész ideje alatt majdnem mindig sokszorosan nagyobb volt a császáriakénál (a trencsényi vereségnél a kuruc haderő háromszor, a romhányinál pedig nyolcszor akkora volt, mint ellenfele). Azt is megállapítottuk már, hogy mindössze két huszárezred volt az, amelyre a „labanc“, azaz császári-magyar elnevezés illik, mert a császári sereg ezredei túlnyomó részben németbirodalmi és osztrák tartománybeli eredetűek voltak, nem is szólva a dán vagy lengyel ezredekről, amelyek sok csatában döntő szerepet játszottak.

Mindezekre a jóhiszemű vagy tudatos túlzásokra, tévedésekre, ferdítésekre Rákóczi nagyságának nincs szüksége. Ha belemélyedünk életfolyamának alapos megismerésébe (sokezerre menő levele, emlékiratai, egyéb feljegyzései, levelezőkönyvei erre bőszes alkalmat nyújtanak), akkor egészen más képet nyerünk a fejedelemről és tevékenységéről. Az újabb történetkutatás érdeme az, hogy Rákóczi korának mai történetírói már nem elfogultak a fejedelem mellett és írásaikból mégis nagyot nő képe, jelentősége és tiszteletre igazán méltó egyénisége. Ma már helyes színekben ismerjük Rákóczi hadvezért képét, a szatmári béke körüli szerepét, szomorú bujdosásának minden részletét, a francia és orosz külpolitika útvesztőiben való kálváriajárását s ami egész működését sokban magyarázza, —¹ egész lelkiségét. Megismertük Rákóczit az embert, minden államférfiúi, hadvezéri és emberi erényével és gyarlóságával. E részletképek összetevéséből csak azt láthatjuk, hogy Rákóczi puritán önzetlenségével, a hazaszeretetről s felelősségérzetről alkotott emelkedett felfogásával messze kimagaslott az akkori rendi társadalom szertehúzd s privátumaikat sokszor a nemzet érdeke elébe helyező főurak sorából. Ezért szerette és tisztelte Rákóczi személyét a szavára hallgató nemzet összesége,

ezért volt neve varázserejű ige, melynek hallatára hadba szállt főúr, köznemes, városi polgár, jobbágy egyaránt.

Az Andxássy nemzetség krasznahorkai ősi várának egyik Rákóczi-szobájában láttam egy egykorú, szimbolikus képet. Az ország minden társadalmi állású, különféle rangú emberei állnak egy sorban, a sor közepén egy paraszt. Egyik vállára a fejedelem, a másikra egy főpap helyezi oltalmazó kezét. Feje felett az írás: „Viribus Unitis. Conserve Pátriám, Conserve Me Ipsum.“ A kép ismeretlen rajzolója átérezte s megértette a Rákóczi-szabadságharc lényegét. A fejedelem érdeme az, hogy nagyúri sorsát összekötve az agyonsanyargatott föld népének sorsával, a nemzeti mozgalmat s a szabadságeszmét minden rendi korláton felül emelve, országos üggyé tudta tenni.

Ebben az egész nemzetet talpraállító, átfogó és egybefoglaló hatásban kell Rákóczi valódi nagyságát keresni.

Ma halálának 200 éves fordulóján már ismerjük II. Rákóczi Ferencet. Nem a kuruc háború kócsagtollas, párduckacagányos és lelkes frázisokban bővelkedő, de tartalom nélküli romantikájában akarunk gyönyörködni, már nem a kurucvilág tárogatós tábortüzeinek lángjánál szítjuk hazafias lelkesedésünk szalmatüzét, hanem a külsőségek helyett a lényegét keresve, törekszünk Rákóczi lelkének megismerésére. A felületes, nagyhangú Rákóczi-kultusz átalakult a fejedelem valódi szerepének tárgyilagos méltatásává, ami személyének tiszteletét a nemzet kegyelete számára az eddiginél sokkal magasabbra és mindenekfelett szilárdabb alapokra helyezi.

Mányoky Ádám remek portréjának külső pompája mögött a mai nemzedék már fel is fedezte a fejedelem belső lelkialkatát. Nem arannyal dúsan hímzett zöld bársony dolmányát látjuk csupán azon, hanem férfias arcvonásaiból, átható tekintetéből kiáradó lelki nagyságát.

A mai nemzedék Rákóczi Ference már nemcsak pompás, romantikus kép, amely hevít, lelkesít, — hanem húsból, vérből való történelmi alak, intő, buzdító, hibáinkra figyelmeztető tanulságos példa s ezért örök magyar érték.

MARKÓ ÁRPÁD

A RÁKÓCZI-ÉV ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY

NAGY IDŐK nagy embereinek, történelmet formáló egyéniségeknek közös sorsa a szublimálódás, az, hogy alakjuk egy „éltető eszmévé finomul“. Földi képük, ideig való ábrázatuk felmagasztosul, időntúlivá magasodik, lehámlik róla a személyiség páratlan, mert soha vissza nem térő köntöse. Az egyéniség kézzelfogható melegsége, plasztikusabb, színesebb képe idővel egy testetlen eszme távolból jövő, fehér sugárzásának ad helyet. A történettudomány részletes, aprólékos rajzából csak az éles kontúrok maradnak meg, az ámyékfoltokat lassanként elnyeli a növekvő, egyre intenzívebbé váló fényesség. A múlt egy-egy óriásának egyéni formájú és összetételű nemesérc-anyagából a következő generációk visszaemlékezésének kohójában csupán a tiszta arany marad meg, az is új formába öntve. Az egyéniség, a történelmi alak hérosszá, fogalommá nő, egy eszme földi dákjává válik. Így absztrahálódott Rákóczi, az ember is a magyar szabadság, a nemzeti függetlenség eszméjévé.

Mindez így is van rendjén, amíg egy emberi közösség, az egész nemzet történeti tudatáról van szó. A fejlődés elkerülhetetlenül ebben az irányban halad, a történelmi alak idealizálásához, hőssé magasztosulásához vezet. Egy nép csak úgy képes emlékezetében megőrizni múltjának hőseit, ha egy-egy nagy eszmével azonosítja őket. Alsóbb rétegeitől nem is kívánhatjuk, hogy Rákócziról, az egyéniségről, a hadvezérről, a szervezőről stb. részletes és pontos képet alkosson magának. Neki is, mint a történet többi hősének legszemélyesebb énjét kellett áldozatul hoznia az örökkévalóságért.

A folyamatban tehát nincs semmi rendkívüli, a kérdés csak az, hogy milyen alapokból indul ki és milyen módon megy végbe. Mert bármilyen szükségszerűnek találjuk is, hogy a múlt húsból-vérből való alakja a tömegek tudatában átlényegül, eszmévé válik, észre kell vennünk, hogy ez általában szimplifikálódással jár együtt. Az absztrahálódás közben elsikkadnak azok az egyéni, jellegzetes vonások, amelyek a történész számára oly érdekesek és értékesek s a személyiség varázsát, zamatát adják. Érti ezt a veszteséget még az az egyszerű ember is, aki Rákóczit csak vásári olajnyomatokról ismeri s akinek fejében nem marad meg róla más, mint a szabadsághős fogalma. Még ő is igyekszik ezt az eszmei képet egy-egy anekdótászerűen megrögződött epizóddal, Rákóczi elfogatásáról, szökéséről stb. alkotott romantikus képzetekkel kézzelfoghatóbbá tenni.

Ha már a szélesebb rétegek szükségét látják annak, hogy tudatukban az elvont fogalmak életteljessé váljanak, mennyivel inkább fontos a historikus szemében, hogy ez a történeti tudat megteljen pozitív tartalommal. S mennyivel inkább biztos alapokon kell nyugodnia a művelt közönség történeti tudatának!

Csak az alapos történeti megismerésen keresztül juthatunk el a nagy egyéniségekben megnyilvánuló történelmi erő tiszta fogalmáig. Előbb az egyéni vonásokat kell tisztán látnunk ahhoz, hogy meg tudjuk mondani: mi az, ami a történelem hőisében időálló, örök. Tarthatatlan a múlt nagy alakjairól alkotott minden olyan fogalom, mely nem a valóság talaján fakad.

A tényekből leszűrt egyéni vonásokat Rákóczi esetében sem pótolhatja romantikus mithosz vagy tartalmatlan frázisok. De nincs is szükség ilyesmire: minél jobban belemerülünk Rákóczi életének és tevékenységének tanulmányozásába, annál monumentálisabban bontakozik ki előttünk az ő igazi arca. A források világánál egyre tisztábban látjuk, hogy újkori történetünknek ő egyik legnagyobb alakja. Neki nem árt a napfény, neki nincs szüksége illúziók mesterséges kódérahhoz, hogy emlékezetünkben ideális hősként eleven erő maradjon.

Ezért került ma már visszavonhatatlanul a lomtárba Thaly, Káldy és a többiek történelmi romantikája. Túlhaladott az már stílusában is: pathetikus frázisokkal tömjénez Rákóczinak s ugyanakkor dühösen agyarkodik ellenfeleire. Az ábrázolásban, az egyéniség és az események rajzában pedig nem a valót tárja elénk, hanem annak égi mását igyekszik elővarázsolni. Alkalmas a fejedelem kultuszának megalapozására, de sekélyes, felületes történeti tudat magvait hinti el. A Rákócziról mint csak-szabadsághősről és az emberi tökéletesség megszemélyesítőjéről kialakított fogalmat át- meg átfonó frázisok gyakran kongnak az ürességtől, a belső érték hiányától, akárcsak a „kongó“, a fejedelem rézpenze s őket is a devalválódás veszélye fenyegeti.

A Rákóczi-kultusz csak úgy juthat erről az ingoványos talajról biztos révbe, ha a források kendőzetlen valóságán, objektív, szépítő nélkül való történeti megismerésen épül fel. Rákóczi korát megvilágító forráskiadványokban nem volna hiány, maga Thaly ezen a téren elévülhetetlen érdemeket szerzett. Híjával voltunk azonban idáig kellő számú olyan feldolgozásnak, amely a források kristálytiszta vizét alkalmas formába öntve közvetítette volna szélesebb rétegeknek.

Ezért kell örömmel üdvözölnünk azt a tényt, hogy a vezérlő fejedelem halálának kétszázados évfordulója frissen pezsgő életet hozott a Rákóczi-kutatásokba. Lukinich Imre szerkesztésében sajtó alatt van az „Archívum Rákócziánum“-nak, a kor egyik legfontosabb forráskiadványának kiegészítő kötete. Benne Lukinich történeti bevezetés kíséretéből kiadja Rákóczi felségámulási perének irományait, a francia külügyminisztérium levéltárából közli azokat az aktákat, melyek a fejedelem francia összeköttetésekének első időszakára vetnek világosságot, továbbá közli Rákóczinak Károlyi Sándorhoz intézett azon politikai és hadi vonatkozású leveleit, melyek a Károlyi-nemzetség levéltárában maradtak meg, s melyek kiadását a Károlyi-család épp az évfordulóra tekintettel tette lehetővé.

De nemcsak forrásközlésben, feldolgozásokban sem szűkölködik Rákóczi esztendeje. Pár nappal ezelőtt jelent meg, ugyancsak Lukinich tanár szerkesztésében a „Rákóczi-émlékkönyv“, amelynek két kötete közel 52 íven, pompás, részben teljesen új illusztrációs anyag kíséretében 21 válogatott tanulmányt tartalmaz. A hatalmas munkát a Magyar Nemzeti Szövetség megbízásából a Franklin-társulat adta ki; őt dicséri az elsőrangú, izléses kiállítás.

Ugyancsak nemrégiben került ki a sajtó alól egy vaskos kötet: „II. Rákóczi Ferenc és kora“, Asztalos Miklós tollából. A közel 500 lapos, bőven illusztrált könyvet az Országos Rákóczi-szövetség megbízásából a Dante-vállalat adta ki.

Végül Rákóczi emlékének áldoz a Magyar Szemle Kincsestárának legújabb füzeté is: Markó Árpád „Rákóczi“-ja.

Ilyenformán a Rákóczi-év termékeként már eddig is három kiadvány igyekszik a köztudatban meggyökereztetni a fejedelem való alakját, igazi jelentőségét. Mert egyik sem a szaktudomány száraz nyelvén szól, hanem valamennyi élvezetes, könnyed, népszerű formában igyekezőn előadni mondanivalóját, szélesebb körök érdeklődésére tart igényt s így Rákóczi kultuszának elmélyülését, történeti megalapozását szolgálja. Bennük negyedszázados szünet után a fejedelem életének és működésének egyszerre három új Összefoglaló feldolgozásával gazdagodott történetirodalmunk. Asztalos és Markó munkáján kívül ugyanis a Rákóczi-émlékkönyvben is helyet kapott egy Rákóczi-életrajz, Bállá Antal tollából.

Rákóczi életművének e három szintetikus ábrázolása közül Asztalosé a legbővebb, a legrészletesebb. Neki is, mint társainak, meglehetősen heterogén formájú és értékű anyagot kellett egységgé kovácsolnia. Rendelkezésre állott elsősorban Márki Sándor hatalmas, háromkötetes Rákóczi-életrajza, mely páratlan szorgalommal hordta össze a kérdésre vonatkozó publikált anyagot, de a feldolgozásban sok kívánnivalót hagy hátra. Módszere, stílusa Thaly hatását mutatja s így sok tekintetben idejét múlta, előadása szétfolyó, belevész a részletekbe, Márki művének kiegészítésekpc ott volt aztán *egyrészt* Thalytól „Rákóczi ifjúsága“, másrészt Szekfütől a „Száműzött Rákóczi“: két munka, tele ellentétekkel. Mindehhez hozzá kellett még venni Lukinich, továbbá Zolnai, Haraszi és mindenekfelett Markó legújabb kutatásainak eredményeit. Az egésznek egybefoglalására utat mutatott Szekfű a Magyar Történet VI. kötetében adott teljesen új és eddig utói nem ért tömör jellemzésével.

Asztalos ügyesen, a gyakorlott tollú író rutinjával és stíluskészségével oldotta meg feladatát. Az előadásban nagyrészt Márkira támaszkodik s emellett sűrűn felhasználja és idézi Rákóczi önéletrajzát, ami nemcsak a történeti folyamatot élénkíti, hanem a fejedelem alakját is plasztikusabban kidomborítja. Innen vezeti le Rákóczi közeleti szereplésének rúgóit: szabadságszeretét, az ország elnyomott állapotát és családi hagyományait. A három tulajdonkép összefügg egymással és szerinte az ősi magyar külpolitikai koncepcióból ered, melyet Hóman látott meg először. A magyarság ugyanis az Árpádok idejétől fogva kelet-nyugati irányban védekező állásba került, külpolitikai expanzió-

nak csak észak-déli irányban nyílt tere. Idővel ez a hagyományos külpolitikai vonalvezetés, bontakozó primitív nemzettudattól hordozva, a Habsburgok elleni védekezéssé és lengyelbarátsággá fejlődött. Így került át Zápolyai János révén Erdélybe, amely Bocskay óta az addig országtalan nemzetudat hordozójává és védelmezőjévé lett, s csak hanyatló korokban gubózott be önző transzilvanizmusába. Bocskaytól egyenes út vezet Rákóczihoz, akinek ősei között megtalálunk egy híján minden irányító erdélyi fejedelmet. Rákócziban így a történelmi fejlődésből adódó szabadságszereteten túl testet öltöttek családjának alkotmányvédő és Habsburg-ellenes hagyományai is. Ő maga is azt tartotta, hogy hazája szabadságáért más nem is foghatott volna fegyvert, hiszen a linzi béke helyreállításának kötelezettségét és a francia-svéd kapcsolatokat ő örökölte dédapjától. De mindezen felül biológiai szempontból (ez a szemlélet is Hómantól ered), vérségi összetételét tekintve is ő volt a Rákócziak, Báthoryak, Zrínyiek, Frangepánok minden nemes tulajdonságának örököse s egyedül a neveléstől függött, vájjon ezek a kiváló családi vonások felszínre kerülnek-e benne, vagy sem.

Éppen ezért Asztalos nagy figyelmet szentel Rákóczi ifjúkorának s e részben jobbára Thaly nyomdokain haladva, arra a megállapításra jut, hogy a Kollonics gyámságára bízott fejedelmi sarjnak komoly erkölcs- és jellemnevelésben nem volt része. A maga erejéből, önkínzós, belső, lelki fejlődés útján jutott el a fiatal Rákóczi a kibontakozásig, Bercsényi ebben csak a „szellemi bába“ szerepét játszotta — véli a szerző, nem ok nélkül.

A szabadságharc kitörésétől kezdve Asztalos két, külpolitikai-katonai és belpolitikai síkra bontja az események megbízható, részletes előadását, ami ezeken belül mindenesetre könnyebbé teszi az áttekinthetést, de az egységes látásnak nem válik előnyére. A tetőponton, akár csak Márki, „Rákóczi Magyarországá“ címmel keresztmetszetet ad az egész korról, seregszemlét tartván a felkelés szervezete s a gazdasági, társadalmi és műveltségi viszonyok felett, már amennyire ez az addigi adatok alapján lehetséges volt; e részben Haraszi újabb zene-történeti kutatásai, úgy látszik, elkerülték figyelmét.

A csúcsról, az ónodi gyűlés után, lefelé vezet az út. A tetőről messzi horizontok ködbevesző képe int s Rákóczi ide, a külpolitikai konstrukciók álomvilágába menekül egyre többször, amint itthon küzdelme fokról-fokra hanyatlásnak indul, s a függetlenségi harcból önvédelem lesz, mert „populáris periit amor“. Rákóczi, a mozgalom éltetője, Lengyelországba megy segítségért s ezzel itthon összeomlik minden; a szatmári béke Károlyi műve ugyan, de az már a fejedelem legszemélyesebb eredménye, hogy III. Károly jól és igazságosan akar bánni a magyarokkal. A béke súlytalanná teszi a fejedelmet, de annak megtartására az ő „fel-felsötétlő árnya“ készíti a bécsi udvart.

A bujdosó Rákóczi alakját immár nagyrészt Szekfű eredményei alapján követjük, ha felfogását Asztalos nem teszi is mindenben a magáévá. A grosboisi megtorpanás után Rákóczit újra, meg újra tevékenységre, helyváltoztatásra készíti az erdélyi fejedelemség megszerzésének célja, amíg fővenyre építő terveire pontot nem tesz a halál.

A másik életrajz, Bállá Antal munkája a Rákóczi-életrajz I. kötetében nyolc fejezetre osztva, 250 lapon adja elő „Rákóczi életét“, amihez, nem eléggé szervesen, a fejedelem hamvai hazahozatalának leírása csatlakozik; ez már jog szerint nem a fejedelem, hanem a Rákóczi-kultusz történetéhez tartozik. Elsősorban politikai történetet akar adni, a történeti folyamat egyéb oldalainak ábrázolását a Rákóczi-életrajz egyéb tanulmányaira bízva. Előadása attól fogva lesz részletesebb, hogy Rákóczi Lengyelországban felveszi a francia összeköttetések fonalát, ezért nála a gyermek Rákóczi a kelletténél talán kevésbé jut szóhoz. De a politikai történet előadása annál jobban sikerült, benne Balia a maga útjait járja és több egyéni meglátáshoz jut el. Ő is hangsúlyozza, hogy Rákóczi örökölte küldetését; szabadságharcát ezért a magyar szabadságküzdelmek sorába állítja be s ennek kapcsán tér ki a fejedelem őseire. Közös mederben, egységesen tárgyalja a szabadságharc eseményeit és átfogó pillantással, széles ecsetkezéssel festi mögéje az európai politika hátterét. Kitűnően jellemzi Rákóczit, az egyéniséget, a szilárd jellemet, az erkölcsi nagyságot, a „nacionalistát“, aki nem elégedett meg „félállamiság-félével“. Megállapítja, hogy ő volt a miniszteri felelősség első megvalósítója nálunk, ő róta először a nemességre az adóterhek 18%-át, aminthogy külpolitikájában is nem egyszer jutott el olyan elgondolásokig, amelyek utóbb valósággá váltak. Nagy gondot fordít a szatmári béke létrejöttének és végrehajtásának ábrázolására. Okai között a gazdaságiakat említi első helyen: Magyarország aránylag nagyobb áldozatot hozott a nyolc évi háborúskodás alatt, mint akár 1848-ban, akár a világháború idején, s így végül Rákóczi követeléseiben túlmént a fizikai és lelki teljesítőképesség határán. A béke keresztülhúzta az ő számításait, de az s annak becsületes végrehajtása mégis az ő küzdelmének az eredménye.

A harmadik életrajz írója: Markó Árpád, a korszak egyik legkitűnőbb ismerője 80 lapnyi „Rákóczi-életrajz“ tanúságot tesz róla, hogy nemcsak a hadtörténetnek szakértője, de a szintézis terén is kiváló tud alkotni. Persze a szabadságharc katonai lefolyását, Rákóczi hadvezér! ténykedését itt is különös gonddal ecseteli, mert hiszen szerinte a felkelés elejétől fogva mindvégig katonai probléma, Rákóczi életének pedig legnagyobb és (ez talán túlzás) szinte egyetlen pozitív eredménye nemzeti hadseregének megteremtése volt. De mindez nem feszíti szét tömör összefoglalásának kereteit s nem hoz aránytalanságot előadásába. Könnyen gördülő, választékos mondataiból markáns vonásokkal rajzolódik ki Rákóczi, a nemzet reménysége, a szervező fővezér, a választott s végül az országtalan fejedelem. Nagy gondot fordít Rákóczi egyéniségének ábrázolására s e részben Székfű több megállapítását teszi a magáévá. Kellő méltánylásra talál többek között a nagyúr és a szegénység összetalálkozásának jelentősége. Rákóczi igazi nagyságát abban látja, hogy egy hatalmas lendülettel talpra tudta állítani az egész nemzetet. De hat-hét év múlva már lelohad a lelkesedés, a fejedelem pedig nagyszabású külpolitikai terveivel letér a reális megoldások mezejéről. Így válik el lassanként Rákóczi egyéni sorsának útja a nemzetétől; a bujdosó fejedelem tragikumának s egyben erkölcsi nagyságának nem

lehet szebb és jobb kifejezője, mint az ő saját szavai, melyeket a külföldi segítségben kételkedő Károlynak mondott el feleletül: „Jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reményemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemtelenné tennem magamat. Ez oly végső resolútióm, melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság és rabság, mely elmémben habozást okozzon“.

Így áll előttünk a tragikus hős, a történelem való alakja három új életrajz tükrében. Ezek mindegyike az eddigi eredmények összefoglalása akar lenni, nem az anyagban hoz újat, hanem a feldolgozásban, a színezésben. A részletproblémák megoldására, új anyag feltárására a Rákóczi-émlékkönyv munkatársai vállalkoztak, az egyes kérdéseknek kiváló szakemberei, akik sorra megvilágítják előttünk a felkelés külpolitikai, közjogi, katonai, pénzügyi, gazdasági, társadalmi kérdéseit, külföldi visszhangját s Rákóczival összefüggő filozófiai, irodalmi, művészeti, zenei stb. problémákat. Tanulmányaik így nagy gazdagodását jelentik a Rákóczi-kor irodalmának s ha a kutatás mai állása mellett nem is jutottak végleges eredményekhez, a problémák lezárásához, legalább is kiindulópontjai lesznek a további Rákóczi-kutatásoknak.

Ilyen mindjárt Mályusz Elemér kitűnő tollal megírt, nagyigényű, részletkutatásokra ösztönző tanulmánya: „A Rákóczi-kor társadalma“, mely bizonyára élénk eszmecserét fog kiváltani; elégedjünk meg ezért gondolatmenetének, eredményeinek pusztá vázolásával. Mályusz a magyarországi barokknak Szekfű által megalapozott és kiformált fogalmát igyekszik kiegészíteni, illetőleg helyesbíteni. Hangsúlyozza, hogy a XVII. században teljesen meggyökerezik nálunk a barokk az ő sajátos, tömegek iránt nem érdeklődő társadalmi felfogásával együtt, minek következtében a jobbágy sorsa tetemesen megromlik. A parasztnozgalomból fejlődő Rákóczi-felkelés alatt javul ugyan a jobbágy helyzete, de a szabadságharc társadalmi felfogásában csakhamar a barokk rendiség sínéire terelődik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felkelésnek ne lettek volna társadalmi okai: a harc nem maga a barokk, hanem — minthogy az összeszövődött a bécsi udvari műveltséggel és így a Habsburg hatalmi érdekeket szolgálta — annak jellege ellen folyt. Bécs fénye magához vonzotta főurainkat s vidéki udvaraik — megannyi művelődési központ sorra feloszlottak. Nem volt többé, ami a köznemest, aki addig a nagyúr servitora volt, előkészítette volna a hadi- és közpályára. A köznemes nem tud többé felemelkedni, elparlagiasodik, visszavonul éppen akkor, amikor a nemzeti kultúra terheit neki kellene átvennie, hiszen a barokk egyházi jellegű kultúráját a XVII. század végén a nemességtől hordozott, világias rokokó-műveltség váltja fel. Rákóczi tisztában van ezzel a tragikus változással s úgy akar a fiatal nemesek elparlagiasodásán segíteni, hogy seregébe, udvarába fogadja őket. Ez az udvar teljesen a kor színvonalán áll, minden ízében barokk s példát ad arra, hogy a magyar bécsi gyámkodás nélkül is lépést tudott tartani a Nyugat kultúrájával. De Rákóczi udvara nemcsak európai, hanem magyar is, államéletben, közigazgatásban egyaránt a magyar nyelv érvényesül. Vallási téren

pedig Rákóczi kora átvette a hazai protestáns szektáknál készen található, haladottabb tolerancia-elveket (mely a jobbágyot az egyén jogaihoz juttatta) s azt a gyakorlatban közmegelegedésre keresztül is vitte. Ha Rákóczi kora nem valósította volna meg így a vallási békét, nem kellene visszaesésnek minősítenünk, hogy a szatmári béke után a bécsi udvar újra egy középkori elv, a földesúr patrónusi jogának hangoztatásával folytatta a protestánsok elnyomását. 1711 után eltűnt újra a magyar nyelv is, annak hordozója, a magára maradt nemesség nem tudott összeolvadni a Bécsben nevelődött főurakkal s így a XVIII. századi műveltségben magyar elem és európai kultúra egymás mellett maradt, a szintézisig nem jutott el.

Míg így Mályusz átfogó pillantással a kor egész kultúráját bevonja vizsgálódásai körébe, Polner Ödön „Rákóczi közjogi szempontjai“ c. érdekes cikkében a szabadságharc jogosságának kérdését tárgyalja. Már a kortársak kétféleképp ítélték meg Rákóczi vállalkozását: az egyik fél a formai jog alapján lázadásnak, rebellióknak bélyegezte, a másik, a nemzet eszmei jogaiból indulva ki, szabadságharcot (revolúció) látott benne. Ha csupán a kuruc részről felhozott alkotmányjogi sérelmeket vesszük tekintetbe, a felkelés lázadásnál nem minősíthető többnek. De voltak ezenkívül külső államjogi sérelmek is, olyanok, amelyeket csak egy másutt is uralkodó király követhet el s amelyek az állam önállóságát sértik. Ezek ellen védekezni magasabb állami érdek, mint a lázadók által megsértett jogrendet helyreállítani s így a kettő összeütközésekor előbbi az elsőség. Minthogy pedig a kurucok joggal hozakodhattak elő ilyen külső államjogi sérelmekkel, Rákóczi részéről az erkölcsi igazságosság szempontjából jogosult önvédelem volt csupán, amikor kibontotta a felkelés zászlaját s amikor a szabadság, azaz állami önállóság biztosítására külföldi garanciát követelt.

Idegen hatalom ellen, mely csak formailag volt király, idegenekkel szövetkezni sem jogosulatlan dolog; Rákóczi pedig szentül hitte, hogy idegen segítség nélkül nem boldogulhat s ezért a bécsújhelyi börtönből való menekülése után azonnal felvette a francia összeköttetések fonalát. E kapcsolatok legelső, a szabadságharc kitéréséig terjedő idejéről ad összefoglaló képet Émile Pillias a francia külügyminisztérium aktái alapján (melyeket egyébként részben már Thaly is felhasznált), „Rákóczi és Franciaország közbelépésének igazi története“ címmel. Részletesen leírja, hogy Rákóczi volt az, aki a francia szövetséget — szolgálatainak felajánlásával — szorgalmazta. XIV. Lajos csak lassankint, Rákócziék memorandumainak hatására és Du Héron, majd Bonnac varsói követek sürgetésére kezdett érdeklődni a magyar ügy iránt. Eleinte még az ígéretekkel is fukarkodott, kötelezettséget nem vállalt s a komoly közbelépés gondolatát hétszer utasította vissza.

Rákóczi így kézzelfogható segítség nélkül engedett jobbágyai hívó szavának, hogy most már XIV. Lajos használja fel őt Bécs meggyengítésére. Rákóczi nem ment sokra a diplomáciával; a nép elére állva, most már hadvezérré kellett lennie s a XVII. század csakhamar meg is találta benne legnagyobb magyar katonai szervezőjét, amint az Markó Árpád cikkéből („Rákóczi mint hadvezér“) kitűnik, amely cikk szerzőjének nagy műve, az Akadémia kiadásában tavaly meg-

jelent „A hadvezér Rákóczi“ eredményeit foglalja össze. Ezek szerint Rákóczi nem született hadvezérnek, de volt érzéke hozzá és folytonosan képezte magát s így meg tudta teremteni a magyar nemzeti hadsereget, Mátyás kora és 1848 között az egyetlen. Létszáma egyízben a 100.000 főre is felment, de ennek csak egy része volt reguláris sorkatonaság, a többi csak fegyelmetlen, hullámzó mezei had. Ezt a tömeget hiába igyekezett szóval, írásos regulákkal fegyvelni a fejedelem, jószándéka hajótörést szenvedett alvezérei értetlenségén és makacságán s nem volt benne elég erély ahhoz, hogy véleményükön túltegye magát. Így aztán serege, még ha számbeli fölényben volt is, szabályos ütközetekben nem állhatta meg a helyét Európa legjobb hadseregével szemben; Rákóczi hat nagy csatája nem egyéb, mint lehangoló kudarcok sorozata.

De voltak a szabadságharc bukásának a csatavesztéseken túl gazdasági, pénzügyi okai is. A fejedelem 1,900.000 holdra kiterjedő, roppant birtokai csakhamar elégtelennek bizonyultak az egész mozgalom táplálására s mivel adót nem akart kivetni az ügyis elég nagy terhet hordozó népre, 1704-ben kénytelen-kelletlen rászánta magát, hogy bányáinak rezéből veret pénzt s azt a belső értéknél magasabb, összesen 2,000.000 ft. névértékben hozza forgalomba. Huszár Lajosnak a kuruc kor érmészetéről szóló tanulmánya ismertet meg bennünket ezekkel a 20 és 10 (ezek voltak a híres libertások) meg 1 polturás rézpénzekkel. Csakhamar azonban újabb négymillió forint értékben került ki rézpénz a körmöcbányai, kassai, nagybányai és munkácsi pénzverőkből, közben a hamisítás is fokozta a forgalomban levő mennyiséget s hiábavaló volt a lebélyegzése és 60%-os devalvációja, mindez nem segíthetett a libertások teljes elértéktelenedésén. 1708-ban be kellett szüntetni verését, mert ekkor már, a nagyszombati csatavesztés után a katonák úgy hányták a „kongót“ a piacokon, akár a pelyvát.

A rézpénz gyászos históriájára nagy kárörömmel csapott le az egykorú német sajtó, melyben ekkor már a barokk szenzációra éhes érdeklődését rosszindulatú sajtóhadjárat váltotta fel, mint az Pukánszky Béla tanulmányából („Rákóczi Ferenc alakja az egykorú német sajtóban“) részletesen kitűnik. Míg a távolabbi német közvéleményt tükröző sajtó nem egyszer Bécset hibáztatta a magyar felkelés kitöréséért (így a „Ragotzische Kriegs-Flamme“), addig a bécsi központból tervszerűen irányított sajtó a legszemérmertlenebb rágalmakkal igyekezett diszkreditálni a szabadságharc ügyét és befektíteni Rákóczit. Ezek közül kétségtelenül az volt a legaljasabb, amikor az önzetlenségéről híres Rákóczit azzal vádolták meg, hogy kapzsiságból minden értéket magának tart meg s híveit értéktelen rézpénzzel fizeti ki. De megtették őt ezenfelül megrögzött „Ertz-Rebell“-nek s francia király bérencének, vak eszközének is.

Rákóczi nemes lelkét ismerve, nem fog feltűnni, hogy ezzel a szitkozódó, durva hanggal nem tudta felvenni a küzdelmet. Molnos-Müller Lipót érdekes tanulmányából („Rákóczi a korabeli francia irodalomban“) kiviláglik, hogy megtette ezt helyette a francia irodalom. A francia ember középkori meseszerű érdeklődése s az újkori politikai érdekeltég (főleg Thökölyvel kapcsolatban) előkészítették

a talajt a francia közvéleményben Rákóczi küzdelme számára. Így aztán az újságok, elsősorban a „Gazette“ Rákóczi kiszabadulásától kezdve hétről-hétre hírt adtak róla és sikereit túlozva, béketárgyalásai cáfolgatásával igyekeztek erősíteni a nép hitét a francia győzelemben s megingatni az európai közvéleménynek a Habsburgokba vetett bizalmát. Rákóczi küzdelmét a Habsburgok ellen intézett koncentrikus támadásba illesztették be, de nemzeti céljairól éppoly kevéssé vettek tudomást, akár a fejedelemnek a francia közvélemény felvilágosítását célzó s egyébként nagy könyvsikert megért röpiratairól. Közösségvállalásnak sem itt nincs nyoma, sem a politikai levelekben, amelyek leplezetlenül kimondják a franciák politikai célját: „empescher les mécontents d'estre jamais contents“.

A kor francia magánleveleiben már nem a harcos, hanem a bujdosó fejedelem jelenik meg előttünk. Megnyerő, nemes egyénisége kellő méltánylásra talál, de pl. Saint-Simon sem képes felfogni azt a tragikumot, mely pl. Rákóczinak Besenvalhoz írt leveleiben oly megrázó erővel jut kifejezésre, s végül a kamalduli barátok közé viszi megnyugodni a vergődő, reményevesztett lelket. Itt, a kolostor csendjében a korábbi hadvezér, szervező és diplomata íróvá válik. A Rákóczi-emlékkönyv egy másik cikkében („Rákóczi, az író“) Zolnai Béla foglalja össze Rákóczi irodalmi működésére vonatkozó kutatásait, melyek a bujdosó fejedelmet mint a magyar szellemiség XVII. század eleji úttörőjét jelenítik meg előttünk. Grosboisban jansenista hatás alá kerül Rákóczi s a vallási élmény íróvá, a magyarországi jansenizmus legerősebb visszhangjává teszi őt. A vezeklésen túlemelkedve, lelkét az „unió mystica“, az Istennel való egyesülés vágya ejti rabul. A „Vallomások“ hatása alatt az ágostoni predesztinációt vallja, a „gratia efficax“ tanát s innen az erkölcsi rigorizmusig jut el. A figuristák módján Bibliát magyaráz, rejtett értelmeket keres benne, az egyéni kritika útjait járva, kárhoztatja az egyházi világ hatalmát. Vergődik meggyőződés és lojalitás között s míg hűségét hangoztatja, Vallomásai indexre kerülnek s a rodostói könyvtárba bebocsáttatást nyernek jansenisták művei.

Rodostónak ebben a vallásos és tudományos légkörében születik meg 1730-ban Kiss István „Magyar philosophiája“, mellyel Komis Gyula cikke („Rodostói filozófia“) ismertet meg bennünket. Ez a bölcsesség a rodostói akadémia franciás kultúrájából fakad, nem más, mint az udvari műveltségnek, a „civilité“-nek erkölcsi életszabályokkal fűszerezett divatos összefoglalása. Kiss bibliai és antik példákkal világítja meg axiómáit s elmondja, hogy az udvari ember törekedjék a közjóra, de szívét, elméjét tartsa nyitva, a fejedelemség ideálját pedig az abszolút, személyes uralkodásban jelöli meg.

Ahogy a nagy fejedelem, akiről Kiss ezt az ideált mintázta, annyi hanyattatás után végre elpihent rodostói magányában, vele elszáradt az ősi Rákóczi-nemzetség utolsó, hatalmas ága. Idegenben felnőtt és idegennek is maradt fiai, kiknek sorsával „Az utolsó Rákócziak“ című cikkében Lukinich Imre ismertet meg bennünket, nem voltak egyebek csenevész hajtásoknál. A bécsi udvartól igazi nevelést nem, csak szicíliai birtokokat kaptak; keserűséggel látta ezt az öreg Rá-

kóczi, amikor kisebbik fia, az életét Franciaországban végző, Rodostóban meglátogatta őt. A nagyobbikat, Józsefet csecsemőkora óta nem is látta többé. Rákóczi Józsefet a renegát Bonneval közvetítésével az 1737—39-i török háborúba sodorta kalandos sorsa s eközben Viddinben érte utól a halál.

Hogy a török Rákóczi Józsefet, bármennyire híjával volt is apja tehetségének, sereg élén Magyarországra akarta küldeni, annak az a magyarázata, hogy Rákóczi emléke elevenen élt még a magyar nép emlékezetében. Ezért bukkanhatott fel lépten-nyomon egy-egy kalandor az egész XVIII. századon át (1. Lukinich másik cikkét: „A Rákóczi-kérdés a XVIII. században“), aki magát Rákóczinak vagy fiának adta ki s a hatóságok szigorú eljárása mutatja, mennyire tisztában volt a Rákóczi-név hatalmával a bécsi udvar.

Tovább élt a fejedelem alakja a korábbi protestáns vallásos lírát és históriás éneket betetőző kuruc költészetben is, amelynek —> mint azt Szerb Antal mondja nekünk „A kuruckori költészet“ című tanulmányában —¹ a fájdalmas hang, a nyomorúság dacos vállalása, (mely aztán Adynál tér vissza) és a reményentüli reménykedés adja meg sajátosan magyar ízet, egyéni zamatát. A kuruc költemények különösen az új történelmi romantika idején keltettek nagy hatást, amikor Thaly a Szencsey-kódexből és máshonnan kiadta őket. Főként a kuruc balladák lettek népszerűek, amelyekről azonban később Riedl és Tolnai egyszerre mutatta ki, —¹ stíluskritikai érveiket nem sikerült megdönteni — hogy csodálatos beleérzéssel és utánzóképeséggel maga Thaly költötte őket. Cikke végén Szerb hasznos kritikai jegyzékben állítja össze, hogy az egyes kuruc versek közül melyek tekinthetők hiteleseknek.

Szárnýára vette Rákóczi nevét a későbbi költészet is, amint az részletesen megtudható Császár Elemér cikkéből, „Rákóczi a magyar költészetben“. A XVIII. század hallgatása után Kölchseynél bukkan fel először a fejedelem alakja, kapcsolatban a nemzeti önállóság gondolatával. Rákóczinak Petőfi adja első költői arcképét és apotheozisát, Szigligeti első népszerű rajzát, Thaly formálja ki alakját úgy, amint az a köztudatban él.

Már fentebb céloztunk rá, hogy Rákóczinak ez a képmása nem egészen hű tükrözi a történelmi egyéniségnek, aminthogy a kuruc nóta mellett vigadó és a Rákóczi-induló hangjai mellett kivonuló fejedelem is Káldy történelmi romantikájának a szüleménye. Haraszi Emil leszögezi közel 100 lapra terjedő tanulmányában, („II. Rákóczi Ferenc a zenében“) hogy Rákóczi udvari zenéje európai sablonnál nem volt egyéb, benne a kuruc nóta, a magyar népdal leggazdagabb faji megnyilatkozása, nem jutott szerephez: nem az eredeti kuruc hangszer a mai tárogató sem. A Rákóczi-indulót pedig, amennyire az 1860-as évek vitái e kérdést tisztázták, Bihari János szerezte és Scholl, az Eszterházy-ezred karmestere hangszerelte, valószínűleg az 1809-es insurrectió idején. Ettől fogva Pest hétköznapi életében és a hangversenyteremben egyaránt nagy népszerűsége jutott. Liszt kelt vele először óriási hatást, majd Berlioz ejti valósággal lázba a közönséget Rákóczi-indulójával, hogy ez aztán, főleg 1867-ig itthon

és külföldön egyaránt folytassa diadalútját. Az idegen zenés színpadon pedig magának Rákóczinak alakja elevenedik meg: francia operákban szerepelj Didelot pedig, Napoleon korának híres balett-művésze balettet írat róla s benne valódi magyar táncot járát vele, mely Anglián kívül Oroszországban is nagy sikert arat még a század derekán is.

Megörökítette végül bőven a fejedelem alakját a képzőművészet is, de — amint az Kampis Antal seregszemléjéből („II. Rákóczi Ferenc arcképeiről“) kiderül — Rákóczi egykorú arcképei közül csak hat tekinthető hitelesnek és csak kettő, a két Mányoki-képmás, művészi portrénak. Valamennyi a szabadsághóst mutatja be, amint a köztudatban is nem a bujdosó, hanem a dicsőséges fejedelem alakja él. Rodostó lakójával csak a grenoblei művészi fafaragású triptichon függ össze, amelyről Moravcsik Gyula („A grenoblei triptichon“ cikkében) mutatja ki, hogy nem a XIII. századból való, hanem Gerasimos herakleiai pátriárka adományozta Rákóczinak.

A történelem, a költészet és a művészet Rákócziján át így jutunk el a ma is élő Rákóczihoz, aki Mikes püspök szavai szerint a Nyugathoz való csatlakozás kérdésében s a nemzetiségek és összes társadalmi rétegek összefogásában ma is aktuális tanulságokat ad nekünk. És így értjük meg az örök Rákóczit, aki Ravasz püspök ihletett zárószavaiban kristályosodik ki. Rákóczi az egész magyarság megszemélyesítője, akiben tiszai és dunai magyar vére egyesül, a magyar történelmi erők összefoglalója, egyetlen, Önmagában álló történelmi erő. Hőskultuszra termett alakja biztató értékeszmévé lett a magyarság számára, fogalommá, amelynek a nemzeti öncélúság gondolata és az erkölcsi erők magasztossága az igazi tartalma.

WELLMANN IMRE

AMERIKA ÚJJÁÉPÍTÉSE

A NOVEMBER HATODIKI választások az Egyesült Államokban — mint ismeretes — abszolút többséget biztosítottak a demokrata pártnak úgy a képviselőházban, mint a szenátusban. Ez az eredmény még a pártvezetőséget és magát Rooseveltnél is meglepte, mert kétségtelennek tartották, hogy a republikánus párt legalább néhány mandátummal megerősödve kerül ki a választási harcából. Ennek különös jelentősége abban áll, hogy amennyire az 1932. évi elnökválasztások a demokrata párt győzelmét jelentették, annyira a mostani kongresszusi választások nem a demokrata párt, hanem Rooseveltnél diadalát képviselik. 1932-ben akárki lehetett volna a demokrata elnökjelölt, azt megválasztották volna úgyszólván személyére való tekintet nélkül, mert oly nagy volt az elégedetlenség a republikánus kormányzattal szemben és íme másfélesztendő múltva a demokraták Rooseveltnél elnök személyének köszönhetik páratlan sikerüket. Ez egyben azt is jelenti, hogy nem annyira a demokrata párt, hanem Roosevelt pozíciója erősödött meg.

Ezekből a fordulatokból élesen kiviláglik Roosevelt politikai genialitása, de azt még nem lehet megállapítani, vajjon egy nagy államférfi vagy csak egy rendkívül ügyes politikus irányítja a Fehér Házból az Egyesült Államok sorsát. Rooseveltnél vonzóan dinamikus egyénisége — úgylátszik — mind a kettőt magában rejti és talán már a legközelebbi, nehéznek ígérkező évek választóvizében meglátjuk egyéniségének ötvözetét. Ettől függ, hogy Amerika újjáépítésére irányuló kísérletét siker fogja-e koronázni vagy elnökségét összeomlás és forradalom fogja-e követni. Különösen hangzik, de ez az alternatíva fennáll annak ellenére, hogy az Egyesült Államok az a köztársaság, ahol a legrégebben volt forradalom. Ezt a tételt ugyan sokan oda kívánják módosítani, hogy az Egyesült Államok már most benne vannak a forradalomban, de ezzel csak azt akarják jelezni, hogy Amerika mélyreható változásokon megy keresztül, azonban mindez az amerikai alkotmány keretein belül történik. Súlyosabb következményekkel járó gazdasági nehézségek 2—3 éven belül nem igen várhatók és a nyílt politikai forradalmi mozgalmak eshetősége talán csak jóval később következhetik be. De bekövetkezhetnek. Ilyen természetű spekulációknak azonban, különösen amerikai viszonyok közepett, nagyon kétes valószínűségi koefficiense van és mindössze a bizonytalanság jellemzése és az európai analógiák alkalmazhatatlanságának

illusztrálása szempontjából bírnak jelentőséggel. A „revolution from above“ esélyei szintén bizonytalanok, de e tekintetben a válságtörvényeket végrehajtó intézkedések némi iránymutatást jelentenek. Noha ezen törvények szövege az intézkedési jogot a válság idejére korlátozza, hatásuk többé-kevésbé perpetuálódni fog és az állandósodott intézmények fenntartásához szükséges lesz a vonatkozó végrehajtó hatalom állandósítása. Az inkább az amerikai politikai opportunizmustól, mint világnézeti elvektől fog függeni, hogy ezt alkotmányjogi mesterkedéssel avagy újabb törvényhozással akarja-e elérni a kormány.

Kétségtelen, hogy Roosevelttel hivatalba lépése óta most a legfontosabb fordulóponthoz érkezett. Milyen irányban fog tovább haladni? Mehet-e arra, amerre akar? És tudja-e, hogy milyen irányba akar menni?

Ezekre a kérdésekre csak akkor lehet választ vagy inkább csak magyarázatot nyerni, ha beleképzeljük magunkat az „amerikai atmoszférába“, aminek szemléltetését legalább néhány vázlatlal meg kell kísérelni, mielőtt a New Deal második fejezetét közelebbről megfigyelhetjük.

„ISTEN KEGYELMÉBŐL szabad és független nép nevében“ — ezzel a mondattal kezdődik az amerikai törvényszékek ítélete. Ez a mondat a mai napig nem vált üres formulává, mert nem csak az amerikai nép kollektív megnyilatkozásainak alapelvét, hanem az amerikai egyéni életfelfogás alaptételét jelenti. De nem hiába nevezik Amerikát az ellentétek és ellentmondások nagy országának: ez a mondat mégis csak egy álláspontot fejez ki, amivel a valóság számtalan vonatkozásban éles ellentétben van. A jelenlegi amerikai krízis tömegpszichológiai hátterét talán azzal lehet legjobban jellemezni, hogy ez az ellentét mind jobban és jobban öntudatosává válik. Az egyéni szabadság és függetlenség egy országban sem jelentette olyan mértékben az egyéni érvényesülést, boldogulást, mint az Egyesült Államokban, „a határtalan lehetőségek országában“. Az amerikai munkás mindig egyenrangú félnek tartotta magát munkaadójával és ennek a tudatnak a bázisa az volt, hogy mindig változtathatta a munkahelyét, mert mindig talált munkát és tarisznyájában volt a „vezérigazgatói marsallbot“. Ezért nem volt kapható az amerikai munkás „osztályharcra“ és ennek következtében európai értelemben vett politikai jellegű szakszervezetek nem is jutottak szerephez. A háború előtti többé-kevésbé súlyos válságok úgyszólván automatikusan megoldottak azáltal, hogy mindig volt „szabad föld“, természeti kincsekben gazdag terület, ahol új életre, új otthonra, új kalandra találtak a munkanélküliek és az elégedetlen elemek. Ezek a „frontier“-ek a bevándorlással alátámasztva, egyben az egész gazdasági rendszernek folytatólagos expanziót biztosítottak. A „szabad föld“ hivatalosan 1912-ben szűnt meg, azonban a világháború és a huszas évek hitelprosperitása határtalannak látszó fejlődési perspektívákat jelentett és mikor ezek összeomlottak, Amerika szembekerült önmagával. Ez a találkozás nem volt kellemes. A „pioneer spirit“, ez a dinamikus,

küzdelemre) nyereségre, kalandra, alkotásra vágyó fáradhatatlan felfedező szellem építette fel és tette nagyvá Amerikát, de ennek a szellemnek az erkölcsi defektusai, a felelősségérzet hiánya úgy egyéni, mint kollektív vonatkozásokban döntötte a mai súlyos válságba az Egyesült Államokat. Ebben a fejlődési processzusban a tömeget alkotó egyén helyzete a gazdasági és szociális síkban a kötöttség, az elhatároltság jellegét kezdte magára venni és a jövedelemmegoszlás terén nemcsak az egyének, hanem a különböző termelési ágakhoz tartozó társadalmi rétegek között is mind nagyobb aránytalanságok és egyenlőtlenségek mutatkoztak. A fenti tétel azonban mint társadalomfilozófiai elv, továbbra is fennállott és azok a reformtörekvések, amelyek „kormányra jutottak“, alapjában véve ennek a jegyében működtek. Különösen emlékeztetek az „Első Rooseveltt“ által hirdetett „Square Deal“, ami a republikánus reformkorszak volt és a Wilson-féle „New Liberty“, ami viszont a demokrata párt reformprogramját jelentette, míg a Coolidge—Hoover-féle „New Era“-t követte II. Rooseveltt „New Deal“-je. Ebből a kis kaleidoszkópból is láthatjuk, hogy a két nagy amerikai párt között tulajdonképp világnézeti különbség nem volt és inkább tradicionális érdekképviseleti szervezetek voltak, mint európai értelemben vett politikai pártok. Miután egyik párt sem tudott nagyobb szabadságot biztosító programot adni, mint amit az amerikai alkotmány jelent, a fennálló rendszert csak szodál-ökonómikus alapon lehet támadni, tehát a támadás a szocializmus részéről volt várható, azonban ez sem tudott az Egyesült Államokban jelentőségre szert tenni, mert homlokegyenest ellenkezik az amerikai munkás életfelfogásával, amint ezt fentebb kifejtettük. A jelenlegi krízis azonban némileg megváltoztatta ezeket az előfeltételeket azzal, hogy egy újabb világrekordot állított fel és pedig a munkanélküliség terén: már negyedik éve hullámozik a munkanélküliek száma nyolc és tizenhárom millió között, ami azt jelenti, hogy az egyéni függetlenség és az egyéni szabadság nem képviseli harminc usque negyvenmillió ember részére az érvényesülést, a boldogulást, de még a megélhetést sem. Ebből a megállapításunkból azonban mégsem következik az, hogy a munkanélküliség egyszerűen megváltoztatta volna az amerikai dráma szellemi hátterét. A szakszervezetek, a Green, és a szélsőséges Lewis alattiak, ma is gazdasági téren folytatják küzdelmeiket és a kisebb-nagyobb sztrájkok csak bérharcok és a szakszervezetek elismertetésére irányuló akciók voltak, de nem bírtak politikai jelleggel. Amennyire amerikai viszonyok közepett egyáltalán lehet mindenképp kockázatos politikai jóslásokba bocsátkozni, azt feltételezni joggal lehet, hogy a munkanélküliség két-három éven belül nem is fog forradalmi veszélyt jelenteni, azon egyszerű oknál fogva, mert az amerikai kincstár még mindig tud annyi milliárd dollárt mozgósítani, mint amennyi millió munkanélküli van: az Egyesült Államokban egyelőre nemcsak a kenyér, de a bőséges ellátás tudja helyettesíteni a gépfegyvert és Rooseveltt diktátori hatalmát minden erőszak alkalmazása nélkül gyakorolhatja. Az eddigi problémákat legtöbbszörre kompromisszumokkal oldotta meg, amiket állami finanszírozásokkal segített elő és még nem kellett hatalmi

szót kimondania, még nem jutott el ahhoz a keresztúthoz, amelynél annyi európai nemzet sorsa dőlt el a politikai hatalomért folytatott küzdelmekben. A legutóbbi választások jelentősége abban van, hogy valamiképp előrevetítette ennek az amerikaiak előtt lassan kibontakozó problémának az árnyékát. Rooseveltet ellenfelei közül sokan szocialista, sőt kommunista vádakkal illették, azonban talán nincs messze az idő, amikor ugyanezek örülni fognak, hogy Roosevelt intézi az államügyeket, mert kétségtelen, hogy a mostani kongresszus radikálisabb összetételű és annak ellenére, hogy Roosevelt pártja nagyobb többségre tett szert a választásokon, nehezebb lesz ezzel a parlamenttel kormányozni. A demokrata párt sok olyan elemet tartalmaz, amelyek szélsőséges irányra hajlamosak és a párt bomlását idézhetik elő, ami súlyos bonyodalmakra vezethet. Azonban ennek az eshetősége problematikus és nyílt kérdés, hogy vájjon egy ilyen bomlás Roosevelt vezetése alatt a republikánus párt szabadelvű elemeivel egy új angolszász értelemben vett szocialista párt alakulására és uralmára vezetne-e vagy a fasizmus és a kommunizmus amerikai formái fognak kialakulni és ezek között kerül küzdelemre a sor. Mindezek az elemek azonban benne vannak a nagy amerikai olvasztókemencében, amivel Roosevelt kísérletezik és ha valóban „creative Leader“, akkor az ő vezetése alatt forradalmi felfordulás nélkül fog kialakulni egy új amerikai politikai és szociál-ökonómikus alkotmány. „Mikor a Liberty League vezetői megkérdezték tőlem,— mondotta egy alkalommal a Fehér Házban Roosevelt — hogy mi a véleményem programjukról: a magántulajdon megszerzésének, megtartásának és hagyományozásának biztosítása, — azt válaszoltam, hogy ezek annyira amerikai axiómák, hogy felesleges e tekintetben hozzám kérdést intézni, mert magától értetődőleg vallom és tartom őket. Azonban ez olyan, — folytatta az Elnök — mintha valaki azt mondaná, hogy „kövess hat parancsolatot és felejtsd el a többi négyet“ — ezért azt tanácsoltam a Liberty League vezetőinek, hogy vegyék fel programjukba azokat, akik saját hibájukon kívül nem tudnak magántulajdont szerezni, megtartani és hagyományozni, mert ezekről is gondoskodnunk kell.“ Ezekre a tételekre építi fel Roosevelt a munkanélküliség, betegség és aggkori társadalombiztosítási terveit és a nemzeti jövedelem igazságosabb elosztására irányuló törekvései ezeknek a szellemében mozognak. Tudja, hogy az utóbbinak a nemzeti jövedelem emelése nélkül nincs sok értelme és ilyen megvilágításban több belső tartalmat jelent azon tétele, hogy áll vagy bukik a munkanélküliség problémájának megoldásával, azonban ezideig nem jutott túl a célkitűzéseken és kormánya eddigelé adós maradt a válasszal a legfontosabb kérdésre, hogyan tudja megvalósítani az általánosságban tartott programot.

A jelenlegi amerikai krízis sok olyan elemet rejt magában, amivel az európai országok már a XIX. században megismerkedtek, — mint például a szakszervezetek politikai szerepe — vagy amivel már évek óta intézményesen foglalkoznak: mint a munkanélküliség, a társadalombiztosítás vagy a tervgazdálkodás és a gazdasági szükségrendszabályok különböző fázisai. Helyesen jegyezték meg egyes angol

közgazdászok, nemrégiben Aberdeenben tartott kongresszus alkalmával, hogy az Egyesült Államok 25 hét alatt akarnak olyan szociális és gazdasági intézményeket megvalósítani, amelyek Európában 25 év alatt fejlődtek ki.

Az amerikai állapotok sajátossága adja magyarázatát annak, hogy Amerika újjáépítésére vonatkozólag nehéz, ha egyáltalán lehetséges, egy részleteiben kidolgozott és végrehajtható programot felállítani, mert azt súlyos megrázkódtatások nélkül sem tisztán kapitalista alapon, a gazdasági erők szabad érvényesülésének biztosításával, sem egy hatalmi szóval végrehajtott szocialista terv alapján nem lehetne megvalósítani. Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok „megengedhetik maguknak azt a luxust“, hogy kísérletezés útján találják meg az újjáépítés helyes módozatait, azonban e tekintetben be kellene tartani a tudományos kísérletezés alapelvét, ami szerint egyidejűleg különböző képletek szerint különböző vegyszerek alkalmazása nem kizárt, de ezt a szabályt nem követik és ily módon nem állapítható meg, hogy mi eredményezi a gyógyulást vagy a visszaesést.

MIK VOLTAK az eddigi kísérletezések eredményei és tanulságai?

Lássuk előbb a pénzügyi téren bekövetkezett fejleményeket, mert a meglehetősen kaotikus gazdaságpolitikai intézkedések közepeit ez adja meg legjobban az irányt. A bankok reorganizációja meghozta azt az eredményt, hogy az amerikai bankok ma biztosabb alapokon állanak, mint a krízis előtt. 1930 elejétől 1932 végéig 25.000-ről 18.000-re esett és jelenleg 15.000 körül van a működési engedéllyel ellátott bankok száma. A betétek ugyanezen időszakban 54 milliárd dollárról 41 milliárdra csökkentek és 1933 júniusában a működésben lévő bankok 38 milliárd betétet mutattak ki, ami azóta mintegy 3 milliárddal emelkedett. Ebből látjuk, hogy a bankkrízis legsúlyosabb fázisa Hoover kormányának idejére esett, amidőn a Reconstruction Finance Corporation-t alapították. Sokat vitatott kérdés, hogy a Roosevelttel által 1933 márciusában elrendelt bankzárlat elengedhetetlenül szükséges intézkedés volt-e. Sokan kétségbe vonják ennek szükségességét, különösen a későbbi fejleményekkel kapcsolatban, melyek odavezettek, hogy a kormány befolyása a bankrendszer felett igen megnövekedett. A bankkrízis megoldásának lényege a kölcsönös betétbiztosítás, ami teljes mértékben visszaállította a betétesek bizalmát, azonban a felelőtlen bankári tevékenység premizálását jelentvén, nem oldotta meg a bankproblémát. A banktörvény ilyen irányú káros hatását csökkentette a kormány azon intézkedése, mellyel az eredeti teljes betétbiztosítás helyett csak a 2500 dollárig terjedő betéteket vonta be a rendszerbe egyévi próbaidőre. A Reconstruction Finance Corporation által nyújtott mintegy másfél milliárd dollár hitelből a bankok több mint a felét visszafizették, azonban a Corporation az összes amerikai bankok részvényeinek több mint 30%-át tartja birtokában a tőkestruktúrák reorganizációja következtében és a Federal Reserve bankok lényegileg állami jegyintézeté váltak. Ez talán azt jelenti, hogy a Roosevelttel-kormány a bankok nacionalizálása felé halad? Elvben nem, azonban a fejlőd-

dési menet iránya a tapasztalatoktól és nem elvektől függ. A bankárszövetség gyűlése előtt tartott beszédében az elnök hivatkozott arra, hogy hivatalba lépésekor kormánya visszaállította az ország bizalmát a bankokban és felszólította a bankárokat, hogy most ők tegyenek tanúságot az országba vetett bizalmukról. Ebben a mondatban felfedezhetjük a gazdasági élet fellendítésére irányuló kísérletek eddigi sikertelenségét. A bankok reorganizációja és a kincstár pénzügyi politikája megteremtette a hitelkiterjesztés útján remélt fellendülés technikai előfeltételeit olyannyira, hogy jelenleg az amerikai bankok nem kevesebb, mint kereken húszmilliárd dollár hitelkerettel rendelkeznek, azonban a „pénz nem mozog“. Kétségtelen, hogy bizonyos fokú passzív ellenállást mutattak a bankok, azonban ez saját érdekükben sem vezethetett a jelenlegi, úgyszólván teljes üzlettelenségre. Az alapprobléma marad ami volt: a bizalom hiánya, a bizonytalanság a gazdaságpolitikai intézkedések terén. Az megállapítható, hogy a programtalanságot ezen a téren tovább folytatni nem célszerű. Még mindig nyílt kérdés, vajjon az Elnök azokra a tanácsadóira hallgat-e, akik ezt tisztán látják, vagy azokra, akik tovább akarnak kotyvasztani a „dollár boszorkánykonyhájában“. Az előbbieket között túlsúlyban vannak John Meynard Keynes tanítványai és azt lehet mondani, hogy Keynes teóriáival az Egyesült Államokban végzik a leggigászbib kísérleteket. A tanácsadók tisztában voltak azzal, hogy a hiányzó kapcsolatot a jó hitelígénylő képviseli és felfogásuk szerint a nagy közmunkák vállalkozói képezik az első szerepet a hosszú „jó adós-láncnak“, amivel ki lehet húzni az amerikai gazdasági élet szekerét a krízis kátyújából. Egyesek azon az állásponton vannak, hogy a közmunkák nem elég nagy terjedelműek; az Elnök költségvetési üzenete végső fokon azt a problémát veti fel, hogy miként lehet majd átvezetni a gazdasági életet a „government boom“-ból az önállóságra, amit kétségtelenül a „gazdasági erőknél“ kell megvalósítani, mert különben az állam kénytelen „átvenni az ipárokat“; ettől persze még nagyon messze vannak az Egyesült Államok, ha ugyan ennek bekövetkezése egyáltalán valószínűsíthető. Az amerikai gazdasági élet szerkezetének jellegzetessége az, hogy a termelési folyamat különösképp hosszú, ami azt jelenti, hogy a hitel szerepe fokozottabb fontossággal bír és annak zavartalan működése elengedhetetlenül szükséges a fellendülés biztosítására. Ha a jelek nem csálnak, Washingtonban ezt nemcsak a tanácsadók, hanem a kormány tagjai is kezdik belátni.

A bizonytalansági érzés mélyén három közvetlen jelentőségű kérdés van: a kincstár helyzete, a dollár sorsa és a munkabérek problémája.

Roosevelt januárban terjesztette elő az Egyesült Államok második legnagyobb költségvetését, amely szerint 1936 június 30-ig újabb nyolc milliárd dollár kiadást irányzott elő, amiből négy és félmilliárd fedezendő újabb hitellel. 1934 júniusáig 10.5 milliárdot „kellett volna kiadni“, azonban csak 7.1 milliárd dollárt fizetett ki a kincstár és a felesleget a folyó költségvetési évre hozta át. Aggodalomra különösen a kiadások minősége ad okot, mert aránytalanul nagy tételek szolgál-

nak közvetlen fogyasztási — és hozzátehetjük: választási — célokat, ahelyett, hogy a produktív közmunkák finanszírozásán volna a hangsúly. (A költségvetési év kezdetétől a választások befejeztéig több mint 710 millió dollárral haladta meg a kiadások összege a tavalyit.)

Az 1934 június 30-án zárult költségvetési év adóbevételei 3.1 milliárd dollárral, kevés híján elérték az előirányzatot és ez a tétel egymilliárddal volt magasabb az előző év bevételénél. A szövetségi adósság az előirányzat szerint a jelenlegi 27 milliárdról 35 és félmilliárdra emelkedhetik 1936 júliusáig, amikor az Elnök kiegyensúlyozott költségvetést ígért. Ez az adósság első pillanatra nem látszik súlyosnak és kongresszusi körökben gyakran történnek hivatkozások az angol kincstár 35 milliárd dolláros adósságára. Azonban ha tekintetbe vesszük az amerikai nemzeti jövedelem rendkívül változékony jellegét, akkor látjuk, hogy ez az emelkedés meggondolásra ad okot. Az amerikai nemzeti jövedelem a háború előtt 30 milliárd dollárt tett ki, 1929-ben nem kevesebb mint 83 milliárdra emelkedett és 1932-ben már csak 38 milliárd volt. Az állami hitelműveletek távolról sem mutatnak olyan sikereket, mint az angol konverziók, de a nehézségek egyelőre csak V_4 vagy %-os kamatdifferenciákban és a lejáratú időtartam tekintetében jelentkeznek. Kétségtelen, hogy a jelenlegi pénzügyi felkészültséggel a következő elnökválasztásig, ami 1936-ban lesz, a legnagyobb valószínűség szerint lényegesebb zavar nélkül fogja vihetni a Roosevelt-kormány az ország ügyeit, miután az adminisztrációt addig „szabályszerű infláció.. nélkül is működésben lehet tartani. Azután egy erősebb gazdasági visszaesés bekövetkezése esetén Rooseveltt a „fool's paradise of inflation.-t lenne kénytelen „elővarázsolni bűvészkalapjából, de ez az utolsó sült galamb.. — amint egy alkalommal Ogden Mills, a Hoover-kormány pénzügyminisztere mondta. Az 1934. évi Gold Reserve Act alapján nem kevesebb mint kereken nyolc milliárd dollár aranykészlet „íránti jogokat.. szerezte meg a kincstár. Ennek az aranykészletnek az alapján a jelenleg forgalomban lévő 4.5 milliárd dollár bankjegy kivül (a Glass-Steagall Bili és a Federal Reserve bankok fedezeti előírásainak figyelembe vétele mellett), nem kevesebb mint körülbelül 13 milliárd dollár bankjegy bocsátható ki 40%-os aranyfedezet mellett a Federal Reserve-rendszer útján, amely ma már tulajdonképp állami jegyintézeté vált. Ezek röviden egy „amerikai infláció“ kontúrjai és nem valószínű, hogy a közeljövőben az Elnök élne a mezőgazdasági válságtörvény ú. n. inflációs szakaszában foglalt és másfél év óta érintetlenül hagyott azon felhatalmazással, mely szerint három milliárd dollár erejéig bankjegyhitelt vehet igénybe aranyfedezet nélkül. Erre egyáltalán nincs szükség és megállapítható, hogy a mértékadó washingtoni körökben azok is kezdenek tisztába jönni, akik eddigelé nem voltak ezen az állásponton, azzal, hogy az Egyesült Államokban nem érdemes „szabályszerű.. inflációt csinálni, mert amit nyerni lehetne egy rövid spekulatív fellendüléssel, az többszörösen elveszne a hitelmechanizmus felbomlása következtében, ami a termelési processzus megrövidülését, tehát végeredményben a termelés csökkenését és fokozódó munkanélküliséget vonna

maga után. A hitelmechanizmust még a fenti 13 milliárd dollárral is csak ideig-óráig lehetne pótolni és ennek elfogytával az út megnyílna az inflációs veszedelmek előtt. Az Elnök tanácsadói ezt mindenképp el akarják kerülni és koncepciójuk tulajdonképp egy „aranyinflációra“ irányul, amely kiinduló pontja lehet egy ilyen természetű nemzetközi folyamatnak, miután a felhasználatlan aranyfedezetek és a thesaurizált aranykészletek annyira megnövekedtek. A bizalom helyreállítása nélkül azonban mindezek spekulatív eszmefuttatások és netán bekövetkezve újabb katasztrófákat fognak előidézni, ha a nemzetközi vásárló erőegyensúly biztosítása nem sikerül. Annyi kétségtelenül megállapítható, hogy ha a gazdasági életet nem zavarná folyvást az a tudat, hogy „Amerikában minden lehetséges“, akkor Roosevelt kormánya keresztül tudná tömi azt a circulus vidosust, amibe a defláció éppen úgy mint az infláció jut és pedig olymódon, hogy a tőkejavakat termelő iparokat közmunkák útján a termelési költségek emelése nélkül fellendíti, amivel tényleges vásárlóerő-szaporulatot idéz elő anélkül, hogy ennek áremelkedés és a fogyasztás csökkenése lenne a következménye.

AZT A KIEGYENSÚLYOZATLAN ÁLLAPOTOT, amiben az Egyesült Államok világgazdasági viszonylatban a háború óta vannak és ami a világkrízis egyik legfontosabb okozója, nem lehet semmiféle monetáris intézkedéssel megszüntetni, hanem csak helyes vámpolitikával. Ezért bír olyan nagy jelentőséggel a vámfelhatalmazási törvény, amelynek alapján az Elnök a szenátus hozzájárulása nélkül, három éven keresztül az amerikai vámtételeket módosíthatja. Ezzel a felhatalmazással Roosevelt egy százesztendőös küzdelemben lett győztes, amit a vámok körül az amerikai pártok, a szenátus és az elnökök vívtak. Egyben ez a felhatalmazás képezi nemzetközi vonatkozásban a legfontosabb részét Roosevelt politikájának. Azon sorozatos dilemmák közül, amikkel Roosevelt küzd, az eddigi tapasztalatok alapján ez már megoldható lenne, legalább is teoretikus szemszögből nézve. Bebizonyosodott az, hogy a dollár devalvációjával sem a belföldi árakat, sem a külkereskedelmet nem lehet aránylagosan emelni. Az is tisztán látható, hogy az amerikai valutáris intézkedések hatása — hozzátehetjük: káros hatása — nemzetközi viszonylatban nagyobb, mint a belföldi vonatkozásban, annak következtében, hogy míg az Egyesült Államok kivitele az amerikai termelés 6—9%-át képezi, a világkereskedelemben az összexportnak 12—15%-át képviseli, amivel Amerika első az exportállamok között, azonban csak negyedik az import terén. A jelenlegi külügyminiszter, Cordell Hull, meggyőződéses híve a vámvíziónak és az Elnök a vámfelhatalmazási törvény végrehajtását reá bízta. Ezen a téren természetesen a legnehezebb feladata az ottawai egyezmény alapján álló angol birodalommal való megegyezés. Ennek előfeltétele a dollár és a font stabilizálása, azonban ez — attól eltekintve, hogy a megvalósulás tekintetében csak reményteljes jelekről számolhatunk be — nem elegendő, mert a nemzetközi kereskedelem újjászervezése is szükséges, viszont ennek elvei tekintetében sem

alakult ki még egységes vélemény. Bizonyos az, hogy a krízis a világkereskedelmet csökkentette a legnagyobb mértékben és olyan kaotikus állapotba döntötte a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat, hogy azok újjáépítése szisztematikus munkát igényel, aminek keretében új alapokat kell lerakni és az egyes országok és kontinensek között kiegyensúlyozottabb viszonyt kell teremteni bilaterális és multilaterális szerződésekkel, amint ezt Cordell Hull vallja. „A nemzetközi szabadkereskedelem visszaállítása a legtöbb kedvezmény alapján kell, hogy legyen az ideálunk — mondotta egyik legutóbbi beszédében — igaz, hogy ezt a mai állapotban megvalósítani egyszeriben nem tudjuk, azonban eléggé ismeretesek előttünk azok a hibák, amiket a múltban elkövettünk és eléggé ismerjük a nemzetközi gazdasági kapcsolatok mibenlétét ahhoz, hogy emeljük és ne csökkentsük szerződéseinkkel a világkereskedelmet.“ Ennek természetesen legegyszerűbb módja az Egyesült Államok bevitelének emelése volna. Addig, amíg ez együttjár a kivitel emelkedésével, a külügyi kormány megbírkózhatik az ipari érdekeltségek ellenállásával annál is inkább, mert a földművelésügyi miniszter a legmesszebbmenőleg támogatja ezt a törekvést. A kiegyensúlyozatlan állapotnak korrigálásához azonban az szükséges, hogy a bevitel nagyobb mértékben emelkedjék, mint a kivitel. Ennek keresztülvitelében már nagyobb nehézségekre fog találni Cordell Hull, azonban ha valaha, akkor most ezeket az akadályokat is legyőzheti Roosevelt segítségével.

A vámkérdés kapcsán elérkeztünk az ipari és a mezőgazdasági problémához.

Mint ismeretes, a National Industrial Recovery Act alapján Johnson tábornok megszervezte a kék sas égisze alatt a National Recovery Administration-t és másfélévi hősies küzdelem után az ipari fellendülés visszaesett ugyanarra az alacsony nivóra, ahol 1933 őszén volt. Az NRA alapgondolata a magas munkabér. Az eddigi tapasztalatok mutatják, hogy ez önmagában nem elegendő a krízis megoldására. Messze vezetne a munkabér részéről az amerikai krízisben játszott szerepnek vizsgálata, azonban annyit meg kell jegyeznünk, hogy Hoover a krízist 1931 közepéig ugyancsak a magas munkabérrel akarta megoldani és Johnson tábornok már öneki előterjesztette az NRA tervezetét. 1931 óta a munkabérek ijesztő módon, de nagyon aránytalanul estek, annyira, hogy míg például a vasutasok bérei az 1929-es nivón maradtak heti 25—30 dollárral, a textilmunkások bérnívója úgyszólván zéróra csökkent, mert heti 60—70 óra munka után 2—3 dollár keresetet nem lehet emberi munkabérnek nevezni. Ilyen állapotok között a minimális munkabérnek és maximális munkórának törvénybe iktatása valóban elengedhetetlen szükségesség volt. A magasabb munkabérek azonban egyes termelési ágakban gazdaságilag is indokoltak voltak és pedig különösen a textiliparban, ahol a gyárosok az alacsony munkabérek következtében gépfelszereléseiket nem cserélték olyan rövid időközökben, mint egyébként, ami a gépiparban a munkanélküliséget fokozta, viszont a magasabb munkabérek kikényszerítése csak a régi állapot visszaállítását és nem újabb mechanizálódást jelentett. Azonban kétségtelen, hogy a többi

hatását, miután a termelési költségek emelkedése az árakat emelte, ami viszont a fogyasztást csökkentette. A szezonváltozásokat kiküszöbölő termelési index mutatja, hogy az amerikai gazdasági rendszer milyen rövid hullámhosszra van beállítva: legnagyobb részt az NRA által képviselt termelési költségemelkedés megelőzésének kapcsán az ipari termelés az 1923—25-ös század átlagnak 60%-áról 1933 júliusában 101-re emelkedett, novemberben 70-re csökkent, 1934 májusáig 86-ra mászott fel és azóta folyvást hanyatló tendenciát mutatva, decemberben az egy év előtti nivó alatt mozgott. A legnagyobb pangást a tőkeiparok mutatják, ahol egyébként a legnagyobb a munkanélküliség. A munkanélküliek számát még ma sem tudják pontosan megállapítani, azonban a becslések szerint ezen a télen legalább annyi munkanélküli volt, mint tavaly, ami nyolc, usque kilenc milliót jelent. Ennek fényénél különös fontossággal bír, hogy az NRA reformja milyen természetű lesz és milyen irányban halad tovább a kormány iparpolitikája. Johnson tábornok az ár-problémába és a munkáskérdésbe bukott bele. A vállalatok az NRA azon rendelkezéseit, melyek az antitrust törvények bizonyos rendelkezéseit felfüggesztették, a code-szervezetek keretében arra használták fel, hogy ármegállapító törekvéseiknek érvényt szerezzenek, amivel az amerikai iparban tulajdonkép egy kartellizálódási folyamat indult meg úgy az árak, mint a termelés terén. Johnson tábornok, aki valóban heroikus munkát végzett azzal, hogy az összes amerikai iparok kilencven százalékát megszervezte az NRA keretében, nem képviselte kellő energiával saját törvényének alaptételét, „codes of fair competition“ elvét és így a szabad verseny felfüggesztése mind szélesebb körben vált lehetővé, ami viszont a fogyasztók érdekeit sértette. Az NRA második fázisa a szabad verseny alapján álló árpolitika jegyében indult el, ennek a következményeit még nem lehet látni, sem azt nem lehet tudni, hogy a vámfelhatalmazási törvényt a kormány ipari árpolitikájának alátámasztására fel fogja-e használni. Ezt a fordulatot az ipari érdekeltségek természetesen nem fogadták örömmel annál kevésbé sem, mert az NRA eredeti koncepciója szerint az anti-trust törvények bizonyos részeinek felfüggesztése ellenszolgáltatást jelentett a munkásság részére Amerikában első ízben törvényben biztosított kollektív bérszerződések iránti joggal szemben. Mindkét tételnek az interpretációján fordul meg a helyzet és az NRA mostani vezetője, Richberg, jogászai minőségében kerül legnehezebb próbatételre.

A MEZŐGAZDASÁG TERÉN végzett kísérleteknek úgyszólván semmi eredményük sincs, de nem is lehet, mert a szárazság felmentette az Agricultural Adjustment Administration-t a próbatétel alól. Most a földművelésügyi minisztériumnak az okoz legnagyobb gondot, hogy megakadályozza a farmereket a vetésterületek kiterjesztésében, amire ezek a magas árak hatása alatt nagyon hajlamosak. Ebben az irányban lényeges lépést jelent a gyapottermelőkre vonatkozólag hozott ú. n. Bankhead Act, amelyet egy valóságos népszavazás előzött meg, hogy a farmerek „szabad elhatározás alapján kerüljenek kényszerintézk-

dések hatálya alá“, mely szerint pénzbüntetéssel sújtják azokat, akik a meghatározott mennyiségnél többet vernek, míg ezt megelőzően azon mennyiség fejében, amivel kevesebbet vetettek, tekintélyes dollár-csekkeket kaptak a gazdák. A mezőgazdasági miniszter, Henry Wallace, aki a Roosevelt-kabinet legkiválóbb tagja, nyílt szemmel, tisztán látja azokat a nagy nehézségeket, amikkel meg kell küzdeni és nyílt őszinteséggel tárja fel ezeket az amerikai nép előtt. Híres vitáirában „America must choose“ kifejezi, hogy vagy visszahódítja Amerika elvesztett piacait, — ami lehetetlen — vagy parlagon heverted szántó-földjének közel egynegyedét, — ami nem kívánatos — tehát egy közép-utat ajánl, amely szerint legalább 500 millió dollár beviteli többlet kell engedni, hogy a mezőgazdasági kivittelt fokozni lehessen, de így is szükségesnek tartja, hogy legalább 20 millió holddal csökkentessenek a vetésterületek. Új könyvében „New Frontier“ címen tiszta logikával vezeti végig a tervgazdálkodás gondolatmenetét. „A vetésterületek csökkentése egyenlő a termelés szabályozásával, ami viszont feltételezi az árak és a nyereség szabályozását és ez megoldatlanul hagyja az eredményes termelés biztosításának problémáját.“ Rámutat arra a konfliktusra, amibe az NRA áremelő politikájával keveredik a mezőgazdaság, mert ez az „agrárrolló“ hatásának súlyosbítását jelenti. Wallace elismeri, hogy teoretikus alapon a tervgazdálkodás egy zárt-körű és hatalmi szóval végrehajtott tervet jelent, viszont ezt nem tartja Amerika részére alkalmas rendszernek, azonban feladja „azt a luxust, amit az elvont elmefuttatások jelentenek“ és hirdeti törhetetlen bizalmát a „fegyelmezett individualizmusban, amely hivatott arra, hogy a társadalmi fegyelem pillérének megépítse a hidat egy jobban kiegyensúlyozott, harmonikusabban működő gazdasági rendszerhez“. Az Egyesült Államokban ez különösképp nehéz feladatot képez, mert az „amerikai“, mint jelző, még mindig egyenlő a „heterogénnel“, a 125 milliós nép a faji, vallási, kulturális különbségek és ellentétek következtében még mindig nem alakult „amerikai nemzetté“, a 48 tagállam legalább nyolc különböző országot jelent, az amerikai választóból a felelősségérzet még jobban hiányzik, mint egyebütt és sokszor gyerekesen rabja hangulatainak, végül mert az amerikai apokalipszis négy lovasa: az emberrablás, a csempészet, a szervezett zsarolás és a korrupció veti sötét árnyékát az amerikai színtérre.

Mégis valami lassú társadalompszihológiai processzust figyelhetünk meg az Egyesült Államokban, ami a különbségeket és az ellentéteket mindjobban elsimítja: a gondolkodás, az ízlés és a véleményalkotás, az egyéni és a társadalmi problémák által kiváltott ellenhatások fokról-fokra standardizálódnak és a „social conditioning“ mind szélesebb felületen küszöböli ki ezeket a társadalomklimatikai elhajlásokat és zavarokat, önkéntelenül felvetődik az örök társadalomfilozófiai probléma: meddig fog és meddig kell ennek a folyamatnak előrehaladni? Elegendő-e a társadalmi fegyelem átértékelése és lehet-e intézményesíteni anélkül, hogy az egyéniség pusztulását vonná maga után, avagy haladunk azon az úton, aminek utópikus végén Aldous Huxley drámai megvilágításában áll a „Brave New World“?

REFORMMOZGALMAK FRANCIAORSZÁGBAN

MIVÉ LETTÉL „douce France”, szelíd és kedves Franciaország! A távolból úgy tekint ide az ember, mint gazdag, hatalmas, boldog nép birodalmára, de alig hagyja el az Alpek gerincét vagy a Rajnát, már az első benyomások figyelmeztetik arra, hogy egészen más Franciaországot talál itt, mint amilyent várt. A francia nép talán tudja, hogy milyen hatalmas és milyen gazdag, de — nem érzi; bizonytalanság és rémképek gyötrik, gazdagságát elfüggönyzi előle a pénzügyi és külkereskedelmi válság; nemzeti fölemelkedettségét a belső szociális feszültség és a politikai botrányok; s hiába védi a világ legjobb hadserege és legnagyobb szövetségi hálózata, a francia nép hangulata ma olyan, mintha ő veszttette volna el a világháborút.

A nyomor és a jóllakottság egyaránt rossz tanácsadó s különös kegye a sorsnak, ha azzal ajándékozta meg a francia népet, hogy katonai, diplomáciai és pénzügyi hatalma ellenére is és sikereinek csúcspontján, megfosztotta őt a biztonság és nyugalom érzésétől s így egy időben adta meg neki az újjászületés két előfeltételét, az erőt és a lelki válságot. A Stavisky-botrányok, a politikai szervezetek fegyverkezése, a jobb és a baloldali diktatúrák lehetőségének állandó emlegetése, a defláció nyomása, az infláció réme, a munkanélküliség növekedése, a lengyelek elpártolása, a német fegyverkezés — mindez valóságos pánikot idézett elő a francia társadalomban, amely ettől függetlenül is szociális válságon megy át; nem hisz többé a nagy forradalom eszméiben s ugyanakkor riadtan látja saját eszméinek reakcióit Közép- és Kelet-Európában. Nem beszélgethet az ember franciával, hogy elkerülhetetlenül szóba ne jöjjön négy férfi neve, akinek árnyéka ma itt lebeg Franciaország fölött: Mussolini, Hitler, Rooseveltt és Stalin alakja szegélyezi ma a francia látóhatárt s érdekes, hogy a problémáik is szinte ugyanazok. Társaságban, újságban, könyvben mindenütt olvasni és hallani: alkotmányreformra van szükség, hogy lenyessük a demokrácia kinövéseit; a liberális kapitalizmus termelési anarchiára és szociális igazságtalanságokra vezet; a fiatal nemzedékek nem jutnak szerephez a fórumon; rendet kell vinni a termelésbe, tekintélyt a kormányzásba.

A területet tekintve, valóban úgy látja az ember, hogy a francia társadalom is a faszizmusnak valamilyen változata felé halad s csak ha mélyebben nézünk a szemébe az egyes áramlatoknak, vesszük észre a

francia szellem külön személyiségét, amely ugyanolyan jelszavak mellett ugyanolyan problémák nyomására egészen másképp reagál, mint azok a népek, amelyeknek történelmi hagyománya gyöngébb vagy fiatalabb az övéénél. Az első, ami szembetűnik, hogy amíg más országokban a jobb és baloldali, liberális és antiliberális, individuális és kollektív eszmék hívei minden kérdésben homlokegyenest ellenkező nézeteket vallanak, addig itt a legádázabb ellenfelek, a francia élet és gondolkodás legellentétebb sarkainak képviselői is egyetértenek néhány alapvető kérdésben, így mindenekelőtt abban, hogy az egyéni életnek egy eléggé tág demarkációs körét mindenki tiszteletben kell hogy tartsa. Azt a fasiszta elvet, hogy az ember minden jogát az államtól nyeri s azt a nemzeti-szocialista törvényt, hogy az egyén minden tevékenysége csak faji közösségét szolgálhatja, a francia ember fogalmilag is nehezen érti meg, s a személyiségnek ezen a mindenkitől respektált szigetén alakult ki az az archimédeszi pont, amelyre a francia reformtervek támaszkodnak. Innen van, hogy a francia szociológusok tisztában vannak azzal, hogy igazi reform csak az emberen magán alapulhat s hogy e nélkül az intézményeken hiába változtatnak. Egyöntetű felfogás nyilvánul meg abban is, hogy a liberalizmusnak és a demokráciának a 19. században kialakult házasságát úgyszólván mindenki elrettentő példának tartja, mindamellett egészen másképp igyekszik megreformálni ezt a házasságot a francia, mint például rajnai szomszédja. A Rajnán túl a közéletből száműzték a liberalizmust s meghagyták a demokráciát; szociális téren pedig meghagyták a liberalizmust és kiiktatták a demokráciát; a franciák viszont, bármelyik reformmozgalmat tekintsük is, éppen fordítva, szellemi szabadságra és szociális rendre törekednek s ezt a kettősséget vinnék át a politikára is, két funkcióra bontván fel a közéletet: gondolkodásra és cselekvésre, s az elv az volna, hogy gondolatait mindenki szabadon terjesztheti, de ugyanakkor (körülbelül washingtoni mintára) a kormányzatnak rendelkezésére állának hatalmi eszközök abból a célból, hogy programját, ha ahhoz az alkotmányos tényezők hozzájárulását megkapta, a pillanatnyi közhangulattal dacolva is végrehajthassa.

Ez A KETTŐS SZABÁLY, a személyiség és a szellemi szabadság tisztelete oly erősen él a francia nép gondolkodásában, hogy azt valamennyi reformmozgalom érinthetetlennek tekinti. E törekvéseket nagyjában három csoportra oszthatjuk; az elsőbe a kormány által végrehajtott és küszöbön álló közigazgatási, gazdasági és parlamenti reformok tartoznak; a másodikba a pártok által tervezett alkotmányreform ; a harmadikba pedig a frontharcos és egyéb szervezetek, az úgynevezett ligák, valamint az ifjúsági mozgalmak soraiban kialakult eszmék a társadalom és az állam újjáalakítására vonatkozóan.

A kormány nem tárja fel távolabbi reformprogramjának minden tereumát, de eddig bejelentett terveit máris kész törvényjavaslatokba öntötte, amelyek meg is felelnek a Flandin által kiadott új jelszónak: Elvünk a megszervezett, ellenőrzött és megvédett szabadság.

Ez a jelszó, amilyen szellemes, olyan kétértelmű is, aszerint, hogy ki és hogyan kezeli, Flandin eddigi politikája mindenesetre azt mu-

tatja, hogy őszintén ragaszkodik úgy az eszméhez, mint korrektívumaihoz. Mindenekelőtt végrehajtotta a Doumergue által már előkészített reformot, amely külön miniszterelnöki hivatal felállítására irányult, megközelítvén ezzel egy lépéssel azt a célt, hogy a kormányfő ne elnöke, hanem főnöke legyen a kabinetnek. Ezután a házsabály-reformra került sor, mely a vitát a kamara plénumából a bizottságokba tereli át s fontos az igazságügyi reform is, amely kimondja, hogy a vizsgálóbíró munkáját nem végezheti olyan tisztviselő, akinek megbízása helyi hatóságoktól, tehát közvetve pártoktól függ. Ezenkívül reformjellege van a kényszerkártelekről szóló törvénynek, mely azért került az érdeklődés előterébe nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is, mert sokak szerint az első lépést jelenti a francia korporatív rendszer kiépítése felé. Maga a törvény kimondja, hogy ha egy fontos iparág válságba jut és az iparágban a vállalatok kétharmada, maga mögött az iparág termelésének háromnegyedrésszel, meghatározott időre szóló kartelszerződést köt egymással, akkor a kormány a kartel kérésére rendkívül bonyolult eljárás és egy vegyes döntőbizottság meghallgatása után minisztertanácsi határozattal kötelezheti az iparág többi vállalatát is a kartelhez való csatlakozásra. Egy-egy ilyen meghatározott időre szóló kényszerkartel — amelynek a törvény által részletesen előírt keretek közt kell mozognia —¹ a kormány ellenőrzése alatt fog állni s a törvény elsősorban azt célozza, hogy válságos időkben a túltermelést ki lehessen küszöbölni.

A kérdés mármost az, hogy ez a törvény milyen irányzatot hordozhat magában? Erre vonatkozóan a törvény magyarázó szövege szóról-szóra ezt mondotta:

„— El lehet képzelni, hogy az állam állandóan és egészen kezébe veszi a közgazdaság irányítását, a francia nép hagyományai és törekvései azonban nem látszanak összeegyeztethetőnek ilyen politikával. Az egyéni kezdeményezés és a szabadság tisztelete alapján arra törekszünk, hogy a termelők fegyelmessék meg saját magukat. Válság idejére szóló törvény ez, nem állandó intézkedés és még kevésbé feltámasztása a hajdani korporációknak.“

Ez a törvényt magyarázat mindenesetre kifejezte a jobboldali irányzatok véleményét is, amint azt a *Je suis partout*-nak erről írt cikke is mutatta, amely szerint Franciaország nem engedhet az államosítás kísértésének és nem dezorganizálhatja a szabadságot. A baloldalon természetesen másképp kommentálták az új törvényt s Marcel Déat a neoszocialista *Vie Socialiste*-ben azt mondotta, hogy ezzel a törvényvel, amely „feltételes liberalizmust“ jelent, a Flandin-kormány a korporatizmus útjára lépett. Ugyanebben a cikkében megemlítette a neoszocialista vezér, hogy Flandin, aki a liberalizmus jelszavával jött, azért kanyarodott át a korporatizmus felé, mert a bankok ellen, amelyek pénzügyi politikájával szembeszállnak, az iparra akar támaszkodni. Déat idézi az *Usine* című ipari lap cikkét annak bizonyítására, hogy ipari körökben milyen türelmetlenül várták a kényszerkartelről szóló törvényt és Flandin s a bankok ellentétjét arra vezeti vissza, hogy Flandin szakított az eddigi kormányok deflációs politikájával. S ha a neoszocialista képviselő állításait e téren nem tekinthetjük is hitelesnek,

érdemes egy pillantást vetni a deflációs politika hátterére, amelynek során 1933 végétől 1935 elejéig a jegybank látra szóló kötelezettségei 5%-kal csökkentek, maga a pénzforgalom azonban még ennél is jobban összezsugorodott a teaurálás következtében, amelynek összegét 15 milliárd értékű aranyra és 40 milliárd értékű bankóra becsülik, ami tehát felét teszi a 80 milliárd körül járó s ugyanannyi arannyal fedezett bankjegyforgalomnak. A defláció következtében a nagykereskedelmi árak 1934 folyamán 10%-kal csökkentek, az ipari termelés két év alatt ugyancsak 10%-kal esett, a teljesen munka nélkül álló segélyezették száma pedig félmillió fölé emelkedett. E deflációs politika alatt az állami költségvetést is csökkentették 54-ről (1932) 47.5 milliárdra (1935), bár ugyanezen idő alatt 40 milliárddal 310 milliárdra növelték az államadósságot. Az eddigi kormányok a hosszúlejáratú kölcsönök piacához fordultak a hiány fedezésére, s ez a nagy kereslet anynyira megdrágította a kölcsönök kamatát, hogy a magángazdaság nem jutott befektethető tőkéhez. Flandin éppen e hitelszükség enyhítése céljából szakított ezzel a politikával s a kormány befolyására a Francia Bank eddigi deflációs kormányzója, Morét, átadta helyét Tannerynek, aki egyetért azzal a pénzügyi elgondolással, hogy az állam — a Francia Bank segítségével — most egy ideig ne vegyen igénybe hosszúlejáratú kölcsönt; amitől e tőkék kamatának olcsóbbodása és a hitelélet élénkülése remélhető. Ennek kapcsán természetesen fölmerült az az aggodalom is, hogy a kormány a defláció megszüntetésével és a hitelek kiterjesztésével nem esik-e a másik végletbe és non tér-e az infláció útjára? E körül külföldön sok találgatás folyt, főképp külkereskedelmi szempontból. A belföldi helyzet szempontjából az igazság mindenestre az, hogy az iparnak nincs mit várnia az inflációtól, mert Franciaországban a legtöbb iparvállalat nagyrészt a maga tőkéjével dolgozik és mert általában ez az ország a hitelezők országa. Alig van olyan francia kispolgár, akinek ne volna megtakarított vagyonkája a bankban és a harisnyában s ha a pénz belföldi értéke szemmeláthatóan meginogna, akkor itt a nép aznap kivonulna a barrikádokra. A baj csak az, — és ebben rejlik a francia pénzügyi válságnak talán legkomolyabb oka — hogy ezek a megtakarított tőkék a bankoktól nem a magángazdaság felé folynak tovább, hanem az államkasszába vándorolnak; a bankok állampapírjainak értéke sokhelyütt közeljár a betétek összegéhez, ami azt jelenti, hogy a betétek nagyobb részét az állam ette meg, ez pedig annál súlyosabb tünet, mert az államadósság oly nagy, hogy kamatai a szűkebb büdzsének több mint a harmadát emésztik fel, a deficit különösen a nyílt és rejtett katonai kiadások következtében egyre növekszik s az adómorál legalább is békeidőben nagyon gyöngy lábón áll. A helyzet valóban az, hogy a bankok szinte azonosak az állammal s az állam pénzügyi egyensúlyának felborulásával a bankok is szükségszerűen válságba jutnának. Déat szerint ebben rejlik a magyarázata annak, hogy miért kell a Flandin-kormánynak megküzdenie a bankvilág ellenállásával, hogy miért kellett a karteltörvénnyel keresnie az ipari körök rokonszenvét, hogy miért nem hordoz magában komoly korporatív tendenciát a karteltörvény, s hogy miért nevezik Franciaországban ezt a reformot is reformette-nek?

A pártok reformtervei természetesen messzebb mennek, mint a kormány reformtörvényei. Pártkörökben főképp az alkotmány újjáalakításáról beszélnek, s mivel Tardieu és Doumergue terveit az egész világsajtó alaposan ismertette, talán elég annyit megemlíteni, hogy a baloldalt kivéve minden párt egyetért abban, hogy a parlamentarizmus hitelét csak olyan reformmal lehet helyreállítani, ha az országgyűlés a gondolatok szabad arénája és az ellenőrzés szerve lesz és ha a végrehajtóhatalom — a parlamenttől való függősége mellett — lényegesen nagyobb akciószabadságot kap.

S HA MOST A KORMÁNY és a pártok tervei után a harmadik csoportot vesszük sorra, a ligák és az ifjúsági mozgalmak reformprogramját, külön világba lépünk. A kormány és a pártok a hivatalos Franciaországot mutatták meg, a ligák és az ifjúság világának viszont éppen abban van az érdekessége és jelentősége, hogy a politikai élettől teljesen távolesik, hogy a francia közéletnek egészen más síkján él, ami mellett azt is hangsúlyozni kell, hogy maguk a ligák és az ifjúsági mozgalmak is más-más emeletén laknak a francia társadalomnak. Röviden és kissé talán általánosítva azt lehetne mondani, hogy a politikai életet nagyjában még mindig a 19. század eszméi, a ligákat pedig a fronttharcosmitosz, a siker és az erő tisztelete jellemzi; az ifjúsági mozgalmakon viszont éppen nem a pusztá sikernek és a brutális erőnek a tömeg szemében mindig imponáló hatása, hanem szellemi problémák uralkodnak. S az is lényeges különbség, hogy amíg a ligák inkább az államnak, addig az ifjúsági áramlatok mindenekelőtt a társadalomnak törekednek a megreformálására.

A ligák közt a fronttharcosok (az anciens combattants) szervezetei a legszámosabbak, ezeknek egy része nem foglalkozik politikával, politizáló organizációik a balszélen vagy a jobbszélen állnak. Legjelentékenyebb köztük a „Croix de feu“, feje a ma már világszerte ismert de La Rocque alezredes; ezek 1927-ben Coty parfüm- és ujsággáros anyagi támogatásával alakultak meg, szállást is Coty egyik lapja adott az irodájuknak. Kezdetben csak olyan frontkatonát fogadtak tagjaik sorába, aki a háborúban hadi keresztet kapott, ma már azonban másokat is fölvesznek s tagjaik nagyrésze a 20—30 évesek közül való. Listáikon 260.000 név szerepel, ami elég nagy szám, hiszen a szakszervezetek összes létszáma egész Franciaországban alatta marad a két milliónak. Politikai irányukat a ligák életének egyik ismerője így jellemezte:

„Nehéz volna megmondani, melyek a jobboldaliak és melyek a baloldaliak, mert a kimondottan jobboldaliak számos követelésével azonosítják magukat a baloldaliak is, sőt akárhány fasiszta szervezet programjára írta a szabadság kultuszát is. A személyiség tisztelete, ez a jelmondat folytonosan visszatér valamennyi szervezet kiáltványában s hasonló egyhangúság uralkodik a kapitalizmus, a feudalizmus, a pénzügyi oligarchia kinövéseinek elítélésében is; a korporatizmus valamennyiük számára „leitmotiv“. Elsősorban az akció érdekli őket s keveset törődnek azzal, hogy elméleteik honnan származnak, a royalista Maurras-tól-e, vagy a sorelianus szocializmusból? Politikai programjuk a végrehajtóhatalom megerősítése, a közigazgatás függetlenségének biztosítása, a parlamenti erkölcsök megtisztítása, a termelés helyesebb megszervezése — ebben valamennyien egyetértenek.“

A Temps nemrégiben megintervjúolta a kékinges Solidarité Française főnökét (Duce és Führer helyett itt chef-et mondanak, kis betűvel) s a korporatizmus és diktatúra kérdéséről a következő érdekes nyilatkozatot kapta:

„Nem kényszer-korporatizmusra törekszünk, hanem szabad korporációkra ; nem központosításra, hanem ellenkezőleg decentralizációra. S nem diktátort akarunk. Diktatúrát? Igen, ha az becsületes, erős, stabilis, tekintélyre támaszkodó és felelős kormányzatot jelent. Az állam-reform és a korporatizmus egyedüli és utolsó mentsvára a rezsimnek.“

A kormányformának ez a meghatározása ugyan inkább snájdig, mint világos, de azért az ilyen nyilatkozaton is átüt az egyén és a szabadság tisztelete, a személyiség szigetének elismerése. Az ifjúsági mozgalmak még messzebb mennek a szellem szabadságának respektálásában, annál is inkább, minthogy az ő törekvéseikben a hangsúly is inkább a szellemieken és a lelkieken van. Jelszavukat Péguytól tanulták:

— La Révolution sociale sera morale ou eile ne sera pas, vagyis, hogy a forradalom vagy az ember belső megújulására, vagy pedig semmire sem fog vezetni.

A baloldali ifjúsági mozgalmak programja a Marx előtti szocializmushoz hasonlítható, aránylag ment az anyagelvű determinizmustól s belátja a társadalmi hierarchia szükségességét; a jobboldali irányok nagyobb része pedig, ha nem áll is a tételes vallás alapján, értékrendszerét nemcsak a rációhoz köti s éppen abban különbözik az idősebb francia nemzedékektől és a középeurópai fiataloktól, hogy amíg az előbbieik csak a rációnak, az utóbbiak pedig csak a misztikumnak hódolnak, addig öbennük pascaliánus hagyomány folytatódik, túl az Action Française-nek mindenestre tiszteletreméltó, de kissé cinikus elvén, amely egyszerűen célszerűségi szempontból nyúl a misztikum után és amely a tekintélyben nem értékrendszer megnyilvánulását látja, hanem csupán alkalmas eszközt a rend biztosítására. E jobboldali fiatalság eszmevilágát jól jellemezte egy nálunk is ismert nevű fiatal író, Daniel-Rops „Éléments de notre destin“ című könyvében:

„Semilyen valódi civilizáció nem épülhet fel másan, mint a személyiségnek és az ő örök értékeinek tiszteletén; minden olyan gazdasági és társadalmi szervezet, amely a személyiséget a maga valóságában, szabadságában, függetlenségében korlátozni akarja, rossz. A valódi civilizáció antietatista és decentralizációt kíván, igerüti a személyiség primátusát minden más érték és minden más szükségszerűség felett. Az emberi személyiség a szabadságban nyilvánul meg.

Antietatisták, antikapitalisták, antikommunisták és diktatúra-ellenesek vagyunk, de vájjon mik vagyunk akkor tulajdonképpen? Mondjuk: perszonalisak. Olyan civilizációt akarunk, amely tiszteletben tartja a személyiséget és megvédi a hazához, a családhoz, a foglalkozáshoz és a magántulajdonhoz való kötelékeit. A tulajdon azonban ne elvont legyen, hanem személyes és közvetlen. A tulajdon az emberi élet egyik alapja, a gazdasági rendszernek az ember valóságos szükségletein kell alapulnia és nem a haszonra irányuló önzésen. Az ember nemcsak termelő és választó, hanem szellemi lény is. A mi számunkra a forradalom nem csupán az anyagi javak elosztásának kérdése, hanem mindenekelőtt szakítás régi magatartásunkkal, megújulás. Egy forradalom akkor véres, ha rosszul készítették elő. Az akció elválaszthatatlan a gondolatól s mi az ügyeseknek, más szóval, a politikusoknak engedjük át a „taktikai“ forradalmat. Akik velünk akarnak jönni, azoknak ezt mondjuk: nem

Ígérhetünk nektek semmi olyan hívságot, mint a politikai pártok, sem zöld vagy kékingben való felvonulást, sem pedig demagóg népgyűlések részvételét. A forradalmat elsősorban saját magatokkal szemben kell végrehajtaniotok“.

Másik érdekes dokumentuma az ifjúság gondolkodásának az úgynevezett „Plan du 9 juillet“, amelyet jobb és baloldali ifjúsági mozgalmak tagjai Jules Romains vezetése alatt dolgoztak ki, hogy tisztázzák, melyek azok az elvek, amelyekben ez ellentétes irányzatok is egyetértenek egymással.

Az alapelvek tekintetében a bevezetés megállapítja, hogy a szomszéd népek rezsimjének főgondolata, az állam és a faj istenítése, ellenkezik a francia civilizáció elveivel s az egyén olyan elnyomására vezet, amely a francia emberben anarchikus ellenállást váltana ki. Gazdasági téren a haszon-stimuláns fokozatosan fel kell hogy váltsa a társadalommal szemben való szolgálat misztikumát. Az államreformot a Terv szerint nem lehet elérni normális parlamenti akciókkal, hanem olyan átmeneti kormányzatra van szükség, amely bírja a nemzet nagy többségének bizalmát és amely vállalkozhat arra a kettős feladatra, hogy először tekintélyt úton megállapítsa az új államintézmények alapját s másodsorban összehívjon alkotmányozó országgyűlést. A szenátusnak mai vétójoga megszűnnék és csupán kétszeri visszaküldésre volna joga a kamara határozataival szemben; mellettük tanácsadó szerepe volna az Országos Gazdasági Tanácsnak, amely a gazdasági érdekcsoportok képviselőiből állana. Újabb kiadásokat okozó törvényjavaslatot csak a kormány nyújthatna be. A Terv nem antiparlamentáris, hanem csak a mai parlamentet akarja olyannal helyettesíteni, amelyben a kormány kevésbé van kitéve a demagógia terrorjának és a népszerűség csábításának.

Gazdasági téren már radikálisabb reformokról beszél a Terv, de — és ez megint lényeges eltérés a közép-európai eszméktől — nem azt mondja, hogy az anarchikus termelést irányított gazdálkodással kell felváltani, hanem hogy „a vak gazdálkodást tudatos gazdálkodással“ kell átalakítani, mégpedig oly módon, hogy „szemeket kell adni a gazdasági szervezeteknek“ a gazdasági elemek és tényezők statisztikai nyilvántartásával, beleértve az egyes termelési ágak számára nyújtott hitelek nagyságának közlését is. A korporációk vezetését a Terv szerint magukra a vállalkozókra és az alkalmazottakra kell bízni, a korporációkban az államnak nem szavazati joga, hanem csak vétójoga volna.

Mindenesetre feltűnő, hogy amíg a korporációkkal más országokban külső abroncsokat akarnak rárakni a termelő tényezőkre, addig francia földön a marxistákon kívül mindenki úgy képzei el a korporatív rendet, hogy az szabadságjogokat biztosítson a korporáció tagjainak. S míg másutt a korporatizmus etatista, mert megnyitja a csatornákat az állami befolyás számára, addig a francia korporatív eszme antietatista, mert éppen az a célja, hogy fölöslegessé tegye az állami beavatkozást szakmai kérdésekben. Maguk a franciák ezt úgy fejezik ki, hogy a korporatizmus ne 'integral' legyen, hanem 'intégré'. Az előbbi azt jelentené, hogy a parlamentet helyettesítik a korporációkkal, hogy tehát a nemzet politikai akaratát is az érdekképviselőkön keresztül szűrik le; az utóbbi viszont olyan rendszer, amelyben a korporációk nem kongruensek az állammal, hanem annak csupán egy részét alkotják, alárendelve a parlamentnek, a nemzet politikai akaratának (aminek kapcsán érdekes megfigyelni, hogy Spann rendszerét, amely harmadik megoldást ajánl, senki sem emlegeti). Gaetan Pirou párisi egyetemi tanár Le corporatisme című most megjelent könyvében is azt mondja, hogy a francia korporatizmus ne „économie caporalisée“, hanem önmagát kormányzó szerv legyen.

MINDEZ eléggé kusza képet ad a pártpolitika síkján kívül álló Franciaország arcáról, mégis föl kell hogy tűnjék az a néhány közös vonás, amely mindazokat az irányokat és évjáratokat jellemzi, amelyekről itt seregszemlét tartottunk. Mindenekelőtt közös bennük a liberalizmusból, mint politikai alapelveből való kiábrándulás s értetlenül néznie vissza a 19. századra, amely a liberalizmust nem kovásznak, hanem a kenyér főanyagának tekintette; valamennyien csalódtak a demokráciában, mint az állami akaratot kialakító erők kizárólagos szűrőjében; s mind megtagadják az erkölcsi közösséget a szociális feladataival szemben közömbös magántulajdonnal, amely csak a termelés problémáit tudja megoldani, de tehetetlen a válságokkal szemben. Am ha nem is liberálisok és nem is demokraták és megtagadják is a liberális kapitalizmust, mégsem fogadják el ez eszmék középeurópai reakcióit; nem antiliberálisok, nem parlamentellenesek és nem antikapitalisták, nem hirdetik a társadalmi és szellemi erők megkötését, a diktatúrát és az etatizmust; az elavult eszméknek nem az ellenkezőjére, hanem a modernizálására törekednek; a csődöt mondó materializmusból és racionalizmusból nem menekülnek át a másik végletbe, a misztikum, az indulat kizárólagos uralmába. Az Ő új liberalizmusuk szellemi szabadságot és önkormányzatot ad az egyénnek, a családnak és a foglalkozási csoportoknak a maguk belső ügyeiben; az ő modern parlamentarizmusuk a nemzet egészét teszi a jogok forrásává, de társadalmi hierarchiával igyekszik biztosítani a ponderatur, a tekintély elvének érvényesülését; az ő szociális rendjük nem kollektívizmust hirdet, hanem szociális kötelességet és személyes kapcsolatot az ember és a tőke között.

A 19. századbeli nyugateurópai tézis és a 20. századbeli középeurópai antitézis küzdelméből, úgy látszik, ilyen szintézis készül megszületni a francia lélekben.

Párizs.

FREY ANDRÁS

AZ „ÁLLÁSTALAN DIPLOMÁSOK“ ELHELYEZÉSI AKCIÓJA

ADIPLOMÁSOK elhelyezkedése elé mintegy 6—8 éve tornyosulnak olyan akadályok, amelyek az elhelyezkedni nem tudók százalékát a normálisnál magasabbra emelték. Ez a fokozatosan növekvő arányszám az általános gazdasági válság egyik legekleatásabb kísérőjelensége.

Kétségtelen, hogy az ország egyetemei és főiskolái jóval több hallgatót juttatnak oklevélhez, mint amennyi az elhelyezkedési lehetőség. Az ország évi 1200 diplomás szükségletével szemben évi 2500 az oklevelet nyertek száma. Az se vitás, hogy az értelmiség kultúr-igényeinek általános növekedése folytán olyanok is főiskolai oklevelet igyekeznek szerezni, akik a háború előtti években középiskolai végzettséggel elégedtek meg. Az utolsó évek depressziós légköre pedig ki-termelte a békeévekben csak nagyon gyér számban ismert típust, amelynek képviselői pusztán létükkel a hasznos és szerencsére túlnyomó többségnek határozott ártalmára vannak.

Ezek a rosszul értelmezett humanizmus védencei, akik az intellektuális pályára való hivatottságukat mivel sem tudják indokolni. Majdnem elképzelhetetlen objektivitás, illetve a magasabb eszme szolgálataiba állított ridegség volna ugyanis szükséges ahhoz, hogy olyasvalakitől tagadtassék meg a diploma, akinek taníttatásához oly sok szülői verejték, könny és reménység fűződik, aki maga is igyekezik, de a leglényegesebb kellékekkel, a tehetséggel nem rendelkezik. Mennyi nehézségen, gondon, fáradságon és főként nélkülözésen megy keresztül ennek a típusnak jobb sorsa érdemes része, s amikor bukásokon s tanári jóindulatokon át végre megszerzi oklevelét, a jelenlegi társadalmi berendezettséget okolja azért, mert álláshoz képtelen jutni. Nem képes felfogni, hogy a diplomás túltermelés előállottá konkurenciában ma már a szabványtehetség is csak nehezen érvényesülhet s aki még ezt a mértéket sem üti meg, sőt annak jóval alatta marad, az kikapcsolatását — a társadalmi berendezettségéből kifolyó elvitázhatatlan gátló tényezőkön (protekció, összeköttetés stb.) kívül — elsősorban tehetségtelenségének köszönheti. Mert mint a diplomások elhelyezésére irányuló kormányakció statisztikája is mutatja, az állástalanoknak csupán 10.3%-a volt jeles képesítésű, a túlnyomó többség az elégségest alighogy megütő típushoz tartozott. Miután pedig a papírforma nem lehet tökéletesen irányadó, a tapasztalat azt mutatta, hogy az életrevalók és igazán tehetségesek még az elégséges

minősítéssel rendelkezők közül is nagyjában elhelyezkedtek s az állástalanok nagyobb százalékát az előbb vázolt típushoz tartozók adták.

Ott ahol a szükséglet a kínálatnak kevesebb mint a fele, nem lehet azt állítani, hogy az állás nélkül maradt diplomások tömege csupa tehetségtelen és használhatatlan elemből tevődik ki. Sajnos, éppen elég nagy számban találhatók közöttük olyanok, akik mindazon feltétellel rendelkeznek, ami egzisztenciához való jogukat százszázalékban indokoltá teszi. Akik tehetségesek, nagy tudást szerzettek, konstruktív karakterűek, csupán kereslet vagy inkább összeköttetés hiányában nem képesek — minden dolgozni vágyásuk ellenére — elhelyezkedéshez jutni. Megállapítható azonban, hogy a többséget nem ezek, hanem az előbb említettek alkotják.

De kitermelik az utolsó esztendőket azt a több diplomával rendelkező diplomás-típust is, ahol az oklevélplusz az állástalanságból ered. Az egyetem mégis csak alma matere a gondokkal küzdő ifjúságnak, amelynek falain belül itt is, amott is segítségben részesül. Ösztöndíj, különböző segélyek, menza, fix bázisul szolgálnak az egyetemi hallgató számára, aki a bizonyos mértékben talán túlságos gyámkodás folytán, kint az életben — miután hiába keres magának egzisztenciát — elveszettnek érzi magát. Visszamenekül tehát az alma mater falai közé, ahol sovány, de mégis biztosabbra vehető kenyéren tengődhetik el addig, amíg újabb diplomát nem szerez. És bár feltétlenül dicsérendő, ha az elhelyezkedni nem tudó diplomás idejét tudásának gyarapítására fordítja, a mind nagyobb számban jelentkező több-diplomások nimbusza ezek folytán mégis csak megkopott.

Az állástalan diplomások helyzete 1931-ben vált olyan tűrhetetlenné, hogy mint ilyenek, elhelyezkedésük érdekében szervezkedni kezdtek. Megalakították az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát (ÁDOB), amelynek elnökéül, későbbi spiritus rektorukat és vezérüket, Illés József *egyetemi* professzor, országgyűlési képviselőt kérték fel. Az ÁDOB — amely képviselőkből alakított pártközi parlamentáris bizottsága folytán elérte azt, hogy problémáival úgy a parlament, mint a közvélemény a napi pártpolitika kizárásával foglalkozott — minden főiskolás foglalkozási ág számára külön szakosztályt alakított. A szakosztályvezetők, ülés professzorral az élen, tevékenykedtek az elhelyezések érdekében. A magángazdaságban, főleg a textiliparban nyert mérnöki, az állami utépítéseknel beállított idénymérnöki elhelyezkedések, a pénzügyi tárca terhére létesített malomellenőri állások szervezése mind az ÁDOB érdeme volt. Az ÁDOB — amely a kormánytól elenyészően csekély anyagi támogatásban részesült — karitativ is igyekezett segíteni. A minden támasz nélkül álló, utcára került állástalanok számára a honvédelmi minisztérium az egyik kaszányában szállást és étkezést biztosított mindaddig, amíg ezek elhelyezkedéshez jutottak, illetve az utcákerülés veszélye fejük felől el nem múltott.

A bizottság lelkes és odaadó munkája azonban csak kis mértékben tudott az állástalanok helyzetén enyhíteni. Az állástalanok mind gyakrabban és erélyesebben vetették felszínre ügyük intézményes gondozásé-

nak kérdését. Elsősorban a következő problémák rendezését kérték: állam és magángazdaság kötelezése a kezdő állások szaporítása és a nagy fizetéssel járó állások csökkentése érdekében; álláshalmozások megszüntetése, a nyugdíjasoknak állásvállalástól való eltiltása, a női munkaerő kérdésének megszigorítása, nagyarányú közmunkák megindítása, javaslataik tárgyalása stb. Az elkeseredés fűtötte hangulat mindgyakrabban ismétlődő demonstrációs kirobbanásokhoz vezetett és különösen 1933 év őszén vált érezhetővé, hogy helyzetük sürgős beavatkozást igényel, mert a kérdés elérte maximális feszültség! fokot.

Ekkor határozta el magát a kormány, hogy ügyüket kezébe veszi s azt hivatalosan a közoktatásügyi tárca gondjaira bízta. A probléma gondozásával ilyképpen megbízott Hóman Bálint kultuszminiszter — aki valóban teljes szívvel és energiával látott neki a megoldhatatlannak látszó feladatnak — azonnali és radikális intézkedéseket kívánt. A kérdés érdemi megoldását megkísérelni meddő lett volna, mert az — folyománya lévén az általános gazdasági válságnak — csak azzal együtt rendezhető, attól függetlenül nem. Miután pedig a nyújtandó segítség égetően sürgős természeténél fogva a krízis enyhülését várni haszontalan lett volna, Hóman kultuszminiszter megoldási tervül gyorssegélyszerű kormányakciót gondolt, amit azonnal meg is valósított.

Az akció — amely rövidesen ily értelemben bonyolítottatott le — lényegileg azt tűzte ki céljául, hogy pontos katasztert fektet fel az ország valamennyi állástalan diplomásáról s ezek közül a legérdemesebbeket, illetve a legjobban rászorultakat létminimumos, gyakornoki jellegű elhelyezkedéshez juttatja.

Hóman Bálint kultuszminiszter 1933. év decemberében kapja megbízatását és haladéktalanul intézkedik. Elsősorban külön osztályt alakít minisztériumában, melynek feladata az akciót lebonyolítani, valamint a diplomások problémáival, javaslatával és tervezeteivel intézményesen foglalkozni. Magához kéri az ország valamennyi közigazgatási és kereskedelmi szaktekintélyét, valamint a nagyobb gyárak és vállalatok vezetőit. Eléri, hogy a magángazdaság — bár ez hangsúlyozza, hogy újabb munkaerőre szüksége nincs — 400 főiskolát végzett ifjút hajlandó a megállapított létminimumos alapon (havi 80 pengő) alkalmazni. Ugyanekkor eléri azt is, hogy a pénzügyminiszter 800 hasonló képesítésű ifjúnak havi 80 pengővel dotált ideiglenes állami foglalkoztatásához a szükséges fedezetet rendelkezésére bocsájtja. (Ez utóbbi szám később 850-re emelkedett.) E tárgyalásokkal egyidőben megindul a napisajtó és a rádió útján felhívott állástalan diplomások országos jelentkezése. A hivatalos közlemény szerint állástalan diplomásnak számít mindaz a magyar egyetemen vagy főiskolán oklevelet szerzett magyar állampolgár férfi vagy nő, akinek semmiféle elhelyezkedése nincsen. Az elhelyezéseknél pedig — a diploma minőségén kívül — elsősorban azok vétetnek figyelembe, akik hadviseltek, illetve hadikárosultak, akik oklevelüket 1930 előtt szerezték, akik — ha katonák nem voltak — 35 évnél nem idősebbek, illetve akiknek vagyoni vagy családi állapota az azonnali elhelyezést indokoltá teszi.

A kormány az állástalan diplomások érdekképviselése tekintetében az ÁDOB-ot ismeri el egyedüli hivatalos szervnek s azt úgy erkölcsileg, mint anyagilag hathatósan támogatja. Az így felfrissített ÁDOB-bal — amelyben valamennyi diákszervezet képviselteti magát — végzeteti az összeírás és kataszterizálás munkáját. Az ÁDOB terjeszti a miniszter elé az állástalanok listáját, megjelölve azokat, akiket az említett szempontok szerint elsősorban tart érdemesnek az elhelyezésre. A munkaadók (állam és magángazdaság) az általuk igényelt munkaerő-mennyiségnek többszöröse közül válogathatnak a minisztériumban rendelkezésükre bocsátott listákon és a szabad választás elve alapján veszik fel a nekik legmegfelelőbbet. Rendkívül megkönnyíti a kormányakció munkáját az a körülmény, hogy a magángazdasági elhelyezések technikai lebonyolítását a minisztérium nem közvetlenül az egyes cégekkel, illetve vállalatokkal, hanem azoknak érdekképviselői (TÉBE, GYOSZ, Iparkamara, BIOSZ stb.) útján bonyolítja le.

Három hónapra az akció megindulása után már mintegy 500 diplomás ifjú jutott foglalkoztatáshoz, míg 1934 júniusában — amikor a Hóman miniszter által személyesen irányított akció befejezést nyert — 1309 volt az előbb vázolt módon elhelyezettek száma.

Természetes, hogy ezzel a kérdés érdemileg megoldva nem lett, annál kevésbé, mert hiszen nem az összes állástalan jutott elhelyezéshez. Az is világos, hogy havi 80 pengős ideiglenes foglalkoztatás nem lehet a főiskolai oklevéllel rendelkező polgár életcélja, akiknek jórésze már abban a korban van, amikor — rendes körülmények között — családalapításra kellene gondolni. Lehet, hogy éppen ezek az okok miatt néhány külföldi állam kézlegyintéssel fog az akció felett napirendre térni. Elvitathatatlan tény azonban, hogy ezzel a problémával ilyen intézményességgel a hasonló súlyos helyzetben lévő külállamok egyike sem foglalkozott s a csonka országnál sokkal gazdagabb és hatalmasabb külföldi államok igen nagy része a segítségnek ilyen vagy hasonló módjával még nem kísérletezett. Hóman Bálint kultuszminiszter több ízben hangoztatta, hogy azzal mindenkinek tisztában kell lenni, hogy olyan elintézés, mely szerint minden állástalan diplomás az államhatalom jóvoltából jusson elhelyezéshez, merőben elképzelhetetlen. A kormányakciót tehát mint gyors segítséget kell felfogni, ami az állástalan diplomások legérdemesebbjei részére bizonyos létminimum mellett foglalkoztatást biztosít, azzal a céllal, hogy a legnehezebb időkön átsegítve őket, eshetőséget nyújtson számukra olyan egzisztenciához, amelyet a próbaidőnek szánt foglalkoztatás alatt maguknak kiérdemeltek. Bár igaz, hogy sajnosán nagy azoknak száma, akik a mozgalom dacára sem jutottak elhelyezéshez, mégis derekas eredménynek számít az a tény, hogy az állástalan diplomások abszolút száma (1934 március 1-ével 4344) közül 32.5%, míg az arra elsősorban rászorultak közül 91% jutott az akció folytán kenyérhez.

Felemlítésre méltó, hogy a teljes kormányakció összes adminisztrációs kiadása, amelyben a 10.000 jelentkezési űrlap kinyomatása, írószer, posta, küldönc stb. mind bentfoglaltatik, mindössze 960 pengőt tett ki. Ez az aránylag csodálatosan szerény összeg csak úgy állha-

tott elő, hogy az összeírás, nyilvántartás stb. munkáját nagyrészt maguk az állástalanok végezték minden ellenszolgáltatás nélkül, kizárólag az ügy iránti lelkesedésből.

Az akció statisztikai adatai — amelyek mint ilyenek, páratlanul teljesek — azóta feldolgozást nyertek és nem egy érdekes körülményre mutatnak rá.

1934. évi március i-ével, azaz az akció megindulásakor, az ország valamennyi állástalan diplomásának száma 4344 volt, azaz az ország összlakosságának félezreléke. Ezekből 1309 helyeztetett el, tehát az összesség 32.5%-a. A 4344-es számban azonban mindazok szerepelnek, akik az akcióval kapcsolatban jelentkeztek, így igen sokan olyanok, akiknek valamilyen szerény kis egzisztenciájuk mégis volt, akik az előirt korhatáron innen vagy túl voltak stb. Az akció valódi mérlegére jobban világít rá az a körülmény, hogy a már említett érdemességi csoportba tartozók, tehát az arra legjobban rászorultak 91%-a helyeztetett el.

Nemek szerint természetesen, a férfiaké az elsőbbség, ami az állástalanok esetében annak a következménye, hogy az egyetemekre, illetve főiskolákra nők csupán korlátolt számmal vagy egyes szakokra egyáltalában nem vehetők fel. Az elhelyezettek esetében pedig azt jelenti, hogy az állástalan férfiak mindent elkövettek, hogy nők csakis családfenntartás vagy végszükség esetén legyenek alkalmazhatók, így tehát míg az állástalanok 80%-a volt férfi és 20%-a nő, addig az elhelyezetteknek 93%-a volt férfi és csupán 7%-a volt nő.

A főváros itt is vezető szerepet játszik; az összes állástalanok 46%-a volt ugyanis budapesti lakos, míg az elhelyezettek 50%-ban kerültek ki fővárosiakból.

Talán legérdekesebb a foglalkozási ágak szerint összeállított táblázat, ami az egyes szakok keresettségére világít rá.

(Az alant közölt táblázatokon feltüntetett adatok mind az 1934 márciusi állapotoknak felelnek meg. Állástalanok alatt az akció során jelentkezett valamennyi állástalan diplomás, míg alkalmazott alatt az akció folytán ezekből álláshoz juttatónak értendők.)

Foglalkozási ág	100 állástalan	100 alkalmazott	100 oldalt megnevezett foglalkozási ághoz tartozó állástalan
	közül az oldalt megnevezett foglalkozási ághoz tartozott	közül az oldalt megnevezett foglalkozási ághoz tartozott	közül alkalmaztatott:
f é r f i a k é s n ő k e g y ü t t			
Jogászok (dr. iuris, dr. pol. és ügyvéd)	31.5	45	38.5
Közig. és külügyi szakos közgazda	0.8	1.3	46.5
Kereskedelmi szakos közgazda	2	3	36
Mezőgazdasági szakos közgazda	1.3	2	40
Gazdasági akad. végz. okl. gazdák	7.4	7	26.5
Középisk. tanárok (bölcsész doktorokkal együtt) férfiak	12	15	36

Középisk.tanárok (bölcész- doktorokkal együtt) nők	17·5	7	11
Orvosok	8·5	2·4	8
Gyógyszerészek	2·2	0·2	2
Állatorvosok	1·4	0·00	0·00
Mérnök	3	1·5	15
Gépészmérnök	3·2	12	40
Vegyészmérnök	0·8	2	70
Építészmérnök	2	1	14
Bánya-, kohó- és erdő- mérnök	1·5	2	44·5

A táblázat szerint az állástalanok legnagyobb százaléka (31.5%) a jogászokból tevődik ki, ami arra mutat, hogy a magyarországi Ifjúság legnagyobb része még mindig a jogvégeztséghez kötött pályákon keresi az elhelyezkedési lehetőségeket. Az akció folyamán elhelyezettek legnagyobb százalékát (45%) hasonlólag a jogászok adják. Ebből azonban korántsem merithető az a tanulság, hogy a jogászok iránt mutatkozna a legnagyobb kereslet. Ez csak arra mutat, hogy ennél a különleges kormányakciónál, ahol, főleg az állami foglalkoztatásoknál, inkább irodai kisegítő munkáról volt szó, az univerzálisan legjobban használható jogászok jutottak legnagyobb számban alkalmaztatáshoz. A tanárok helyzete a jogászokéra emlékeztet. Itt azonban a kereslet jelenleg még a jogászokénál is kevesebb, úgyhogy elhelyezkedési ügyük az akció előtt szinte kilátástalan volt. Miután azonban a kormány mozgalmát a kultuszminiszter bonyolította le, kötelességének tartotta, hogy az elsősorban érdekköréhez tartozó állástalan tanárokat saját tárcája terhére lehetőleg mennél nagyobb számban juttassa foglalkoztatáshoz.

A gyakorlati (különösen a műegyetemi végzettséghez kötött) pályákon már sokkal kevesebb az állástalanok százaléka. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az ilyen pályákat választó ifjakat korlátozottabb számban veszik fel az illető egyetemre vagy főiskolára, hanem azt is, hogy itt az állástalanok relatív száma valóban kevesebb is. Különösen akkor látható a különbség, ha tekintetbe vesszük, hogy pl. az állástalan vegyészmérnökök iránt — (akik viszonylag is csak kevés számmal voltak) — már az akció megindulásakor élénk kereslet mutatkozott s ezeknek 70%-a alkalmaztatáshoz is jutott. A hiányzó 30%-nál ugyanis részint rendkívül gyenge minősítés, korhatár túllépés vagy hasonló gátló körülmények tették lehetetlenné az elhelyezkedést.

Az elsőnek ismertetett táblázat függeléke a következő kimutatás, ami arra világít rá, hogy az állástalan diplomások oklevelüket hol szereztek.

100 állástalan (férfi és nő) közül oklevelet szerzett :

*a Budapesti Pázmány Debreceni Pécsi Szege di Közgazd. tud. Műegyetem
Péter Tudomány e g y e t e m e n e g y e t e m e n*

35 9 7 15·5 7·5 14

valamennyi alkalmazott száza közül :

35 5·5 8·5 15 7·5 15·5

A kormegoszlási táblázat a következő :

	<i>Állástalan férfi</i>	<i>Alkalmazott férfi</i>	<i>Állástalan nő</i>	<i>Alkalmazott nő</i>
25 évnél fiatalabb ...	34%	43%	44·5%	24%
26—31 év között	46%	41%	45·8%	57%
32—35 év között	12%	9%	9 %	13%
36 évnél idősebb	8%	7%	0·7%	6%

A táblázatból látható, hogy az állástalan férfiak legnagyobb része (46%-ban) a 26-tól 31 év közötti évjáratból került ki, ami azt mutatja, hogy a 32 évnél idősebb generáció még a gazdasági válság bekövetkezése előtt végzett, tehát könnyebben el tudott helyezkedni, mint a legnagyobb

krízis ideje alatt oklevélhez jutottak. Az alkalmaztatáshoz jutott férfiak legnagyobb százalékban (43%) a 25 évnél fiatalabbak voltak, ami annak következménye, hogy a munkaadók lehetőleg fiatal, friss anyagot óhajtottak alkalmazni. Nőknél más a helyzet: már az állástalanok közül a legnagyobb százalékot (45,8%) a 26—31 év közötti évfárat teszi ki, de már az alkalmazottak legnagyobb százaléka (57%) nem a legfiatalabbak, hanem ugyancsak a 26—31 évfárat közül kerül ki. Ennek az évfáratnak ugyanis már csökkennek a férjhezmenési esélyei, s ezért hajlandók bármilyen munkát vállalni, míg a fiatalabbak, akiknek a házasságra több kilátásuk van, munkát még nem vállalnak vagy abban válogatnak.

Tanulmányi előmenetelt illetőleg (a vizsgákon elért eredmények szerint minősítve) az alábbi táblázat szolgál adatokkal:

f é r f i a k		
100 állástalan közül volt		
jeles	jó	elégséges
10,3	32,1	57,6
100 fenti minőségű bizonyítvánnyal rendelkező állástalan közül alkalmaztatott:		
60	36,4	26
valamennyi alkalmazott száza közül volt:		
19	36,4	44,6
n ő k		
100 állástalan közül volt		
jeles	jó	elégséges
23,8	47	29,2
100 fenti minősítésű bizonyítvánnyal rendelkező állástalan közül alkalmaztatott :		
17	9	5,8
valamennyi alkalmazott száza közül volt:		
41,5	41,5	1,7

A tabella igazolja e cikk elején említett azt a megállapítást, hogy az állástalan férfiak többsége az elégséges minősítésűek közül kerül ki s jeles képesítésű a 10%-ot is alig üti meg. A jeles képesítésű férfiaknak túlnyomó többsége elhelyeztetett. 100%-ban ez azért nem történhetett meg, mert a hiányzó 40%-hoz tartozók részben oly pályát választottak, amelyben még az akció folyamán is minimális volt a kereslet, részben képesítésük nem igazolta a papírformát, részben pedig olyan anyagi helyzetben voltak, hogy — szociális szempontokból — nem voltak a sokkal jobban rászorultak hátrányára elhelyezhetőek. A nők érdekes adatai nemcsak azt bizonyítják, hogy a nők általában lelkiismeretesebb tanulók, mint a férfiak, hanem azt is, hogy már egyetemi, illetőleg főiskolai felvételük előfeltételekppen jó bizonyítvány és előmenetel szükségeltetik.

Idegen nyelvtudás

(férfi és nő)

100 állástalan közül:

németül franciául angolul olaszul utódállami nyelvek egyikén (tót, szerb, román)

beszél, illetve ír:				
80	27	16	6	9

100 fenti nyelveken beszélő állástalan közül alkalmaztatott:				
28-5	28	32	32	31,5

	valamennyi alkalmazott száza közül :			
83	28	20	7	11
	100 állástalan (férfi és nő) közül :			
1 idegen	2 idegen	3 idegen	4 vagy több idegen	
	nyelven beszél, illetve ír :			
42	30	10	5	
100 fenti mennyiségű nyelvtudással rendelkező állástalan közül alkalmaztatott				
26·5	31	32·5	31·5	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
40	30	13	4	
Ösztöndíjat, pályázatot nyertek, irodalmi működést fejtettek ki (férfi és nő)				
	100 állástalan közül :			
külföldi pályázatot nyert	belföldi pályázatot nyert			irodalmi működést fejtett ki
1·8	3	4	13·5	
100 fenti vázolt különleges képességű állástalan közül alkalmaztatott :				
50	52	40	40	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
3	5	5	20	

Az állástalan diplomások családi állapota

	(férfiak)			
	100 állástalan közül			
nőtlen	nős	nős, de gyermektelen	nős és gyermekes	
85	14·5	7·5	7	
100 fenti vázolt	családi állapotú	állástalan közül	alkalmaztatott :	
33·4	23·6	23·6	25	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
91	9	5·5	5	
	(nő k)			
	100 állástalan közül			
hajadon	férjes	férjes, de gyermektelen	férjes és gyermekes	
93	7	4	3	
100 fenti vázolt	családi állapotú	állástalan közül	alkalmaztatott :	
10	6	3	10	
	valamennyi alkalmazott száza közül :			
93	4	1·5	2·5	

Érdekes adatokkal szolgál a vallási statisztika. Anélkül, hogy a mozgalom adminisztratív levezetésével megbízottak az állástalanok vallására tekintettel lettek volna (a fő szempont nem a valláson, hanem az érdemességen volt), az eredmény azt mutatta, hogy az elhelyezettek vallási arányszáma majdnem tökéletesen megegyezik az országos aránnyal. A vonatkozó táblázat a következő:

	<i>Adatok Magyarország lakosságának vallási megoszlásából</i>	<i>Az állástalanok vallási megoszlása</i>	<i>Az alkalmazottak vallási megoszlása</i>
róm. kath.	64·9%	60·2%	66·5%
ref.	20·9%	21 %	21·4%
ág. ev.	6·1%	9·8%	10 %
izr.	5·1%	3·1%	2·1%

Katonai szolgálatot teljesítettek:
(férfiak)

100 állástalan közötti katonai szolgálatot teljesített:		
<i>Háború alatt</i>	<i>Háború után</i>	<i>Hadirokkant</i>
13.3	30.8	1.1
100 fenti katonaviselt állástalan közül alkalmaztatott:		
24	35	32
Valamennyi alkalmazott száza közül:		
10.3	35	1.1

Az állástalanok anyagi helyzete:

Teljesen kereset nélkül volt valamennyi állástalan 85%-a, ezekből alkalmaztatott 91%.

100 állástalan (férfi és nő) közül:

<i>jó</i>	<i>tűrhető</i>	<i>rossz</i>
<i>anyagi helyzetben volt:</i>		
8	37	51

Valamennyi alkalmazott száza közül:

11	34	55
----	----	----

Milyen munkával tartották fenn magukat az állástalanok?

100 állástalan (férfi és nő) közül:

<i>Képesítésének megfelelő</i>	<i>Képesítésének meg nem felelő</i>	<i>Alkalmi</i>	<i>Fizikai</i>
<i>m u n k á v a l</i>			
5	4	3.5	i
100 magát ily munkával fenntartó állástalan közül alkalmaztatott:			
25	35	20	30

Oklevelének megszerezte óta kereset nélkül volt

100 állástalan (férfi és nő) közül:

<i>Állásban egyáltalában 6 hónapnál rövidebb 1 évig 1½—4 év 5 vagy több nem volt</i>	<i>ideig</i>	<i>közötti ideig évig</i>		
<i>k e r e s e t n é l k ü l v o l t</i>				
50	8-8	8-8	20	12.4
zoo fent részletezett kereset nélküli állástalan közül alkalmaztatott:				
24	36	30	30	30
valamennyi alkalmazott száza közül:				
41	12	10	22	15

Az állástalanok összessége közül kaszárnyái lakást (éjjeli hajlékot) kért 5%, ingyenes étkezést pedig 6.5%. Akik ezt kérték, azokból 32.5, illetve 39% helyeztetett el.

Az állástalan diplomások elhelyezésére irányuló kormányakció mérlege tehát hármass konklúzióra vezet:

1. A pontos kataszterizálás adatai számszerűen is rávilágítanak arra, hogy egyetemeink, illetve főiskoláink ezidőszert a szükségletet messze meghaladó számban termelik a diplomásokat. A helyes arány az egyetemi, illetve főiskolai hallgatók létszámának leszállításával, továbbá a tanulmányi előmenetellel kapcsolatos erősebb szelekcióval volna elérhető. Az itt felsorolt statisztikai kimutatások az egyes pá-

lyák konjunktúráira is rámutatnak, az abból meríthető tanulságok főleg a foglalkozási ágak túlszűfoltsága elleni preventív intézkedések céljából hasznosíthatók.

2. A szabványtehetségek, illetve az átlagtudásúaknál csak kissé is gyengébbek számára — legalább is egyelőre — nincsen kilátás arra, hogy önerejükkel elhelyezkedni tudjanak. A statisztika élénk fényt vet a jeles minősítésű, több nyelven beszélő vagy egyéb különleges képesítéssel rendelkező diplomások könnyebb elhelyezkedési lehetőségére.

3. A Hóman Bálint kultuszminiszter által sikerrel vezetett kormányakció — *bis dat, qui cito dat* elve alapján — általánosan elismert, azonnali segítséget nyújtott, amiről az akció során foglalkoztatáshoz jutott diplomások százai tanúskodnak. A kérdés érdemi elintézése, az állástalan diplomások már ismertetett elvi jelentőségű óhajainak, illetve ezek megvalósítható részének intézményes tárgyalása és perfektuálása azonban — addig is, míg a gazdasági válság remélendő enyhülése önmagától könnyebb helyzetet nem teremt — továbbra is a társadalom kötelessége, illetve a kormány feladata marad.

PAIKERT GÉZA

AZ ETNOLÓGIA ÚJABB IRÁNYA

A KULTÚRKÖRÖK ELMÉLETE

MA MÁR SEHOGYSEM értjük meg, miért nevezte a XIX. század magát a história századának. Az első évtizedek ugyan valóban rábukkantak a történet helyes szemléletére, de ez hamarosan feledésbe ment és a század nagyobbik felének „historizmusa“ nem állt egyébből, mint abból, hogy a történeti folyamatot darabokra törték és amint nagyvárosaik utcárain a legkülönbözőbb „történeti stílusban“ épült malterpalotákat egymásmellé emelték, ugyanúgy ezeket a múlt töredékeit is egymásmellé rakták mintegy tárgyiasítva és térbelivé hamisítva az időbelit. A múltat jelenvalóvá tették, de nem úgy, hogy a jelent öntudatosan a múlt folytatásának érezték, hanem úgy, hogy a múltat mindenestől előreráncigálták a jelenbe és felállították maguk körül, leszaggatva a történeti folyamat fonalaról, kitépve egykoriságából. Teljesen elfeledkeztek arról, hogy a történetet a jellel éppen csak abba a vonatkozásba lehet hozni, hogy az ezzel szemben visszahozhatatlanul múlt. Ehelyett úgy nézték, mintha a régmúlt koroknak ugyanaz volna az atmoszférája, mint a XIX. századé és a legnagyobb nyugalommal alkalmazták rá az új kor szempontjait, világnézetét, mértékeit és mint tetszés szerint forgatható játékkockákat rakták össze e múlt töredékeit különböző elvek szerint, különböző „törvények“ igazolására, mint mondtuk, térszerűen, nem pedig időben, egy megszakíthatatlan folyamat áramában. Éppen azt a belátást vesztették szem elől, ami a történet lényegéhez tartozik, hogy az egyszerűség van hozzátartozva, a megismételhetetlenség. Megismétlődő törvényszerűségeket, skémákat találtak fel és a múlt szövetét ezek érdekében, ezek mintájára szabták szét. Főként a fejlődésnek egy mechanikus fogalma volt az, amely elfedte a valódi, tényleges összefüggést és egy mesterséges rendbe sorakoztatta a tényeket. A „historia századának“ történelmi műveiből bizony nem csap arcunkba a történet levegője.

S ha ez így van a történelemben, mennyivel inkább megfigyelhető az etnológia körében, mely tudomány éppen a „történet előtti és történet nélküli népek“ kultúráját vizsgálja, amint a század tudománya tartotta. Hosszúidőig nem jutott eszébe, hogy az etnológia és a kultúrtörtén dem közt lényegbe vágó különbség nincs, mert az etimológia is kultúrát vizsgál, a kultúra pedig szorosan össze van kötve a történetiség fogalmával, a történet éppen a kultúra élete, alakulása, alkotó processzusa. Az etnológia anyagában tehát még kevésbbé

állapította meg a valódi összefüggést, folytonosságot és fejlődést, mint a történelem, hanem egészen önkényes módon használta fel anyagát az uralkodó evolúciós elmélet — ami számunkra már minden bizonyító erejét elvesztett — illusztrációjául.

Bastian alkalmazta rendszeres formában először — 1859-ben — ezt az elvet az etnológiában. Az adatokat, tárgyakat és jelenségeket egy előre megállapított és általános érvényűnek tartott fejlődési rendbe sorozta, nem törődve a reális genetikai és földrajzi összefüggéssel, tehát a feltehető történeti hatásviszonnyal, arra alapítva eljárását, hogy az emberi természet minden népnél, minden égtáj alatt egyforma, — ez a híres „Elementargedanke“, — mind ugyanazon a pszichológiai és kulturális fejlődésen mennek keresztül. Az etnológiának ezt a fejlődést kell felmutatni és rendszerező feladata a tárgyi és intézményszerű adatoknak e fejlődés rendjébe illesztése. Bastian és iskolája tehát teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy az egyes népek, illetve jelenségek közt van-e érintkezés, kölcsönhatás, összefüggés, egyszóval kauzális viszony, azaz fel sem vetették a történetiség kérdését. Érintetlenül hagyták azt, hogy egy tárgy vagy intézmény bizonyos stádiuma milyen helyet foglal el az őt alkotó nép kultúrájának benső fejlődésében, csak ahhoz a mesterséges, absztrakt skémához Élesztgették, melyet általában az emberi kultúra evolúciójára kötelezőnek tartottak.

Ratzel, ez a nagyjelentőségű, főként az emberföldrajz megteremtőjeként ismeretes tudós vetette fel a nyolcvanas években a történetiség szempontját. Ugyanő, aki a historikusoknak is azt tanácsolta, hogy megszokott szűk perspektívájukat tágítsák ki a messze évezredekbe, azaz az archeológia és história összekapcsolásának gondolatát pendítette meg. Ő nem elégedett meg azzal a feltevessel, hogy az etnológiai jelenségek a föld különböző vidékein ugyanarra a skémára automatikusan jöhetnek létre az emberi természetből, hanem szükségesnek tartotta, hogy gondos részletkutatással állapíttassanak meg az eredet tényleges helye és a létrejövétel pszichológiai körülményei. Hangoztatta, hogy a mindenütt mechanikusan ugyanúgy lefolyó fejlődés elmélete tarthatatlan, mert a valóságban a fejlődés tényleges történeti lefolyása igen különböző, s hogy egy-egy kultúrjelenség a föld bizonyos pontján megszületve kiterjedhet az egész földre, közben számos változatot véve fel. Ennélfogva a ma talán egymástól elszakított kultúrterületeken feltalálható rokon formák nem az evolúció automatizmusára vallanak, hanem az egykor fennállt összeköttetés tanúsítják, ha ugyan nem olyan természetes egyezések, melyek az eszköz vagy intézmény lényegéből, céljából és anyagából feltétlenül következnek. Ez a Ratzel „migráció-elmélete“.

Ratzel tanítványai közül csak egy volt hű mestere indításaihoz, a többi beolvadt az akkor még korlátlan tekintélyű evolúciós iskolába. Ez az egy Leo Frobenius, a széles körökben is legismertebb népszerű Afrika-kutató. Az ő gondolata a „kultúrkörök elmélete“, a legfontosabb és legtermékenyebb gondolat az újabkori etnológiában. Arra a belátásra jutott, hogy a leszármazás, a történeti összefüggés ténye nem csak egyes eszközökre vagy intézményekre érvényes, hanem

az egész kultúrára, éppen mint egészre, minden szociális, vallásos, erkölcsi, praktikus, materiális javainak teljességére. Ez a kultúregész a kultúrkör, melynek megvan a maga szerves egysége és önálló élete, fejlődése. Sajnos, Frobenius nem állt meg ennél a határnál, fantáziája elragadta és e nagyjelentőségű észszerű belátásból lassanként egy teljesen irreális elméletet bontott ki, mely voltaképpen visszakanyarodás a valódi historizmus útjáról és biológista misztikumba visz. Frobenius szerint a kultúra az embertől végeredményében független organizmus, melyet mint minden organizmust, eleven egészének entelechejája határoz meg és úgy is fejlődik, mint minden felfelé ívelő és aztán halálba hanyatló élet. Az ember csak objektuma ennek a szuverén, felette döntő és őt kulturális önfejlődése mindenkori állása szerint meghatározó természeti erőnek. Ez az erő pedig eredetileg a legbensőbb kapcsolatban van a tájnak, melyben létrejött, eleven egészével, totalitásának mozzanata, s az így adott diszpozíciót később is magában hordja, mikor már elvándorol eredő helyéről és más kultúrákkal magasabb egységbe egyesül. Frobenius tudománytörténeti jelentősége az is, hogy mestere Spenglemek, ki sok beszédre alkalmat szolgáltatott könyvében ezt az elméletet viszi az abszurdumig.

Az etnológia anyagának kultúrhistóriai szemlélete jelentkezett tehát csiraként, de a hangsúly nem a csirákra esett, nem fejlődött belőlük a végső magyarázó elv, jelentőségük sokáig nem vétetett észre, más, materialista-evolúciós elvekkel fogták át őket is. Az új irány, amely aztán öntudatosan, tervszerűen, módszeresen mint kultúrtörténelmet művelte és műveli az etnológiát, két forrásból ered, de a két ág csakhamar egymásra talált és egyesül. Érdekes, hogy amint az új históriai szemlélet, az úgynevezett „szellemtörténelem“ protestáns teológusok kezén indult meg, úgy az etnológia spiritualista szempontú művelésének kezdeményezői közt előkelő szerep jut katolikus misszionáriusoknak. Az úgynevezett „bécsi iskola“ a mödlingi misszionárius iskola köréből indul ki. Ez a bécsi kezdemény, élén Wilhelm Schmidttel és Wilhelm Koppers-szel, az egyik forrás, a másikat Fritz Graebner és B. Ankermann fakasztotta Berlinben. 1906-ban a Görres-Gesellschaft támogatásával Schmidték folyóiratot is indítanak „Anthropos“ címen, Graebnerék pedig nemsokára a „Zeitschrift für Ethnologie“-t nyerik meg az új iránynak. Az előkészítő részletkutatások után megérett a nevezetes pillanat a tudomány történetében, mikor Graebner „Methode der Ethnologie“ című művét 1911-ben kiadta. Ez foglalja össze az eddigi fejlődés eredményeit és veti meg az alapját a következőnek.

Graebnert az a szándék vezette, hogy olyan metodikát adjon az etnológiának, mint Bernheim adott a históriának, s abból az alaptételből indul ki, hogy az etnológia a históriának egyik ága. Be akarja tetőzni azt a munkát, melyet Ratzel indított el azzal a kíváncsisággal, hogy a kultúrák térszerű rendszerezését időbeli és kauzális rendszerezéssé kell átalakítani, azaz historikusán szemlélni. Ezt a historikus szemléletet Graebner azáltal látja biztosítottnak, ha az etnológia elfogadja feladataként, hogy az egyes jelenségek létre-

jöttek kauzálisán összefüggő folyamatát a maga individualitásában ábrázolja, nem pedig mint tipikus esetet vagy általános szabály példáját. A kultúrateremtő kauzalitást pedig túlnyomóan pszichológainak tartja, azaz az emberi lény alkotó tevékenységére vezeti elsődlegesen vissza. Már ő is elismeri azt, ami azután az új etnológia alapvetésévé válik s mely tétel az igazi historizmus biztosítója ebben a tudományban is, hogy a kultúralkotások és a fejlődés végső mozgatója az individuum szabad, célszerű teremtő akarata, ennek a merészsége az újításra a történet valódi lendítője. Ehhez még csak annak a felismerése kellett, hogy a kultúra alaptevékenységeit nem merőben materiális szükségletek irányítják, hanem sokkal inkább vallásos és erkölcsi tendenciák, s hogy ezt az igazságot éppen a „primitív népek“, tehát az etnológia anyaga bizonyítja leginkább, s ezzel a felismeréssel az etnológia méltó fegyvertársa lett az új történelmnek idealista küzdelmében. Ehhez a felismeréshez csakhamar eljut az új etnológia és maga Graebner is.

Graebner metodikai művében együtt van már az egész irány szinte teljes elméleti kincse. Három fejezete a forráskritika, az interpretáció és a kombináció kérdését tárgyalja, egészen új szellemben. A forráskritika már nemcsak az adat valóságát illeti, hanem fontos előtte lelehelőnek, korának és körülményeinek kérdése is. Az interpretáció is történetivé válik és a kultúrjelenség szellemi jelentését, értelmét, a létrehozó akarat intencióit igyekszik felfedni és az egész kultúrában megillető helyét meghatározni. A legfontosabb fejezet azonban a „Kombináció“ című. Itt foglal helyet az evolúciós iskola kritikája és a kultúrák rokonságának, tehát annak a ténynek a taglálása, amely az egész új szemléletet kihívja, mert ennek a ténynek a magyarázatára és értelmezésére alkotja meg Graebner az új szemlélet kategóriáit e fejezet második, szisztematikai részében: a kultúrvonatkozások kritériumainak, a kultúrköröknek és kultúrrétegeknek, a fejlődési sorozatoknak és a kauzalitásnak a kategóriáit.

A kultúrák összefüggésére két kritérium mutat rá Graebner szerint, a forma kritériuma, azaz olyan tulajdonságok megegyezése, melyek nem következnek a tárgy lényegéből és a kvantitatív megegyezés kritériuma, azaz a megegyezések mennyisége, mely szorosabb vagy lazább összefüggésre mutat. Ahol a megegyezések teljes azonosságig mennek, ott kultúrkörrel beszélünk, mely egy kulturális fejlődés eredménye. Határa természetesen sohasem merev, mert a kultúrkörök érintkeznek, kevert kultúrák is jönnek létre és éppen itt lesz jelentős a kultúra egészében felfedezhető rétegek ténye, melyek fejlődési állomások és idegen kultúrkörök bizonyos korú befolyására mutathatnak rá. Ezeknek a kultúrrétegeknek az egymásközi viszonya, sorrendjük vizsgálata az etnológia valódi történelmi feladata. Ennek az eredménye a fejlődés rendjének a megállapítása, amely nem történhetik valaminő általános skéma alkalmazásával, hanem a konkrét, individuális lefolyást kell megállapítani, a jelenségek tényleges időbeli fejlődési sorrendjének megállapításával. Erre szolgál a kultúrák összekötéseire és a kultúrrétegek viszonyába vonatkozó vizsgálatok eredménye. S itt válik teljessé az etnológia adatainak a tárgyszerű-ter-

szerű közlésből időbeli folytonossággá alakítása, az oki összefüggés felderítése által, mely átalakítás, láttuk, az új irány legfőbb célja és az etnológiának valóban historizálása.

Graebner elmélete évtizedes gyakorlatot foglal össze és tudatosít. De éppen ez a tudománytörténeti jelentősége. Biztos instrumentumot adott a gyakorlat kezébe és ettől kezdve ennek a metodikának az alapján folyik az új irány kiterjedt és buzgó kutatómunkája minden világrészben és az etnológia egész problematikáját felölelve, a hívek egyre növekvő táborával. Nagyfontosságú az összes történelmi tudományokra, hogy megtalálja kapcsolatát a szakhistóriával is. Csakhamar megszületik az első összefoglalás is kiadója ösztönzésére, kissé talán korán, mint maguk a szerzők aggódva megállapítják. Schmidt és Koppers nagy könyve ez, mely a „Der Mensch aller Zeiten“ gyűjteményes mű egyik köteteként jelent meg „Völker und Kulturen. Erster Teil: Gesellschaft und Wirtschaft der Völker“ címen 1924-ben, de legnagyobb része, s éppen az elméleti bevezetés, tehát a mi szempontunkból a legfontosabb rész, már a háború előtt készen volt, ki is nyomtatva.

E metodikai bevezetésnek — Schmidt tollából — elvei teljesen megegyeznek Graebner elméletével, de itt már minden megállapított tény és használt kategória szellemi jelentést nyer és a metodikai történetfilozófiába torkol, a szemlélet magasabb és általánosabb álláspontot választ. Így például visszautasítva a „természeti népek“ elnevezést, mely emberre nem alkalmazható Schmidt szerint, amennyiben nincs ember, aki teljesen a természet alá volna vetve, csak a relatív természeti népek, félig kultúrnépek, mélykultúrnépek, közép-kultúrnépek, magas- és végül teljeskultúrnépek elnevezéseket fogadja el s a két utolsó osztályt az írást ismerő, a többi osztályt az írást nem ismerő népek kategóriájába foglalja össze: az alsóbb osztályokat mint a naív szellemi állapot periódusát jelöli meg a fejlődésben, a két magasabbat pedig a kritikai-reflexív szellemi állapot periódusaként. A haladás és hanyatlás tényét a kultúra fejlődésében az altruizmus mértékéhez látja kötve, a természet erejének csak csekély részt enged a kultúra életének faktorai között s a hangsúlyt nem is az akármilyen szellemi, hanem a szilárd erkölcsi erőkre helyezi. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít a családnak, nemcsak a társadalom, de az egész kultúra alapját látja benne. A család kérdésében azután azt a hipotézist állítja fel, hogy az őállapot az egynejlőség és bensőséges családi élet volt. Ez a feltevés éppen annyi ellenvetésre talál még az új iskola hívei között is, mint másik hipotézise, hogy az őállapot vallása egyisten hívő volt, melyet csak Koppers oszt Schmidt-tel. Ezen a ponton érvényesül a mödlingi misszionárius-iskola tanárainál bizonyos apologetikus vonás.

Legnevezetesebb elméleti lépése Schmidtnek a kultúrköröknek az a rendszere, melyet egész részletesen kidolgoz és határozottan megállapít. Már Graebner, Ankermann és Eoy is tettek kísérletet egyes területeken — Óceánia, Afrika területén — kultúrkörök elhatárolására, meghatározására és elnevezésére, azonban nem közös és tisztázott principiumok alapján. Egyszer törzsnévhez, máskor valamely

eszközöz, harmadszor bizonyos szociális intézményhez kötötték az elnevezést s ugyancsak ilyen különböző dolgokban igyekeztek meghatározni a kultúrkör lényegét. Schmidt jött rá arra, hogy a kultúrkör-elmélet csak akkor érhet el stabilitást, ha mindenik kultúrkör struktúrájának meghatározását s az elnevezést is egyértelműleg mindenik esetében nemcsak hogy mindig a szociális alkathoz, de mindig ugyanahhoz a szociális alakzathoz kötjük. A két nem közti viszonyt a családban és általában a szociális rendben találja oly nevezetes és következményekben gazdag kultúrténynek, hogy a kultúrkörök rendszerezésének alapjául választhatja. Egyebekben Schmidt is elfogadja Graebner, illetőleg Frobenius kultúrkör-fogalmát: a kultúrkör a kulturális — szociális, vallási, művészi, gazdasági, technikai — jelenségek tényleges, történetileg létrejött egysége; elfogadja a kultúrkörök keveredésének lehetőségét is, mely a kultúrretegeket létrehozza; elfogadja ezek egymásközti viszonyának kor-és fejlődésmeghatározó értékét.

Bemutatjuk itt a Schmidt-féle kultúrkörök rendszerének rövid vázlatát.

I. Exogám-monogám kultúrkör. Majdnem mindenik népnél monogámia, csaknem egyenrangúság a férfi és nő között, de mégis a férfi fennhatósága alatt; erős családi kötelék; lokális exogámia, azaz senki a lakóhelyéről nem házasodhat. Az eszközök fából, csontból, kagylóból valók, kőeszköz alig. A fegyver csak az íj és nyű. Állandó lakóház nincs, csak alkalmilag összetákolat. Zene-eszköz egyáltalában nincs, sem tetoválás és testfestés. Az animizmus, östisztelet, naturizmus, varázslat csak gyengén van kifejlődve, ellenben nagyrészt hisznek egy legfőbb lényben, a túlvilágban, gyakran a túlvilág! jutalmazásban és büntetésben. Földbe temetkeznek. — II. Exogám-nemi-totemiztikus kultúrkör. Mindkét nem külön totemmel rendelkezik, a férfi és nő egyenrangúsága még elég erős, de fellép már a poligámia is. Lokális exogámia. Primitív kőeszközök mellett durván kihegyezett dárdahégyek és hajító szakócák. Hevenyészett kalyiba. A kosárfonásnak egy bizonyos technikája is fellép. Sebhely-tetoválás és az orrcimpa átfúrása, nyilván az ifjak iniciációjával összekötésben. Nincs halottkultusz, kevés animizmus, naturizmus, varázslat, ellenben hisznek egy legfőbb lényben. Földbetemetkezés mellett néhol halottégetés. — III. Exogám-egyenrangú kultúrkör. Itt már erősen mutatkoznak a IV. és V. kultúrkörnek a hatásai, de az ősi monogámia és egyenrangúságra vall a nemi totemizmus. A lokálexogámia mellett ugyancsak feltűnik a klán- és osztályexogámia, vagyis a klánra és osztályra vonatkozó házasodási tilalom, mint a szomszédos kultúrkörök hatása. Fegyverként megjelenik a bumeráng, sarlószakóca, fából vagy vasból mint hajtókés, megjelenik a pajzs is bizonyos formában és az első kezdetleges ütő zeneszerszám fából. Az iniciáció szertartásaként fogkiütés szerepel, mely egy holdmitológiára — a hold az első ember, a törzs ősapja — utal, ezzel a megszemélyesített holddal olvad össze a legfőbb lény hite, Veremtemetkezés. — IV. Exogám-patriarchalis kultúrkör. Klántotemizmus. Klán- és kezdetben minden esetre lokális exogámia. A nő háttérbe szorul. Varázsló főnökök lépnek fel. Az iniciációban csak a fiúk részesülnek, (circum-, in- vagy subincisio) a nők előtt a legteljesebb titok veszi a szertartást körül. Hajító és ütő szakócák, általában ütő fegyverek és a pajzs hiányoznak, a tör és a lándzsa a főfegyver, s bizonyos kezdetleges páncélzat jelenik meg, övék és perecek alakjában. A lakóház köralakú kunyhó kúpalakú tetővel. Csónak készül fakéregből vagy kivájt fatörzsből. A művészetben megjelenik a faragás, bizonyos egyenesvonalú ornamentika s az első fűvő instrumentum.

V. Exogám-matriarchalis kultúrkör. A törzs két osztályra oszlik, saját osztályából senki sem házasodhat: osztályexogámia. A gyermekek nem az apa, hanem az anya osztályába lépnek be. Eredetileg nincs totemizmussal összekötve az osztályrendszer, de idegen hatásra számtalan

totemklán alakul ki helyenként a két osztályon belül vagy pedig négy-hat osztályra hasad a törzs, s az eredeti kétosztály-rendszer négy-hatosztály-rendszerré változik. A fiúk iniciációja helyére a leányoké lép, a férfiak pedig titkos társaságokat alakítanak, melybe bizonyos próbatételek után nyerhet az ifjú felvételt, s nem egyszer különböző fokozatai vannak a beavatottságnak. A földművelés kezdetleges formájában elkezdődik; az asszonyok üzik, övük ez a megművelt tulajdon, s ez gazdasági alapja a matriarchatusnak. A ház és csónak már tökéletesebb. Négyszögletű sövényház. A jellemző harci eszközök az ütő és vágó fegyverek és a széles pajzs. Sajátos fejszeforma és kosárfonás! mód is tartozik a kultúrkör technikai kincséhez. Itt találkozunk először olyan zeneszerszámokkal, melyeken melódiát is lehet játszani, pánsíppal és muzsikáló íjjal. A képzőművészetben jellegzetes a kördíszítmény, meander és koncentrikus körök. A férfiak titkos társasági felvonulásokat szoktak rendezni maszkozott résztvevőkkel, gyakran táncsal és deklamációval. A kultúrkör sajátossága a koponyakultusz, ugyancsak a titkos társaságokkal összeköttetésben. Az eltemetett halottat bizonyos idő múltán kiássák és a koponyáját kivesszik, külön őrzik és tiszteletben részesítik. Már ez az őstisztelet is elhomályosítja a legfőbb lény tiszteletét, még inkább

a holdmitológia, mely ebben a kultúrkörben az ősanát látja a holdban, ki egy böles harcoshalott adott életet és — a kétosztály-rendszerek megfelelően — egy ostobának. Ugyancsak a holdmitológiával van összeköttetésben a jellemző sarló- vagy háromszög alakú melldísz. — VI. A szabad házasadási engedő matriarchatus kultúrköre. A gyermek az anyát követi, de a kétosztály-rendszert az osztályok oly nagy száma váltja fel, hogy ez megszünteti az osztályexogamiát, s a tilalom csak vérokonokra terjed ki. A nagycsalád tendenciája mutatkozik, azaz a rokonság együtt marad egyetlen nagy házban. A gazdálkodás a sertésenyészéssel, sago- és banántermeléssel szaporodik. Fellép a bétel és dohány élvezete. Az asszonyok a törzs területének határán vásárokat tartanak. Hidat építenek és evezőlapátot használnak, cölöp építményű házaik vannak, s függőágyuk. Az eső ellen csuklyát használnak, bambuszból készült fésűjük van, kerek kanaluk. Melldíszként vadkanagyarat hordanak. Ijjuk és nyíluk különösen jellegzetes, fejlettebb típusú. A képzőművészetben a spirálornamentika jellemző, a zenében egy sajátos bőrből készült dob. Itt is feltaláljuk a koponyatiszteletet, de itt a koponyavadászat társul hozzá, mert nemcsak a rokon koponyákat, hanem idegenekét, különösen az ellenségét is gyűjtik, mert ezáltal az ellenség erejét magukba vélik bűvölni. — VII. Ezekhez a kultúrkörökhöz tartoznak Océánia, Afrika és Délázsia, s köztük fekvő területek. Mellettük még két kultúrkör körvonalai tetszenek fel ugyanezek a vidékeken, (dél) szudáni és (proto) polinéziai kultúrköröknek nevezi őket Schmidt, melyekről azonban még kevesebbet lehet az eddigi ismeret alapján mondani, mint a fentiekéről. Csak annyi bizonyos, hogy mindkettőben a szabad, nem exogám patriarchatus uralkodik, továbbá szigorú rendi különbség. Ugyalászik, jellemző a szövőszék ismerete és a szúrt tetoválás. A polinéziaiak tengerjáró népek, ismerik a vitorlát, a szudániak a vas megmunkálásában ügyesek. Itt is, ott is megvannak a jellemző szerszámok és fegyverek, hangszerek, ornamentika. Hasonló ellenben mindkét kultúrkörben a vallásos felfogás, mely egy égisten tiszteletében áll, kinek a föld a felesége. Ezzel párhuzamosan azonban megvannak a régebbi lunáris vallás és a napkultusz nyomai is.

E hét kultúrkört két csoportba osztja Schmidt a férfi és a nő viszonya alapján és ezzel a történeti fejlődést is feltünteti. Az első háromban körülbelül egyenrangúság uralkodik — a férfi vadászik, a nő a növényi táplálékot gyűjtögeti — s ezek az alacsonyabb műveltségűek. A négy magasabb kultúrkör a három alsóból a patriarchatus és matriarchatus irányába ágazik el s ennek megfelelően az állat- vagy a földművesgazdálkodás a materiális alap. Az első csoportba tartoznak a IV. és VII. kultúrkörök, a másodikba az V. és VI. A patriarchális kultúrkörökhöz sorolja még az állattenyésztő nomádokat, kikre a nagy család jellemző s kik közelebb állnak az ősi állapothoz,

mint a IV—VII. kultúrkörök. (Ezek közül a IV. és V.-et tartja primémek, a VI. és VII-et kultúrák keveredése által létrejött szekundérnek.) Schmidt azt is igyekszik megmutatni, melyik magasabb kultúrkör melyik alacsonyabból fejlődött ki, felmutatja a két patriarchatus, illetve a két matriarchatus egymásközi rokonságát, tehát a köztük volt történeti kapcsolat nyomait, általában a kultúrkörök közti történeti viszonyt, helyesebben a rajtuk átvonuló konkrét történeti folyamatot — nem pedig valami mechanikus, tisztán a pszichológiai alapon alapuló skematikus evolúciót, — mindezt igyekszik részletes tárgyalással megállapítani a kulturális anyagon.

Ezek az alsó és középső kultúrákat magukba foglaló kultúrkörök. A rendi különbség és a fémek ismerete vezet át a magasabb kultúrák köreihez, melyek Ázsia, Európa és Északkelet-Afrika népeit foglalják magukba. Ezen az úton halad az állattenyésztés és a földművelés fejlődése is. De a három legfontosabb mozzanat, melyen a régi világ magas kultúrái kifejlődtek: a kerék és az eke feltalálása, a földművelő népeknek a nomádok által történt leigázása, mely az osztálykülönbségek hierarchikus elvét vezette be és a nagykiterjedésű birodalmaknak a vállalkozó szellemű nomádok által történt alapítása, melyek a földművelő népek városállamait egyesítették. Ezek a magasabb kultúrák azután az érintkezés folyamán hatottak az alsóbbakra és Schmidt meg is kísérli a rendelkezésre álló fogyatékos anyag alapján legalább vázolni ennek eredményét is. Hasonlóképpen előlegezi pár oldalon az etnológiai kultúrkörök és az őstörténeti korok analógiáját, melyet pár évvel utóbb Menghin vitt keresztül.

Schmidt kultúrkör-elméletét igen sok kritika érte. Az új iskola hívei maguk sem fogadják el. Még Koppers is csak közösen írt könyvében alkalmazta Schmidt rendszerét. 1931-ben már nyíltan feladja. A Görres-Gesellschaft történelmi szekciójának passai gyűlésén tartott beszédében, „Was ist und was will die völkerkundliche Universalgeschichte?“ — figyeljünk arra, hogy ekkor már nem is „kulturhistorische Ethnologie“, mint kezdetben, hanem egyenesen a történelem a főnév I — mely aztán a Historisches Jahrbuch következő évi folyamában jelent meg, megállapítja, hogy a kultúrhistoriai etnológia eddigi eredményeit főként a kultúrkörök reprezentálják. Mi marad ezekből, teszi fel a kérdést. És éles különbséget tesz az új metódus és a kultúrkörök elmélete között. Az elsőről úgymond, bizonyosan elmondható, hogy főszempontjaiban maradandó, míg a másodiktól ez nem mondható el. A kultúrkörök rendszere a kultúregységek képe, folytatja, amint az az eddig ismert és történelmileg átdolgozott etnológiai anyag alapján megragadható és felállítható. További kutatások, újabb forrásanyag bevonása kétségtelenül szükségessé teszik a kiegészítést, korrekciót, a kultúrkörökről alkotott kép átalakítását.

De a mi számunkra nem is az a fontos, mennyi marad meg Schmidt rendszeréből, mely úgy látszik, talán korai és előleges kísérlet volt. A fontos az, hogy kísérletet tett egy ilyen egyetemesen átfogó rendszer megalkotására. Igaza van egyik kritikusanak, amikor azt írja, hogy bármily hibás is Schmidt elmélete, mégis ez az első kísérlet s ilyen áttekintés nélkül valóban nem lehetünk el. Linné

rendszere sem természetes rendszere a növényvilágnak, de alapja lett minden későbbinek. Ez a véleménye nem egy kritikusnak. Az kétségtelen, hogy bizonyos kulturális gócpontok voltak az emberiség művelődésének életében s így bizonyos homogén struktúrájú egységek ki is alakultak, a kérdés most már csak az, hogy egyáltalában megállapíthatók-e még ma is ezek a körvonalak. Erre kell a kutatásnak megfelelnie.

Az ÚJ IRÁNY, a kultúrkörök elméletével együtt, folytatta hódító útját és a háború után még nagyobb, szélesebbkörű lendületet vesz. Metodikáját is újra megfogalmazza 1923—24-ben Ulrich az *Anthropos*-ban, majd Lebzelter a *Zeitschrift für Ethnologie* 1932. évfolyamában, — de semmi újat nem téve voltaképpen a Graebner tételeihez, ki maga is megújítja tanait 1925-ben a *Kultur der Gegenwart* V. kötetében. — Köppers imént említett cikke is idetartozik. A szak-történelemmel is egyre szorosabbá válik a kapcsolata. A historikusok megismerik és használják eredményeit, elfogadják történelmi diszciplinának az ilyenfajta etnológiát. Néhányan egyenesen ehhez a diszciplinához csatlakoznak és történelmi iskolázottságukkal fognak „történet előtti népek“ kultúrtörténelmének vizsgálatához és feldolgozásához, így például a középkori történész Fritz Kern. Legfontosabb esemény azonban e téren Menghin nagy művének, a *Weltgeschichte der Steinzeit*-nek megjelenése 1931-ben. Ez a hatalmas mű nem kevesebbre vállalkozik, mint a kőkorszak archeológiai — tehát tárgyiszertű — anyagának történelmi értelmezésére: tehát kontinuus folyamattá alakítására. A könyv az emberiség legelső kultúrmozdulásainak a történelme kíván lenni. A nagy vállalkozás gondolatára, mint maga a szerző elmondja, Schmidt páter adta az első ösztönzést kultúrkör-tanával. Menghin tartja is magát Schmidt rendszeréhez és az őskori anyagot igyekszik a Schmidt-féle kultúrkörökkel összhangba hozni. A Schmidt-féle ős-, primér- és szekundér kultúráknak megfelelően állapítja meg ő is a protolitikus, neolitikus, proto-neolitikus és mixoneolitikus kultúrák fejlődési egymásutánját. A folyamat nála is az őskori első magas kultúrákba torkol, melyek keleten születtek meg s ezzel a palaeo archeológiát szorosan elébecsatolja az ókori kultúrtörténelemnek. De erre az eredményre vezet az az egybevetés is, melyet az általa rendszerezett őskori kultúrfejlődés, kultúrkörök és a Schmidték által megállapított etnológiai rendszerezés között hajt végre. Ilyenformán műve valóban az őskultúrák világtörténelme. Vagy legalábbis az első nagyarányú kísérlet ennek a megteremtésére.

Mert nyilván csak kísérlet, mely még igen sok korrekcióra szorul, amint ennek egyébként ő maga is teljes tudatában van s ezt mindjárt az első lapon siet bevallani. Nem is lehet másként. Hipotézisek nélkül, ideiglenes összefoglalások nélkül nem haladhat a tudomány. Legbizonytalanabbak azok a történetfilozófiai elmélkedések, melyeket könyve végére függeszt, maga is kijelentvén, hogy ezt és a megelőző tudományos közlést élesen külön kell választani. De bármily ingatag teória is ez, alapját mégis óriási tárgyi anyag képezi, a kultúra életébe

való mély bepillantás sugallta s így néhány megállapítása, noha nem új, mégis igen becses, éppen mert ilyen tapasztalati élményeken alapul. Feltétlenül igaza van, hogy a történetfilozófia nem tekinthet el az őstörténet tanulságaitól. Rendkívül fontos az őstörténész megállapításában olvasni, hogy a kultúrák, az egész emberi kultúra fejlődése egyetemesen összefügg. Minden nagy kultúra átfogja az egész világot. Már ez is elegendő alap, hogy Spengler teóriáját a kultúrák növényyszerű önállóságáról és talajúhoz kötöttségéről hibásnak tekinthessük. Az emberi történet mint egész nyer értelmet. Az archeológia tárgyi anyagának szemlélete is arra a belátásra vezet, hogy „mindig a szellem az az erő, amely a kultúrát teremti, akár materiális, akár szellemi kultúráról van szó.” És egyik legnevezetesebb megfigyelése, hogy a kultúra fejlődésének a leggazdagabb forrása a kultúrák érintkezése, a „Kulturmischung“. És egészen érdekes, — rendkívül jellemző, mennyire haladt ezeknek a „pozitív” tudományoknak is az „átszellemítése”, — hogy a kultúra világtörténelmének a legfontosabb, döntő mozzanataként a filozofálás fellépését tekinti és az egész emberi történet végső lényegét, célját, értelmét a kultúra filozófiai-szellemi egységének elérésében, illetőleg az érte való örök harcban látja.

A Menghin által lerakott alapok továbbfejlesztése, művének kritikai vizsgálata sok eredményt ígér az őskultúra történelme számára. A tudomány fejlődésének kétségtelenül ebben az irányban kell haladnia — természetesen megszakítás nélkül folytatva a tárgyi anyag szorgos gyűjtését, mely nélkül semmiféle szintézis sem lehet tudományos értelemben komoly. A kritikai továbbfejlesztést Menghin egyik ösztönzője, maga Fritz Kern indította meg, ki 1933-ban Menghin művéről egész kis könyvet adott ki „Die Anfänge der Weltgeschichte” címen. (Graebnemek és Schmidtnek ajánlotta tanulmányát s így a megtisztelteteket is hozzávéve a szerzőhöz és a kritika tárgyát képező mű szerzőjéhez, itt együtt szerepel az iskola négy legnevezetesebb képviselője.) Maga Menghin, úgy tetszik világnézeti hatásokra — bizonyos patétikus szemléletre eddig is hajlamosnak látszott — sajnos, nem maradt meg következetesen spiritualism útirányában. 1934-ben „Geist und Blut” címen könyve jelent meg, melyről csak annyit jellemzésül, hogy míg előbbi művében a fejlődés faktorait ilyen sorrendben írja le: kultúra, nyelv, faj s az utóbbiról kurtán azt jegyzi meg, hogy kifogástalan fogalmi tisztázását nem tudja adni, most a sorrend éppen a fordított s még a népiséget is felveszi negyedikül.

Mielőtt felvetnek a kérdést, mit jelent az etnológiának ez a fordulata általános világképünkre nézve, röviden álljunk meg legjelentékenyebb kritikusánál, Richard Thurnwald-nál, kinek több kötetre tervezett nagy összefoglaló műve 1931 óta jelenik meg „Die menschliche Gesellschaft” címen s óriási anyagismeretével és biztos következtetéseivel ebben a pillanatban kétségtelenül az utolsó szó az etnológia területén. Sajnos, messze meghaladná kiszabott terünket kritikai és pozitív eredményeinek röpke vázolója is. Csupán annyit jegyezzünk meg, hogy igen meggyőző érveket hoz fel az egész Schmidt-

iskola kultúrkör-elmélete ellen s kifogásai éppen a historizmus szempontjából figyelemre méltók. Az az ellenvetése, hogy az a hét kultúrkör egészen absztrakt módon van kidolgozva, a valóságban egyik sem található fel, pusztán ideáltípusok s ugyanaz a veszedelem fenyeget általuk, mint ami a régi evolúciós skémában rejlett. Ez a rendszer éppen oly kevésbé fedi, szerinte, a valóságot, mint az, amelynek helyére lépett. A kultúrkörök tana abba a tévedésbe esett, hogy úgy tünteti fel, — s maga is úgy látja — mintha a népek, társadalmak kultúr akarata előtt már a primitív állapotban bizonyos ideálok lebegnének, melyek felé törekszenek vagy melyektől eltérnek. Ilyenformán aztán olyan mérővesszőt — egy ideális társadalom, kultúra tipikus képét — alkalmazza, melyet maga a társadalom, a kultúra nem is igyekezett követni. Ezzel a módszerrel nem lehet a kultúralakzatok lényegét és valódi formáját megragadni, mondja Thurnwald, el kell vetni ezt a skematizálást, a konkrét tények individuális leírásához kell ragaszkodnunk. Hogy ő maga milyen rendszerező szempontokat ajánl, arra most nem térhetünk ki. Emellett számos tárgyi tévedést és az adatok erőszakos beillesztését veti az iskola szemére.

Mindezek arra a belátásra indíthatnak, hogy Thurnwald még a kultúrtörténelmi etnológia iskoláján is túlmegy historizmus dolgában, amikor a folyamatosság és az individualitás féltékeny védelmében a kultúrkörök elméletét is elveti. S valóban, alig van szociológiai kérdésekkel foglalkozó tudós mai napság, aki nagyobb fontosságot tulajdonítana az egyéni kezdeménynek, az egyedi módon adott pillanatnyi körülményeknek, az egyes eseteknek. Hasonlóképpen kevesen látják még historikusok is olyan világosan azt a szakadatlan fluktuációt, mely állandó, váratlanságokkal terhes változásban tartja a kultúra életét, mint ez a szociológus és etnológus. Az ő kritikai és pozitív tevékenységének, valamint a Graebner—Schmidt-iskola további munkásságának termékeny korrespondenciájától még igen nagyjelentőségű szempontokat várhatunk általános világlképünk javára.

Mert számunkra, akik nem vagyunk sem etnológusok, sem szociológusok, hanem csupán mennél hübb és rendszeresebb képet szeretnénk magunknak alkotni a világról, az a legfőbb kérdés, mit várhatunk ilyen szempontból ezektől az új eredményektől.

Ez az új kép egymásra vonatkoztat olyan ismereteket, melyek eddig, holott ugyanarra a tárgyra, az emberi kultúrára vonatkoztak, egymástól elszigetelve heverték; összekapcsol tudományokat, melyek egymástól elzárkózva, külön módszerekkel vizsgálták ugyanazt az anyagot. Most az etnológiába behatol a história szemlélete és módszere, Ezzel az etnológia eredményei a história számára is értékesíthetők lesznek. Hogy ez mit jelent, arra csak egy könnyen hozzáférhető példát említsünk, egy magyar tanulmányt, D e é r József német nyelven 1934-ben megjelent könyvét, „Heidnisches und christliches in der altungarischen Monarchie“, mely a lovasnomádpásztor népek etno-szociológiájának felhasználásával új fénybe von egy régi, sokat vitatott magyar történelmi kérdést. Az etnológia históriává válik és a história anyaga etnológus módra szemléltetik. Ugyanez történik az archeológiával. A szociológia és história szintén felismeri szoros

rokonságát. Hans Freyer a „Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft“-ban a szociológia feladatát a társadalomnak mint történeti képződménynek vizsgálatában jelöli meg, s historizálja a szociológiát. Egyszóval az összes emberi kultúrával foglalkozó tudományok anélkül, hogy a maguk sajátos szemszögét elhagynák, a kultúra egész életét tekintetbe veszik, olyanul is, mint a többi diszciplína tárgyat. Ezzel a kultúra élete minden oldalról fénybe kerül és egész plasztikája megjelenik előttünk. A kultúra annak látszik, ami valóban, eleven, alkotó életnek. Ki ne látná át, mit jelent az ember világképe számára, ha végre kultúráját, alkotását, önnönmagát teljes valóságában megpillanthatja?

S mindezt végeredményében egy kettős, de szorosan összetartozó belátás tette lehetővé. Az, hogy az ember élete, története és kultúrája ugyanannak a valóságnak csak több neve, mely megszakítatlan folytonosságban vétetik át nemzedékek kezéből nemzedékek kezébe, népek kezéből népek kezébe, vándorolva szárazon és tengeren, minden úton és módon, monumentális alkotásokba zárva és futó szavakra bízva. Ez az egyik belátás, a másik pedig az, hogy mindezt teremti, fenntartja az emberi szellem, ez közös lényege minden emberi alkotásnak, életnek, mely szakadatlan törekvés, hogy a valóságot a beléje zárt eszmék szerint alakítsa, mindig újra és újra, fáradhatatlanul szöve, fonva azt, amit kultúrának és történetnek nevezünk.

JOÓ TIBOR

NÉPMESEGÝŰJTÉS KÖZBEN

EZERKILENC SZÁZHARMINCKETTŐ nyarán, forró júliusi délután jegyezgettem le nyírbátori-bátorligeti szolgalegények mondása nyomán azt a betlehemes játékot, amely nemrégiben folyóiratban is megjelent (A színpad, 1935. 1. sz., Szeged) s amelyet most a szlovákiai Magyar írás is ki fog adni, hogy a felsőmagyarországi regős utakon a regölők előadják a magyar falukban karácsonytájt. Valóban ez a betlehemes játék a kevés számú szereplő ellenére is egyike a leggazdagabb, legtanulságosabb betlehemes játék-változatainknak: versszerű és prózai részeiben, utalásaiban sok régiesnek tetsző emléket őrzött meg és motívumaiban szép, bizonyítóerejű példája a magyar népi kultúra régebbi egységesebb vérkeringésének. Annyi kínálkozó tanulság rejlik e betlehemes játék szövegében, hogy egyik fiatal írónk kissé hitetlenkedve meg is kérdezte, vajjon nem a gyűjtő kontaminációjának köszönhető-e ez az érdekeltező teljesség?

Ez a kételkedés ma már szinte szimptomatikus jellegű minden vonatkozásban: annyira divatossá vált a népi kultúra bomlásáról szólam, — az alapokok mélyebb vizsgálata nélkül — hogy nehéz elnyomni bizalmatlankodásunkat, ha az újabb gyűjtők a népköltés vagy a „tárgyi néprajz.. területén egy-egy tökéletesebb alkotás megletéről értesítenek. Elsősorban ugyanezt a kételkedést, csodálkozást kellett éreznünk népmese gyűjtés közben, fáradt kondás asszonyok, öreg juhászok, írástudatlan dohányvágók apadhatatlan mesélő kedvét, bőséges „repertoire“-ját megfigyelve. Igaz, az a terület: Nyír és Rétköz, ahol a népmese gyűjtő munkát végeztem, eddig még teljességgel kutatlan terület, tehát végeredményben a változatok szempontjából minden mese új innen a folklorisztika számára.¹ Azonban akár olyan területen dolgozunk, ahol még néprajzi gyűjtő nem járt, akár a már felkutatott területeken, mindig azt kell éreznünk, hogy egy-egy szerencsésebb alkalommal pusztán a véletlen lekötelezettjei vagyunk. Ma már a véletlen lekötelezettje csupán a gyűjtő: akár mesemondót, akár egy szép munkájú fafaragó mestert, gölöncsért, a hiedelem-világ szabályait őrizgető öregasszonyt találhat útjában. Néha napok telnek

¹ Itt kell megjegyeznünk) hogy e mesegyűjtő munkánkban az egyik rétközi: paszabi tanítóban. Túri Sándorban megbecsülhetetlen gyűjtőtársat találtam, aki egymaga eddig is nagyon sok értékes mesét jegyzett le a számomra és segítségével még bizonyára jó anyag birtokába kerülhetünk.

el hiábavaló keresgetéssel, faggatódzással, csak töredékek, hulladékok, amihez hozzájutottunk. S ennek a hiábavaló kutakodásnak már nem is az ellenséges bizalmatlankodás az oka, — nem egyszer, főként eleinte, az is — hanem egyszerűen az a tény, hogy már nincs ilyen mondanivalójuk, nem emlékeznek meséikre, nótáikra, mint ahogy ruháikat is levetették, a vásárról öltöznek, színes cserépedényeik helyett „úri“ fehér tányérokat szereznek; vagy pedig szociális sorsuk nyomottsága veszi el kedvüket a meséléstől, énekszótól. Léptenyomon éreznünk kell s népmese-, ballada-, szokásgyűjtés közben éppen ez vált alapélményünké: a népi művészkedések lassan-lassan elveszítették azt a szociális és etnikai funkciót, amelyet oly hosszú időn át betöltöttek. A népi kultúrának az utóbbi évtizedekben olyan fordulóját szemlélhetjük, amely minden valószínűség szerint nem egy újabb stílusréteg kialakulásához vezet (mint például a XVIII. vagy a XIX. században), hanem a kultúraförme pusztulását jelenti.

S mégis első pillanatban szinte fájdalmas élességgel ható ereje van mesegyűjtés közben a hallgató anyag megszólalásának. Úgy kell éreznünk, hogy a hallgató, meg nem kérdezett népi kultúra maga szólal meg a meséken keresztül, s vallomást tesz régi erőiről, sajátosságairól, mai romlandó sorsáról. A gyors jegyezés közben, az anyag rendezése, Aame-Thompson típuscsoportjaiba való osztása közben állandóan éreznünk kellett, hogy az így megmentett, beosztott, típuszámmal megjelölt mese ismét alkalom, tán egyike az utolsóknak, hogy a népi kultúra tanúságot tegyen szelleméről, egzisztenciális problémáiról. Faluról-falura járva s kutakodva a „mesefák“ után a gyűjtőben el kellett, hogy hatalmasodjék az a fajta megrögzítő szenvedély, amelynek Bartók is oly nyomatékosan adott kifejezést legutóbbi munkájában: „... én magam is, tót gyűjtésem első éveiben, teljesen helytelen módon, nem jegyeztem le a magyar anyagból jólismert átvételeket. Akkor még nem tudományos szempontból gyűjtöttem és úgy vélekedtem, hogy csak ismeretlen dallamokat érdemes feljegyezni, teljesen ellentétben azzal a szigorúan tudományos szemponttal, melyhez később szegődtem és amely szerint lehetőleg mindenütt mindent le kell jegyezni, tekintet nélkül arra, megvan-e már vagy nincs meg, tetszik-e vagy sem.“ (Bartók Béla: *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*: 16. 1.) Ismert mesetípusokat, töredékes emlékezést súlyos, szomorú kényszer hatása alatt írogattam: a legromlottabb, leghézagosabb változat mögül is elősejdlött a régi teljesség, régi szépség, a mesének pusztuló sajátos érvényvilága. Bizonyos az, hogy aki — elhibázott kiindulóponttal és módszertelenül — a mesegyűjtésekben elsősorban esztétikai, irodalmias vonásokat keres, csalódni fog és bosszankodik. Miért a változatok unos-untalan való közlése, miért megrögzíteni e töredékesen megőrzött motívumot? (Csak éppen érintjük: az ilyen felfogásmódnak köszönhetjük, hogy régi mesegyűjteményeink egyik-másikán —¹ ez különben Európa-szerre divat volt — az irodalmias érdeklődésű, irodalmias ízlésű gyűjtők, kiadók kezenyomatát is megtalálhatjuk.) Pedig az etnológus számára, aki távolról sem akar irodalomtörténeti, morális szempontokat alkalmazni, éppen a változatoknak ez a hullámozása, áradása tanulságos: egy-egy mesetípus különböző

változatai a maguk egyszeriségükben a leghatásosabban bizonyítják a mese vitalitását, életerejét. E változatokból elsősorban azt tudjuk meg, hogy él és milyen belső erőkre támaszkodva él a mese? A mesének „archetípusát“ előállítani pusztán tudományos spekuláció valóságérték nélkül: ugyanaz a mesemondó ugyanazt a mesét más és más változtatással mondja el, az úgynevezett őstípusnak mindig megújuló oldalát mutatja be. A mese állandóan aktualizálódik, megújul a szóbeli előadás nyomán. A régi emlék, a hű emlékezés így nyer mindig is friss színezetet (ugyanazt a jelenséget tükrözik népdalaink: szövegük is és a dallamoknak irracionális értékváltozásai). A gyűjtőnek tudnia kell, hogy minden pillanat az újratereztetés pillanata; tudnia kell, hogy végső elemzésben egy merőben idegen eszközzel akarja megrögzíteni, állandó, változatlan formában megörökíteni azt a mesetípust, mesét, amely sohasem ugyanaz, mindig új változatokban bővelkedő. Ha a gyűjtő úgy hinné, hogy a mese egyetlen változatának lejegyzésével megmentette, megőrizte magát a mesét, fájdalmasan csalódnia kellene: hiszen csak a mese egyik változatának pillanatnyi helyzetét örökíthette meg, s ezzel még nem tudott meg semmit a mese élettartamáról, vitalitásáról, benső erőiről. Ez a reménytelennek látszó helyzet mutatja egyszerre a gyűjtő és gyűjtés belső tragikumát, mintegy hiábavalónak tetsző erőfeszítését, egyben világot vet a népi kultúra sajátos eltéréseire, immanens alkatára. Ezért a változatok minél bőségesebb lejegyzésének a különböző tájegységek területén elsősorban nem is az az értelme, jelentősége, hogy a finn földrajzi módszer alapján a gazdag változatanyagból összehasonlító filológiai kutatásra legyen alkalmunk. Ez az összehasonlító térképező, filológiai munka is szükséges minden bizonnyal, ha eredményeinek értelmezését etnológiai, kultúrmorfológiai szempontból újra kell megadnunk. E változatok inkább a mese egzisztenciális problémáit leplezik le, rávilágítanak szociális, etnikai funkcióikra, szerepükre és megértetik velünk a népi alkotásmód, hagyományozás különleges természetét.

HA MESEGYŰJTŐUTUNK tanulságait ebből a szempontból próbáljuk rendezni, először is azt kell beváltanunk, hogy a mesemondás, mesehallgatás: a meseörzés már elveszítette régi szociális és etnikai funkcióját népi kultúránkban. Az ugyan bizonyos az eddigi anyag alapján, hogy Rétközön, Nyíren az összegyűjtött kötetre való mesén kívül még vagy 4—5 tíz-tíz íves mesekötet anyagát tudnánk összegyűjteni a különböző helyzeti és anyagi nehézségek leküzdése után. Ez a gyűjtemény azonban csak a végső pillanatban megmentett halódó anyagot tartalmazná: ezek a mesék már egyre inkább elvesztik élő kapcsolataikat a parasztsággal. Ugyanoly színeselek, gazdagok, emlékekkel, utalásokkal terhesek, mint a székely, csángó, dunántúli vagy Kálmány Lajos gyűjtötte alföldi mesék, de már nem kapcsolódnak eleven, termékeny, továbbfejlődő szálakkal a nép életébe, régi nagy hitelességük, érvényük pusztult el.

De hát kik őrzik, kik ápolják a mesehagyományt? Az egyik rétközi iskolában nyolc-kilenc éves gyermek állott fel kérdésemre, hogy ki tud mesélni? s elmondott egy valóban feljegyzésre érdemes

mesét a halálig hű szeretőkről, kik holtuk után virággá változnak (a Kádár Kata oly sokféle ismert ballada-motívuma), utána nekibátorodott egy másik és ismert bohókás mesét mondott el az ördögről, kit a szegény ember becsapott. A két mese véletlenül éppen a mese két alapfajtáját: a tündéres és tréfás mesét szálaltatta meg. Az iskolásgyerekek, hat elemi osztály fiú- és leánycsapata részint csodálkozással hallgatta két belemelegedő társuk mesélését, részint bizonyos idegenkedéssel figyelték a növénytani lecke után a nekik is már-már idegenné váló, hitelét vesztett mesét. A mese már számukra sem egyéb, mint kitalált kalandos, tréfás, de mindenképp fantasztikus történet, amely lehet szép, de nem kell túlságosan komolyan fogadni. Mesehallgatásuk már nem különbözik a városi gyermekek mesehallgatásától. Fogalmi rendszerük az iskola és szüleik hatása alatt egyre határozottabban csak a reális valóság megélésére válik alkalmassá. A mesét a gyerekek itt is, de egyebütt is az öregektől: nagyapától, nagyanyától hallották vagy valamilyen munkaalkalomkor egy jól mesélő öreg embertől, öreg asszonytól. Bizonyos, hogy mindig is inkább az öregek között akadtak hivatásos és jó mesemondók, akik áthagyományozták a fiatalságnak tudományukat (amint hogy az is bizonyos, hogy nagygazda nem igen szokott mesét mondani, inkább valami zsellérember, szegény ember hivatása az, a módhoz nem is illenék efféle foglalatosság). Alá már ez az úgynevezett két generáció: nagyapák és unokák törvénye más értelmet nyert, mint régebben. A mese már egyre kevesebb hitelességgel él: az öreg mesélők mindinkább magukra maradnak, az embersorban lévő férfiak, asszonyok már nem hisznek a mesék érvényességében, a fiatalok számára pedig könnyen felejthető játék és szórakozás. A mese elveszti régi érvényjellegét: nem úgy tekintik immár, mint a valóságnak titokzatos, szűkös világunkból meg nem közelíthető formáját, állandó érvényességgel ható, áhított értékvilágot, amelybe nem egyszer szublimálódtak szociális vágyaik. Hitetlenkedve, kételkedve hallgatják kukoricafosztáskor, dohányvágáskor, fonókázás közben a mesét, amely számukra csak szórakoztató, pihentető eszköz lesz s egyre jobban a valóság reális eseményei felé fordulnak. Hogy ez a jelenség nemcsak az európai parasztkultúrákban fedezhető fel, hanem a „primitív“ társadalmakat is jellemző folyamat ez, hatásosan bizonyítják Erland Nordenskiöld szavai, aki a dél-brazíliai indiánokról szóló egyik könyvében mintegy szimbolikusan állítja elénk az öreg mesemondót, aki a ravasz övesállat-istenről mesél s a törzs tagjai, a fiatalok is, egyre-másra hagyják ott, nem érdekli őket az ilyenféle történet. Magára marad meséivel az öreg a pislogó, hamvadó tűz mellett. Magukra maradnak lassan-lassan az öreg rét-közi, nyíri: magyarországi mesemondók is, hangjuk egyre halkabb, töredezőbb lesz.

A népmese őrzésének problémájánál a „generációs“ szempont mellé még fel kell vennünk egy másik s fontos megőrző momentumot: a földrajzi helyzet megőrző hatását. Legjobban a szétszórt tanya-csoportok vagy a forgalmasabb útvonalaktól, nagyobb községektől, városoktól félreeső tanyak, faluk Őrzik hagyományait. Egyik faluban a legények azt felelték kérdésemre, hogy az olyan „történetes

nótákat“ (balladákat értettek e kifejezés alatt) már bizony inkább csak a tanyákon éneklik, ők nem is tudják, inkább csak rövid nótákat és városi énekeket ismernek. Ugyanez a helyzet a mesénél is. Amint a balladaköltés emlékei is Európa-szerte elszigeteltebb, félreesőbb helyeken őrződtek meg (Färöer-szigetek, Skócia, Izland, Bretagne, Appennini-félsziget egyes részei, Erdély, Balkán stb.), ugyanígy a népmese is a civilizáció brutális hatásaitól egyelőre még védettebb helyeken tudott meghúzódni és régi vitális erőiben tovább fennmaradni, sőt gyarapodni. Ha tehát ilyen területekről (s ilyen területeket Dunántúl és az Alföldön is ismerünk még) sikerül is gazdag anyagot gyűjteni, ez a gazdagság többé nem téveszthet meg bennünket: pusztuló szigetek gazdagsága ez. Egy a kötelességünk, minél buzgóbban gyűjteni.

A meseörzés, mesehagyományozás sorsával teljesen egyértelmű tanulságokat kínál maga a mese is: anyagának, stílusának sorsa. A Nyíren és Rétközön gyűjtött mesék is azt a sajátságos kettősséget, a bomlás útját mutatják, amelyet eddig tapasztaltunk. Ezekben a tündéres, bohókás mesékben még megtaláljuk azt a szellemet, amely dús nedvekkel táplálta a nagy meseterületeket, még érezhetni a mesék talaját átítató vallásos (a valláslélektan fogalmaira gondoljunk) élményeket, az istenközelségnek, a csodák érzésének megragadottságát, az irracionális erők érték- és érvényvilágába vetett hitet. Ez a szemléletvilág, a „homo divinus“ világa éltette a meséket a különböző kultúrafokokon, a különböző hiedelemvilágok termékenyítő légkörében: Egyiptomban éppúgy, mint a nagy indiai, uralaltáji vagy a kelta meseterületeken. Ez a szellem kapcsolta be a mesét a közösség magasabbrendű életszférájába s tette sokkalta többé a pusztai irodalmi, szórakoztató élménynél. Meséinkben, sőt a mesemondókban is rátalálhatni még mainapiglan is egyszer-egyszer ilyen megrendültségre. Hallgattam egyszer mesét Bátori Zsuzsóról, aki a betyárok borzalmas várába jutott s erre a mesére a hívés izgalmával, valaminő extatikus szorongás rémületével figyelt mindenki az alacsony sötétedő szobában. Valamennyien megfeledkeztek rólam, aki a petróleumlámpás mellett jegyezgettem, átadták magukat a mese révítő izgalmainak. (Önkénytelenül is Malinowski híres leírása jutott eszembe a Myth in Primitive Psychology-ből a délmelanéziaiak mesehallgatásáról, pedig hova jutott már a magyar parasztkultúra e primitív kultúrafokoktól!) Az ilyen élmény azonban valóban a ritkák közé tartozhatik már: alig tudja néha áttörni a mese a hallgatók racionális fegyelmeztségének, ismeretvilágának kérgét. A csodás kalandok, a félelmes sárkányok, ravasz ellenfelek, boldogító győzelmek, szerelmek immár a „mesét“ jelentik számukra is, melynek hitelessége mindjobban fogyatkozó, sőt a családok, férfiak, asszonyok mintegy szégyelték, hogy a nagyapa, öreganyó ilyen bolondságokkal traktálja a gyűjtőt, kinek örvendezését sehogyan sem akarták megértem. Szégyenkeztek s kicsit tán bosszúsak is voltak, hogy ilyesmivel zavarjuk őket s nem a búza világhelyzete, az agrárrolló, a földadó kérdéseiről tudakoljuk véleményüket.

A gyűjtő azonban ijedt meghatottsággal jegyzi a meséket, melyeknek motívumai között ráismer óegyiptomi mesék motívumanyagára,

kelta mesékre, norvég tündérmesére, a renaissance novellairódalom elemeire, finn-ugor vallási hiedelmekre, a XIX. századi ponyva^nyomtatványok históriáira, valahol olvasott, hallott történetekre, Rudolf királyfiról keringő hiedelmekre. Valóban ez a nagy és vegyes konglomerátum a történet eltérő időiből, változó tájakról összeszova, olyannyira jellemzi nemcsak a mesét, de a magyarországi parasztkultúrát is. Mindezt a konglomerátumot szorosán összefogta, és egyazon értelemmel ruházta fel a hitelességnek, a varázsnak az a feledhetetlen levegője, melyről az imént szólottunk. A mese érvényessége és egyben vitalitása akkor szűnik meg éppen, amikor ez a szinte vallásos jellegű hitelesség, értéktudat a népi kultúra minden területén megszűnőben van. Mesegyűjtés közben talán a legérdekesebb mozzanat volt azokat az apró, pár mondatos hiedelemféléket (ne használjuk a babona félrevezető kifejezését) jegyezni, amelyek már félig a mese világába tartoznak, félig még a mágikus hiedelmek közé: e hiedelmekben már mintegy benne rejlik, csírázik a mese lehetősége. Az eddigi mesegyűjtők nem gondoltak erre, én igyekeztem ezeket a jelentéktelennek látszó mondatokat is megmenteni. Ugyanis egyszerre két szempontból figyelemreméltóak. Ezek a mese- és hiedelemvilágba egyenlő erővel kapaszkodó történetek (s éppen ezeknek igyekeznek minden esetben valóságsszínezetet adni: a hitelességre való igény így jelentkezik) még haloványan tükrözik pusztuló parasztkultúránkban azt a régibb állapotot, amely az úgynevezett primitív kultúrákban, még a görög kultúrában is oly erős differenciálatlansággal forrasztotta össze a kultuszt a mítosszal, a vallást a mesevilágával. (Gondoljunk itt Malinowski, Walter F. Ottó, Frobenius vizsgálódásaira.) A mese és hiedelem Összeforrottsága még példázza a kultusz és mítosz régi kapcsolatát. De ez az állapot azért is tanulságos, mert ilymódon in statu nascendi mutatja meg nekünk a mesét, a keltezés, kibontakozás első, tétova pillanatait. A tragikus talán az, hogy ezt a születést csak akkor kezdjük megfigyelni, mikor már nem lesz belőle hosszú, változatokban gazdag élet.

A mese anyagának vizsgálásakor nem érdektelen szemügyre venni, hogy ebbe a nagy konglomerátumba hogyan kezd beszivárogni eleinte mint meselem, jelentéktelen részlet, később mint stílust megszabó, átformáló elv a mai újsághatás, civilizatórius hatás, Amíg a régi stílusrétegek (például a lovagkor történetei, a XV—XVI. századi novella, széphistóriai irodalom, a ponyvairodalom és a mese kapcsolódásai) lényegükben, szemléletükben nem bontották meg a mesét, addig ezek az új hatások éppen lényeges pontokon jelentettek változtató erőket. Aminthogy a XVIII. században a magyar népművészetekre oly nagy hatású barokk szellem sem jelentette a népi kultúra immanens szellemének bomlását, csupán befogadott, asszimilálódott stílusréteggé vált, addig ma az ipari úton előállított bútorokat, ruhákat vásárló s megszerető parasztság struktúrájának lényeges vonásait hagyja el. Talán megütődünk, mikor az egyik mesében, — amely mese különben még első és egyetlen feljegyzése a magyar anyagban egy Európában is ritka, elszigetelten felbukkanó mesemotívumnak: a nemek átváltozásának — mikor ebben a mesében a menekülő hőst

az ellenfél repülőgéppel üldöztet. A mesét egy hetvenhat éves írástudatlan dohányvágó, Korpás László, igazi „mesefa“, mondotta el minden különösebb kiélezés nélkül. Ebben a mesében a repülőgép nem is kiugró új elem: éppenny titokzatos mágikus hatalom, mint a boszorkány szénvonója: gyors ismeretlen erejű üldöző, mely elől alig menekülhetni. Íme, a repülőgép szervesen belehelyezkedik a mese atmoszférájába. Nyíri és rétközi meséinkben találhatunk ilyen mai elemeket, új beszivárgásokat: milliomosokról hallhatunk mesét, a király elveszett leányát újságban körözteti, a bűnös legény öngyilkos akar lenni, van akit tébolydába záratnak, a háztetőkre a gazdagság jelzésére aranyból való villámhárító kerül. Feljegyeztem s Túri Sándor feljegyzései között is nem egy akad az olyan teljesen újhangú, az újságok s filléres detektívregények naív izgalmait idéző betyártörténetekből, gyilkosságokból is. Így szívódnak fel a mese vérkeringésébe új, de már nem építő nedvek. Mondhatná valaki, hogy végtére is ezek az új elemek, hallott, olvasott tények miért ne lehetnének megindítói a népi mese, költészet egy újabb stílus-kialakulásának. A népi kultúra „immanenciája“ könnyen megengedné ezt. Honti János ír szépen egyik tanulmányában népi kultúránk szellemének immanenciájáról, amely mindig is meg tudott újulni, éppen mert nem kívülről, racionálisan szemlélte Önnön természetét. Azt hisszük azonban, hogy most éppen ez az immanens szellemiség van bomladozóban.

Ha meséink belső és külső formáit, stílusát vesszük szemügyre, még mindig megfigyelhető a népi és az európai „magaskultúra“ egyik lényeges különbözősége, ellentéte: az írásos és írás nélküli kultúra közötti különbség. (Természetesen nem tudjuk elhinni, sokakkal ellentétben, hogy ezt a két kultúraformát éppen csak ez az ellentét választaná el egymástól. Igaza van Thumwaldnak, aki visszautasítja új nagy munkájában ezt az egyoldalúan egyszerűsítő felfogást.) Mese-gyűjtésünk közben gondosan vigyáztunk arra, hogy lejegyzéskor a szájhagyományozott mesestílust, annak minden külső és belső, esetleges és szükségszerű vonását örökítsük meg. Egyes mesegyűjteményeinkben a szerkesztői szándék éppen az ellenkező —> irodalmi és nem etnológiai — nézőpontból kiindulva igyekezett a mesék vélt lomposságait, botlásait kiigazítani, az irodalmi stílus bizonyos alapkövetelményeinek megfelelően átsimítani. Kriza is, Gyulai is bizony nem átalították a kissé „vastag székely ízt“ enyhébbé tenni. Mondanunk sem kell, hogy ez a felfogás tudományos szempontból nem állja meg a helyét, ha egynémely irodalmi és népszerűségi szempont megkívánhatja is ezt. Ezt az utat nem követhettük. Hiszen a mi írásos, a szöveget változatlan formában megrögzítő és tiszteletben tartó irodalmunk és a népi, szájhagyományozó irodalom közötti különbség nagyon is alkalmas stíluskritikai, alkotáslélektani vizsgálódásokra. A szájhagyományozásra támaszkodó népmese-irodalom egészen más fogásokkal kénytelen élni, mint irodalmunk: innen úgynevezett bántó stílushibái, ismétlései, laza részei, ez a továbbadást mód fejlesztette ki a meseformulákat, amelyek néha filológiailag olyan bizonyító erejűek és etnológiailag olyan jelentősek lehetnek, ilyen módon alakultak ki azok a szinte geometriai pontosságú ismétlődések,

a szerkezetritmus egyik fajtája, amely a legszebb stílusdefektusokat is nyújthatja. Más esztétikai megfontolásokkal kell közelednünk népmeséinkhez, ha esztétikai szempontból foglalkozunk velük, mint például Tamási Áron szép novelláihoz. Az így lejegyzett meseanyag ad azután alkalmat arra is, amit eddig nem kísérelhettünk meg, csak egészen elszórt és szerencsés esetekben (pl. Kálmány Lajos gyűjtésében vagy a híres soproni mesegyűjteményben), hogy a mesemondók egyéni stílussajátságait is figyelembe vehessük. (Újabbban orosz kutatók kísérleteznek ezzel a meseproblémával.) Ilymódon a változat mögött rejtőző mese mellé mint harmadik felrajzolódik a mesemondó arca is: a mese, a változat és a mesemondó egyszerre kaphat megvilágítást. Itt kell megemlítenünk, hogy a mesemondás szociális természetéből vagy éppen a mesemondó egyéniségéből következő szexuális jellegű, „pornográf.. kiszólások, mondatfordulatok sem hagyhatók el s a mesekönyv előkészítése közben nem egyszer kellett ahhoz a három ponthoz fordulni, amellyel Arany János szemérme igyekezett enyhíteni Aristophanes vaskos élceit. Paraszti mesemondóink és hallgatóik — férfiak, nők egyaránt s a fiatal gyerekek — persze nem is gondolnak ilyenkor szemérmertlenségre, nagyon tévedne az, aki ezért a magyar nép tisztaságában vetett hitében rendülne meg. Nem szemérmertlenség ez: a tréfahatások egyik legprimitívebb, legkéznélfekvőbbben egyszerű fajtája, mellyel mindenütt szívesen élnek. Letagadni hiábavaló szégyenlősség lenne.

Mint a mesemondás természetében, szociális helyzetében, mint anyagában, ugyanígy a mesék stílusában is beállott a döntő változás. A stílusnak az az édessége, számtalan színt, árnyalatot adó provincializmus, gazdagsága, amely jellemezte még félnépi meséinket is, ma már szintén pusztulóban. Egyelőre csak fel-feltűnedeznek a városi hatások, az újságolvasás nyomai, szomorúan komikus félreértett kifejezések, mint szeplő az arcon. De a tájnyelvek benső erőinek rohamos apadásával együtt veszít szépségéből a népmese-stílus is. Ez az egy körülmény is nagyobb és sietősebb munkára kellene hogy serkentse kutatóinkat. Úgy hisszük, hogy a nép tárgyi javainak, faragásainak, hímzéseinek, cserepeinek, házépítő szokásainak gyűjtése mellett a nép szellemi kincseinek: folk-lore-jának megmentése is elsőrendű feladat. A magyar tájak elhalkuló, gyöngülő hangjait mentsük meg imigyen az egyetemes magyar kultúra számára. Hiszen ezek a mesék élő tanúi voltak népi kultúránk szervességének s a magyar kultúra Európához való kapcsolódásának is, egyben a magyarság legbensőbb szerves, egzisztenciális igényeinek.

EZEK A KIFEJEZÉSEK nem hatáskeltő szándékúak és nem szolgálnak egyes romantikus vagy turáni ideológiákat: csupán igazságot szeretnének mondani. Ma különben is sok veszéllyel jár — éppen tán divatossága miatt — a népi kultúráról, annak egyes megnyilatkozási területeiről szólam. Hovatovább divatossá válik „östehetségekről“ beszélni, kik, úgy tetszik, démonikus hatásokat tudnak elérni néhol; a népi kultúra „abszolút fölényéről.., a „földközelség extázisáról“ s még más hasonlókról hallhatunk. Így alakul ki a rajongók és a meg-

utálkozó európeérek csoportja s minden megnyilatkozás mögött pártállás után kutatnak. Hallunk a parasztság szociális sorsáról, nyomoráról is: megrendítő (és felületes) riportok, szociográfiai „vázlatok“ tudósítanak parasztságunk vigasztalan helyzetéről. Még ez a harmadik csoport a legtiszteletreméltóbb, hiszen agitációja a problémák egyik legsúlyosabbikára hívja fel a figyelmet, ha nem is a legmélyebb analízisek nyomán. Az előbbi két csoport számára a falu még mindig a balladák, székelykapuk, szóttések, cserépedények, agyafúrtságok idegen, színes: csodálandó vagy ellenszenves világa. Éppoly egyoldalú szemlélet viszont az, amely csak statisztikai táblázatokat, munkabér- és telepítési, egykeproblémákat lát parasztságunk életéből. Semminő felfogásbeli egyoldalúság, a részletproblémák kiélézése nem vezethet parasztságunk mai sorsának, szociális és kulturális jelenének, jövőjének teljes átértéséhez. Éppen azt igyekeztünk hangsúlyozni, hogy parasztságunk egész szemléletformája, életstílusa van átalakulóban. A lényeges problémák itt rejlenek néprajzi és szociográfiai szempontból is. Ha mesegyűjtés közben csak annyit látnánk meg, hogy egyes mesék, motívumok pusztulóban vannak, hogy a mesehallgatók száma fogy, a hitetlenkedőké nő, ez lehetne kifogástalan folklorisztikai szempont, azonban nélkülözné a szükségszerű etnológiai, kultúrmorfológiai tágasabb perspektívákat. A mesepusztulás, sorvadás ténye csak egyik részlet jelensége az egész magyar népi kultúra önmagából, régi immanens szelleméből való kivetkőződésének. Az a könyörtelenül bekövetkezendő folyamat kezdődött meg pár évtizede nálunk is, mely Nyugat-Európában—pár elszigeteltebb terület kivételével —» már jórészt elpusztította a parasztkultúrákat és a földmívelő munkás szemléletét az ipari munkáséhoz, kispolgáréhoz tette hasonlatossá. A paraszttársadalom nálunk is atomizálódik, elveszti közösségi jellegét, individualista, „hedonista“ elvek lesznek uralkodóvá, a régi világlátásnak primitívebb, irracionális, extatikus elemekben bővelkedő vonásai megszürikülnek, szemlélete racionalizálódik. Ez a változás tehát lényeges pontjain kezdi ki a parasztkultúrát: immár menthetetlennek kell tartanunk, melyen semmi külső beavatkozás nem segíthet. A parasztság éppen paraszti sorsát, a paraszti életstílust kezdi szégyelni, értékszempontjai a város, a városi kultúra s méginkább a civilizáció felé fordítják; önmaga sorsának tudatosabb szemléletéhez jutott el. Ez az út meg nem fordítható. Példázza ezt a parasztviseletek sorsa, a szerelmi élet változásai, a gazdálkodás újabb módjai, a társas érintkezés éppúgy, mint a mese, a költészet, tánc, zene világa is. Csakis ebben az egyetemesebb látásmódban szemlélhetjük helyesen parasztságunk szellemi javait, szociális sorsát. A henye dicséretetek, ősi erőforrások emlegetése, nem éppen megbízható riportok, „szociográfiaiak“ helyett igyekeznünk kell ezt a pusztuló és valóban értékekben, sajátosságokban bővelkedő kultúrát legalább a tudomány számára megmenteni, aminthogy segítenünk kell parasztságunk reménytelen szociális sorsán is. Ez azonban már nem a népmesegyűjtő feladata.

AZ IDEGENFORGALOM VONZÓ HELYEI

A HUSZADIK SZÁZAD korszellemének egyik legsajátosabb kihatása a szinte általános, a nép alsóbb műveltségi rétegeit is megfogó utazási vágy. Ha a mai korszellem foglalatának tartalmát vizsgáljuk a múlt századihoz vetve, abban két újat találunk, a sportszellemet és a vándorszellemet. Ennek bizonyosságául elég arra rámutatnunk, hogy a napisajtó papirlepedőin a sport és az idegenforgalom hovatovább nagyobb teret foglal el, mint a politika. Ez a kettő ma már nagyobb tömegeket és gyakrabban tud megmozgatni, mint akár a vallási, akár a politikai szellem.

A korszellem követelésére, közvetlenül azonban az idegenforgalomnak a mai uralkodóan autarkias gazdálkodásban óriásivá nőtt pénzügyi kihatásai következtében, az állam rákényszerült az idegenforgalom intézményes ápolására. Az ápolásnak két feladata van az előtérben. Az egyik minél nagyobb külföldi tömegek becsábítása, a másik, hazai viszonyainkban az elsónél talán még fontosabb feladat, a hazai tömegeknek itthon tartása. Kisült azonban, hogy mai törvényeink és szabályaink, valamint közintézményeink teljesen elégtelenek az idegenforgalom ápolására. Olyan egészen új feladat ez, melyre közületi szerveink nincsenek, s amely törvényes alagra támaszkodni nem tud. Az Idegenforgalmi Tanács és a Máv ténykedései csupán kísérletek, tanulmányozások, s néhány valóban fényes eredményük, mint például a filléresvonalok, csak rámutat arra, hogy törvényes és közintézményes ápolással nagyon sokat lehet elérni.

Nincs már kétség aziránt, hogy az idegenforgalmi törvényre és a ma sok kormányzék hatáskörében szétszórt feladatoknak egy hivatalban egyesítésére sürgősen szükség van. Az általános irtózat új hivatalok felállításától nem gátol ebben, mert csupán meglévő intézmények egyesítéséről kell gondoskodni, s ennek a központi hivatalnak nagy hatáskört kell biztosítani. A hangsúly itt a hatáskörön van. A készülõ idegenforgalmi törvény fogja ezt a hatáskört megállapítani. Az eddig megismert tervek¹ szerint az idegenforgalmi központi hivatal hatáskörébe két olyan feladatnak megoldása is beletartozik, melyhez az idegenforgalmi érzéken kívül különös szakismeret, sőt tudományos alaposág is szükséges. Az egyik ilyen feladat az idegenforgalom vonzóhelyeinek megállapítása, értékelése és törzskönyvezése, a másik pedig az országos idegenforgalmi ismerettár felállítása.

¹ Városok Lapja. XXVIII. 28-29 szám. 406-409 1.

Ma az idegenforgalmi vonzóhelyek megítélésében országos tájékoztatlanság uralkodik. A ma elismert és elismerést követelő vonzóhelyeket az utazó közönség majdnem minden vezetés nélkül maga kereste ki és maga tette azokká. A nemzetközi idegenforgalomban egyetlen komoly, baedekeri nyelven mondvá „csillagos.. hazai vonzóhelyünket, Budapestet is nem céltudatos propaganda, hanem a jelentékeny átmenőforgalom utasai, s csak másodsorban az újságírók és a földrajzi tankönyvek tették azzá, harmadsorban pedig kiállítások és kongresszusok. Belföldi idegenforgalmunk vonzóhelyei is hasonlóképpen lettek ilyenekké, bár itt igen jelentékeny szerepet játszott a céltudatos propaganda is, még pedig főleg a Magyar Turista Egyesületé, melynek Téry Ödön és Thirring Gusztáv vezetése alatt hervadhatatlan érdemei voltak e téren, amelyek most Cholnoky Jenő vezetése alatt tovább gyarapodnak. De még az ő, inkább csak példaadásul szolgáló tevékenységüket is az ötletek és meglátások időbeli és térbeli elszórtasága és az értékelésre nemtörekvés jellemzi. Sokszor túlzott lelkesedés emelt ki érdemen felül vonzóhelyeket, melyek a közönségben csalódást keltvén, káros visszahatásokat is kiváltottak. De sok jelentékenyebb vonzóerővel bíró hely ismeretlen maradt a közönség előtt mostaniig. Hozzá kell tennünk, hogy az eddig feltárt vonzóhelyek csaknem kizárólag a széphelyek, sőt azok között is főleg csak a tájképi széphelyek, Utóbbiak pedig távolról sem kizárólagosan alkotják az idegenforgalmi vonzóhelyek összeségét.

Az idegenforgalmi vonzóhelyek ilyenmű jellegének megállapításában megszokott dolog a megítélést magára az utazóközönség ítéletére bízni. Ez a megszokás azonban a legerősebben bizonyítja a szakszerű idegenforgalom-szervezés hiányát. Mintha bizony a Mona Lisa szépségét a közönség fedezte volna fel és a Mont Blanc felé nem Saussure terelte volna a közönség figyelmét. A vonzóhelyek vonzóerejét igenis meg lehet mérni és elég pontosan ki lehet számítani azok hatásait. Csak összehasonlító mérlegre kell tenni minden helynek szép, érdekes, kellemes és hasznos tulajdonságait s ha azok tömeglélekre gyakorolt hatásaikban nem mutatkoznak is állandóknak, tévedések elég biztossággal kerülhetők el. Az idegenforgalmi hivatal tehát jó eszközöket tud találni ahhoz, hogy a vonzóhelyeket meghatározhasa és rangsorba szedhesse.

A vonzóhelyek meghatározásának és rangsorozásának két főcélja van. Az első főcél az állami támogatást visszafizetni tudó vonzóhelyek kiválasztása. A második főcél az idegenforgalmi propaganda irányításához szükséges komoly, szakszerű ismeretanyag egybegyűjtése.

Állami irányítás és támogatás nélkül csak igen lassan fejlődik az idegenforgalom Magyarországon. Évtizedeken át tömérdek millió megy évről-évre veszendőbe, marad káros mozdulatlanságban itthon, vagy áramlik ki külföldre vagy száll el mellettünk a jól szervezett országokba. Állami irányításra itt szükség van, mert idegenforgalmi vonzóhelyeink lakossága többnyire egyáltalán nem is ismeri a mai idegenforgalom természetrajzát, ennél fogva fogalma sincs arról, hogy mit és hogyan kell megfognia és kihasználnia. Másrészt pedig értékes vonzóhelyeinken többnyire hegyek mélyén elrejtett olyan elmaradt

nép él, mely nemcsak tudatlan, de nyomorultul szegény is vagy pedig a vonzóhelyek ma nagyurak vadaskertjei, melyeket szögesdrótok zárnak el az idegenforgalom elől. A készülő bajor idegenforgalmi törvény mélyen belenyúlva a magánvagyon elvébe kimondja, hogy mindent fel kell tárn az idegenforgalom előtt, amit az állam szükségesnek tart és semmit sem szabad tenni, ami az idegenforgalomnak káros s ebben annyira megy, hogy az idegenforgalmi vonzóhelyekről még a politikai gyűléseket is kitiltja. Az állami támogatás és irányítás nem terülhet szét az egész országban, arra nem tarthat igényt minden község, mert akkor a legnagyobb összeg is szétfolyik politikai befolyások alatt kortesborrá. Csak a törvényes eljárás útján, szaktanács nyilvános elbírálása alapján vonzóhellyé nyilvánított területnek szabad az állami támogatásban részesülnie. Nemcsak állami szállók építésére gondolkunk, hanem kis, esetleg csak egészségügyi berendezésekre adott hitelekre, menedékházacskákra, vasúti váróházakra, melyek előre elképzelhetetlen fejlődés csirái lesznek olykor. Ha arra gondolunk, hogy Téry Ödön kétezer forint összes költséggel tákoltatta össze az első dobogókői menedékházat, ma pedig ennyit bevételez az államvasút Dobogókő vonzásából egyetlen nyári hónapban. A csorbatói állami szálloda kifizette magát csupán a képével, mert ez az épület, a svájci hotelekre emlékeztető vonalaival megjelenván a propagandában, legalább tíz százalékot jövedelmezett a Tátra és a Vág völgy forgalmának emelésével s így egész jelentéktelen volt az, hogy üzeme aktív volt-e? Akik ma gúny tárgyává tették Lillafüredet, azok harminc év múlva ezt alighanem letagadnák. Mert az a pompás ház a Hámori-tó partján olyan reklámanyag, maga a hely olyan vonzó, hogy minden üzemi ráfizetés dacára is pompásan fog jövedelmezni az országnak. Ha úgy gondolkodunk, mint a körüti sajtó, akkor az állam akár önmagát is beszüntethetné a rosszul jövedelmezőség elve alapján.

Ugyanígy könnyű az idegenforgalmi ismeretanyag begyűjtésének feltétlen szükségességét is bizonyítani. Vezetni csak tájékozottság, alapos tudás segítségével lehet. A magyar idegenforgalom irányításában legutóbb sok történt, de mégis sok belső tartalom nélküli jelszó is érvényesül benne. Ezt még a különben magas tudású, az idegenforgalom mechanizmusát és dinamizmusát kitűnően ismerő idegenforgalmi vezéreink is elismerik. A helyzet ma az, hogy pompásan és ötletesen kihirdetjük hazánk vonzóhelyeit, de a csábításra megjelenő idegenek részletkérdéseire többnyire nem tudunk felelni. Tájékoztató szövegeket nyomtatásban közrebocsátunk, külföldi vezetőkönyvek céljaira anyagot adunk, de ezek nem mindig megbízhatók, sokszor tartalmatlanok, többnyire nem a legjobban válogatottak. Útikönyvekbe és tájékoztatófüzetekbe néha képtelen tudatlanságok csúsznak be. Ez megtörténik minden országban. Feltűnő azonban s az idegenforgalomban teljesen iskolázatlan országunkban természetes is, a szövegek szakszerűtlensége, hiányossága és gyakori együgyűsége. Utóbbi néha mulatságosan fejeződik ki a tudatlanságnak rosszul alkalmazott szakkifejezésekkel leplezésében. Mindez árt idegenforgalmunknak is, de még többet hírünknek, különösen a bíráló és gúnyolódásra hajlamos németiség körében. Néhány évtized előtt a Gellérthegy

szikláin munkásokat látván egy német társaság, a hivatalos idegenvezető azt magyarázta, hogy a meztelen dolomitfalat cementvonalakkal teszik hasonlóvá a szomszédos ciklopszfalazathoz. Szerencsére a jelenlevő Hans von Staff berlini geológus felvilágosította kacagó honfitársait, hogy a sziklahullás veszélye ellen védekeznek a repedések be-cementezésével. De nyomtatásban is kötetet lehet összegyűjteni hasonlókból. Ma az a helyzet, hogy nagy állami intézetek dolgoznak sokféle ismeretanyag összegyűjtésével, például földtani térképezéssel, de a nemzetgazdasági szempontból ma szintén nagy jelentőségű idegenforgalmi vonzóhelyek ismeretanyagának összegyűjtésére semmiféle szervünk sincsen. Még a már nyomtatásban, de természetesen elszórva megjelent anyag sincsen lajstromozva. Idegenforgalmi vezetőink is csupán saját, fejükben raktározott ismereteikre támaszkodnak, mert hátuk mögött hiányzik még a minden kérdésre percek alatt feleletet adó idegenforgalmi kartoték, az országos idegenforgalmi ismerettár.

Az idegenforgalmi vonzóhely ilyen jellegének megállapítása és az országos idegenforgalmi ismerettár felállítása majdnem kizárólag a földrajztudomány körébe tartozó feladatok. Ezt sem nehéz bizonyítani. Elég arra rámutatnunk, hogy az egész világ idegenvezetői magasabb fokon a geográfusok. A geográfusok tárták fel és ismertették meg a világ szép tájait, ők vezették be az iskolába azok ismeretét, ők szerkesztették meg a vezetőkönyveket és teremtették meg a kalauz-irodalmat, szerkesztették és rajzolták tájékoztató térképeiket s dolgozták ki az ábrázolás módszereit, melyek egyedül alkalmasak az idegenforgalmi ismerettár szerkesztésére. De ami még ezeknél is fontosabb, az összehasonlító-földrajz egyedül hivatott az itt nélkülözhetetlen értékelő munkára.

AZ IDEGENFORGALMI VONZÓHELYEKET a földrajz öt osztályba sorozza: 1. Széphelyek. 2. Üdülőhelyek. 3. Szórakozóhelyek. 4. Tanulmány helyek. 5. Üzlethelyek. A szépség, kellemesség, mulatság, érdekesség és hasznosság mind vonzóerők, helyi energiák, melyek azonban hatásukban megfogyatkoznak a hely felkeresésére fordított munka arányában. Ebből következik, hogy nemcsak helyi, hanem helyzeti energiák is befolyásolják és végül meghatározzák, determinálják az idegenforgalmi vonzóhelyet. Mindkét energiát csak a földrajztudomány tudja megmérni, még akkor is, ha a mérőlécet egyes esetekben az esztétikától, történelemtől, közgazdaságtól stb. kell is kölcsönkérnie. Azt a szakvéleményt, mely az idegenforgalmi vonzóhely hivatalos jelleg-adományozásának alapjául szolgál, geográfusnak kell készítenie, más ahhoz nem is ért. A laikus nem tud indokolni, legfeljebb csak azt a tapasztalatát tudja közölni, hogy a kérdéses helyre járnak, tehát kétségkívül vonzóereje van. Nem elég azonban a jelleg megállapítása, az idegenforgalmi központnak annak értékéről is kell tudnia. Az értéket pedig éppenséggel nem a látogatók száma adja meg, mert ha a központ csak ezen a nyomon jár, akkor a központ jórészt már felesleges is, mert akkor már nem irányítja, hanem csak

A vonzóhelyek közül úgy a történeti sorrend, mint a vonzóerő tekintetében kétségkívül a széphelyeket illeti meg az első hely. Száz év előtt még kevés hely szépségének vonzóereje érvényesült. A tájban is van föltétlen szép, ami nem függ az idők és az ízlések változásától, de a divattól sem. Az idegenforgalmi értelemben vett széphelyet ilyenné teszi a táj tartalmi gazdagsága, fogalmi megismeréstől és értelmi belátástól függőség esetében is. Az érzéki kellemes érzete tehát kibővül a világlátottságnak és tapasztalat gyarapodásnak érzetével. A széphely megállapításában a geográfus nemcsak a saját érzéseire van utalva, bár azok benne rendszeren fejlettebbek világlátottságból eredő tapasztalatánál fogva. A geográfus a széphely tartalmi gazdagságát megmérni is tudja. Ennek a bizonyítására felhozhatjuk, hogy a geográfus minden közvetlen szemlélet nélkül a részletes, topográfiai térkép alapján is ki tudja jelölni a föltétien széphelyeket. Hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak a természeti, hanem a kultúrtájra, tehát a városképre, népéletre is gondolunk, éppen úgy, mint a romokra, gyártelepekre, forgalomképekre. Módszertani tekintetben ez a tartalmi gazdagság magas fokozatainak kikeresése. Nem érdemes vitába szállni azzal az ellenvetéssel, hogy tartalmilag szegény helyeknek is lehetnek vonzóerői, mint például a pusztának, sivatagnak, alföldnek is. Ezeknek a helyeknek vonzóereje a végtelen szegénységben van s ez nem szépség, ami állandóan vonz, hanem csak egyszeri élmény, aminek ismétlődésére alig vágyakozunk. A látvány élvezetének mértéke, vagyis a hely idegenforgalmi vonzóerejének nagysága nagyjában egyenes arányban van a hely tartalmi gazdagságával. Ez a tartalmi gazdagság a táj tagoltságából, a tájelemek sokféleségéből (jégár, szikla, szurdok, folyóvíz, vízesés, aim, erdő, stb.), különleges építményekből (romok, várkastélyok, történelmi városképek stb.) áll.

Nyilvánvaló tehát, hogy a széphelyeket nem véletlenségek, hanem különleges tulajdonságok teszik azokká, s a kedvező közlekedéscsoporthelyi helyzet válogatja ki közülük az idegenforgalmi helyeket. Tudományosan módszeres elemzéssel kell megállapítani az értékfokozatokat, mert ha a művészetekben nem is, itt érvényesül az „arany metszet” munkahypotézise. Tévedés azt hinni, hogy a széphelyek tudományostárgyilagos értékelését nem fogadja el az utazni vágyó közönség, s inkább ettől eltérő alanyi-értékelést végez. Éppen ellenkezőleg, ez a közönség csakis az objektív értékelésnek hisz, ahhoz tudatosan alkalmazkodni kíván, sőt követeli is akkor, midőn körül van véve a szemérmetlen idegenforgalmi üzletnek az ő bőrre menő versengésével. A széphelyek értékelésében az alanyi elemet különben is érzi a geográfus is, többnyire finomabban és mélyebben, mint maga a közönség, erre vall az esztétikai-földrajz legújabb beállításai s általa a földrajz-tudománynak egy új fejezettel gyarapítása.

Mindenki megnyugodhatik abban, hogy az idegenforgalmi helyek meghatározásának és az ismerettár szerkesztésének igazi szakembere a geográfus, amint a geográfus a professzionista turista is, s a világjárásban vele szemből mindenki csak műkedvelő vagy szolgáló. Ha erről valaki meggyőződést akar szerezni, vegye csak kezébe Thirring

„Budapest környéke“ vagy Dornyay pompás „Bakonyi kalauz“-át s hasonlítsa ezeket össze a műkedvelők hasonló munkáival.

A széphelyek meghatározásában a geográfus is rákényszerül idegen segítségre. Egyes széphelyeket tartalmi gazdagságuk mértékén felül emelnek asszociatív hatások, a nem szemléltető, de a tájban mégis erősen érezhető történelmi emlékek. Ezekben az esetekben a geográfus maga is műkedvelő. A történész, művész e helyeken erősebben és igazabban érzi a hely szuggesztív hatásait s azokat tudatosabban tudja megmagyarázni és értékelni.

Az idegenforgalom vonzóhelyei között második helyen az üdülőhelyek állanak. A hazai üdülőhelyek megkeresésében, értékelésében és leírásában valóságos úttörő munka vár a geográfusra. Az üdülőhelyek olyan széphelyek, melyek a pihenés és a kényelem kellékeinek különleges birtokában huzamos tartózkodásra csábítanak. Az üdülőhelyek megállapítása és értékelése csaknem kizárólag településföldrajzi kérdés. Kellékeik természeti elemei, a víz, erdő, klíma, magasság, valamint polgárosodási elemei, a lakás, ellátás, közlekedés, szórakozás mind megmérhető és meghatározható településföldrajzi adalékok. Nincs a hazai földművelésnek és iparnak egyetlen olyan ágazata, melyben állami támogatással nemzetgazdaságunkat olyan hatásosan lehet emelni, mint üdülőhelyek létesítésével. Nemzetgazdaságunkban az idegenforgalmi, hozzávetőlegesen évi 30 millió pengőre, de a világháború befejezése óta közel egy milliárdra becsülhető szenvedőleges tétel majdnem egészében a külföldi üdülőutazások számláján állott elő. Ugyancsak hozzávetőleges számítással állíthatjuk, hogy minden, a hazai üdülőhelyek kiépítésébe helyezett tőke a nemzetgazdasági mérlegben három év alatt törlesztésre kerül. Ha tehát az állam harminc millió pengő hitelt bocsát üdülőhelyek építésére, ezzel az összeggel idegenforgalmi láthatatlan importunkat évi tíz millió pengővel lehet csökkenteni. Nem a mi feladatunk a hazai nyaraltatás eszmetérjesztése, de rá kell itt mutatnunk az üdülőhelyek szakszerű kijelölésének alapvető fontosságára.

A szórakozóhelyek alkotják az idegenforgalmi vonzóhelyek harmadik csoportját. Eme csoporton belül első helyen a sporthelyek állanak, még pedig azok, amelyek bizonyos különleges földrajzi alapkövetelményeket állítanak fel. A huszadik század két különleges, új, néptömegeket mozgó eszméje, az utazási vágy és a sportszellem sok helynek vonzóerejét kelti életre. Az idegenforgalmi vonzóhelyek lajstroma új típusokkal gyarapodik általa. Felszín és klíma meghatározott tulajdonságainak együttes előfordulása magas értékre emel olyan helyeket, melyeknek eddig a nevét is alig hallottuk. Magyarország több ilyen értékkel bír, közöttük olyanokkal, hová ezernyi külföldi vágyakozhatik. A vadászat, horgászat és a lovastúrázás például európai vonzóerővel bíró helyeket tudna találni hazánkban.

Idegenforgalmi értékkel bíró tanulmányhelyekben és üzlethelyekben hazánk a legszegényebbek közé tartozik. Jelentékeny közvetlen hasznot sokáig nem fognak hozni és mégis igen nagy állami érdekek fűződnek ahhoz, hogy ezek a helyek pontosan megállapítva, lajstromozva és leírva, megmagyarázva legyenek. Bár-

mily szegényesek például román építészeti emlékeink, pásztoréletünk, török emlékeink és népviselet-sokadalmaink, borpincéink és agyagáru-műhelyeink, róluk minden érdeklődőnek pontos és szakszerű vezetést kell adnunk; itt az államvasutak mezőkövesdi és hortobágyi példaadása nyomán tervszerűen kell továbbhaladni.

Az itt megrajzolt célkitűzés nem új. Megindítója voltaképpen Bogsch Aladár s ennek a fejtegetésnek a feladata inkább az, hogy a szakszerűség követelményeire rámutasson. Itt sokkal inkább égető szükség van az idegenforgalom törvényes szabályozására, mint Franciaországban, Olaszországban és Ausztriában, ahol az idegenforgalmi törvény már él, vagy Bajorországban, ahol a többenél nagyobb és mélyebb kiterjedésben most életbeléptetés előtt áll. Mindenekelőtt szükséges a vonzóhelyek olyan módon megállapítása, ahogyan a gyógyfürdőké történik az 1876: XIV. t.-c. alapján. Elengedhetetlen, hogy az idegenforgalom tudományos tanulmányozását intézményesen biztosítsuk, az idegenforgalom munkásait szakszerű kiképzésben részesítsük főiskolai tanfolyamokon, mint azt Rómában, Berlinben teszik, — ezt legújabbán nálunk is megkezdik. Mert mindezekre itt sokkal nagyobb szükség van, mint a felsorolt országokban. Az idegenforgalom áldása máris rászállt erre a szegény országra, még pedig olyan hatásosan, hogy közgazdasági jelentősége már ma is egyenértékű legelső gazdasági ágazatainkkal.

PRINZ GYULA

A ROMÁN POLITIKA EGY ÉVE

1934

KÉT ÉVEN ÁT, 1932-ben és 1933-ban volt uralmon a nemzeti parasztpárt, váltakozva Vajda Sándor és Maniu Gyula kormány elnöksége mellett, míg végre 1933 novemberében minden nyilvánvaló ok nélkül útjára bocsátotta az uralkodó Vajdát és pártját s Dúca miniszterelnökségével a liberálisokat hívta uralomra.

Az új év gyásszal köszöntött be: 1933 december 29-én Dúca a vasgárdisták merényletének áldozatául esett s helyét a megmaradt liberális kormány élén, Angheliescu háromnapos kormányzata után a király akaratából Tátarescu foglalta el.¹

Az új kormányelnök nagy programmal jött, de egy év múlva, mikor sajtó és közvélemény számon kérte tőle sáfarkodását, zavarba jött. „Ígértünk takarékosagot és nem takarékoskodtunk“, — valotta be magának a pártnak vezére, Constantin Brădanu. —¹ „Ellenkezőleg: pazarlunk a kormányzat minden ágában ; devizapolitikánknak nincs eredménye; közgazdasági téren rettenetes fiaskó előtt állunk, összehívtunk parlamenti bizottságokat, a nélkül, hogy bizonyítékaink lettek volna s meg kellett hogy elégedjünk kompromisszumokkal. Bejelentettük a közigazgatás egyszerűsítését s hosszú gondolkodás után egy blöffel fejeztük be. Minden kormányzati tevékenység vége káosz és tájékozatlanság.“² „Ahelyett, hogy kormányoznának“, — jegyezte meg a nemzeti parasztpárt lapja, a „Dreptatea“ — „dikcióznak.“

1928 óta egy kormányt sem lehet a pazarlás, a korrupció, sőt a nem egészen becsületes kormányzat vádjá alól felmenteni. A költségvetés az ország terjedelméhez és a lakosság számához mérten szerény méreteket mutat fel, de jövedelmeit okosabban, adók csökkentésére lehetne felhasználni. Az a rendszer, hogy a kormánytámogató politikusok számára hivatalokat szerveznek és kereseti forrásokat nyitnak, egy aránytalanul nagy hivatali apparátust hozott létre; a több mint 225.000 állami és közigazgatási tisztviselőnek legalább negyede nélkülözhető volna, mikor az állami költségvetés jövedelmének fele tisztviselők fizetésére megy. Még az előző nemzeti parasztpárti kormány tervbe vette az állami szolgálat egyszerűsítését, ami elsősorban

¹ Lásd a Magyar Szemle 1934 márciusi és júliusi számaiban „A második nemzeti parasztpárti kormányzat“ és „Románia Dúca halála óta“ című két cikket.

² Dreptatea, 1934 november 2.

a felesleges hivatalnokok elbocsátását jelentené, de a végrehajtás folyamán politikává lett: a még található kisebbségi tisztviselőket bocsátják el s megtörténik, hogy helyüket ismét betöltötték — románnal.

Eredményt a külpolitikában tudott felmutatni a kormány, azaz Titulescu.

Miután az előző 1933 év február 16-i statútum szerves formát adott a kisantantnak, Titulescu külpolitikája két irányt vett: célja a Balkán békéjének biztosítása s Románia viszonyának rendezése a Szovjet köztársasággal volt. A két állam normális viszonyának helyreállítására megtörtént a júliusi konvenciók megkötésével, bár kétséges, hogy most már biztosítva van-e Románia keleti határa, Besszarábia birtoklása, amit a román kormány bele akar magyarázni a megállapodásokba, de amiről valóban nem volt szó; mindenesetre, a Szovjet egyelőre Kdet-Ázsiában van elfoglalva s nyugati határain békességet akar. A Balkán békéjét Titulescu hite szerint biztosította a balkáni paktum, melyet ankarai, athéni és belgrádi látogatásai nyomán hozott létre s aminek áldásos hatását most véli láthatni a görög forradalom lokalizálása után.

Maniu és Titulescu éles antirevizíós beszédei után, június folyamán Bukarestbe jött Barthou s mindezek nyomában fellángolt az antirevizíós reakció. Természetes volt: rádióba mondott beszédét Barthou így kezdte: „Iubitii mai concetätenii!“ és „szeretett polgártársai“ számára kijelentette a kamarában, hogy „a legitim határok ellen való minden revíziós beszéd nemcsak lemondást, hanem árulást jelent“ és a magyar „nem, nem, soha“ ellen Titulescu szembe szegezte a román „mi, nu niciodată-t“. „Örökre emlékezetes nap marad ez Románia történetében“, az a június 22, írta a kamarai ülés napjéről az „Adeverul“, mert az állam biztosítottan érezheti meglévő határait Nagyváradtól a Dnyeszterig.

A POLITIKAI ÉLETERET azonban nem a törvényhozás működése, sem nem Titulescu külpolitikai eredményei tették színessé, hanem a züllődő pártok kölcsönös és belső torzskodásai.

Mikor Dúca meggyilkolása és Angheliescu páraapi miniszterelnöksége után az uralkodó a „fiatalok“ közül való Tătărescu bízta a kormányt, a liberális párt egy része, az „öregek“, megbotránkoztak rajta. Még élt, és mai napig él a nagy, honalapító Brătianu testvérek utolsója, Constantin Brătianu, „Dinu“, aki, mint Brătianu, a liberális párt született vezére és a kormány elnöke kellett volna hogy legyen. De az uralkodó nem őt választotta kormányelnöknek s a párt csak a pártelnökséget bízta rá. A párt szintén kettévált a két elnök között. De Tătărescu fiatal megillető szerénységgel jelent meg s a nyílt szakadás elmaradt, hogy helyet adjon egy dualitásnak a pártban: a régi tekintély, amit a pártvezér, Dinu, képviselt és Tătărescu új reformiránya között, s Tătărescu, hogy ellensúlyra találjon, az ellenzéki pártokkal, első sorban a nemzeti parasztpárttal kezdett kacérkodni, támaszt keresni. De az ellentét egyelőre lassanként megenyhült s azok, akik elhagyták volt a pártot, Sassu, Costinescu, Xeni és a többiek, újra visszaléptek a pártba.

Március folyamán a nemzeti parasztpárt is új erőforráshoz jutott: Lupu töredék pártja belépett s a kiváló demagóg csatlakozása némi-képpen megnövelte a párt kormányrajutási lehetőségeit s a Tătărescu-val való kooperálás gondolata abbamaradt.

De a pártpolitikai helyzet nem tisztázódott s pár hét múlva, mint mondták, újra föni kezdett az ördög üstje, „cazanul sátáni“. Május végén az uralkodó, — nem tudni mitől indítatva — egy halom politikust hívott audienciára, aminek nyomán híre kelt, hogy az uralkodó — ezt sem tudni miért — kikerülhetetlennek tartja, hogy meg ne bízza Averescu tábornokot, hogy diktatori kormányt alakítson.

De ekkor váratlan fordulat jött közbe: a legnagyobb ellenzéki párt, a nemzeti parasztpárt, éles tiltakozásban tört ki s követelte a liberális kormány maradását. „Mi nem idéztük fel a kormányzati krízist“, — írta a párt Maniu-színezetű erdélyi lapja, a „România Noua“ — „de ha egyszer kitört, az csak egy, csak alkotmányos módon, az alkotmányos formák megtartása mellett oldható meg. Diktatúráról szó sem lehet. Hogy ez a felfogásunk használ a liberális pártnak, azzal nem törődünk. Mikor elvet védelmezzünk, nem törődünk személyes érdekekkel. Alkothat kormányt a liberális párt vagy alkothat Averescu — de tartsa meg az alkotmányos formákat. A nemzeti parasztpárt állásfoglalása, mely alapján korrekt és a jövőre nézve okos, nem lehet, hogy ne legyen befolyással mindenkire.“ Meglett; a váratlan megmozdulás hatása nagy volt: Averescu diktatúrájának réme huszonnégy óra alatt szétfoszlott. De azért pár hét múlva már mindenki a Tătărescu diktatúrájáról beszélt, akit csak röviddel előbb mentett meg az ellenzék állásfoglalása. Júniusban a kormány megszavaztatta a „kormányhatalom teljességéről“ szóló törvényt, de a nyílt diktatúra elmaradt. Averescu később megmagyarázta Brassóban, hogy az, amit ő akart, az a „törvények diktatúrája“ lett volna.

A nyarat az áprilisban kiküldött parlamenti Skoda-bizottság botrányos szenzációi töltötték ki, amiről később fogok szólni.

Augusztus elején ismét kitört az ellentét a liberális párt két frakciója között. Az országban a Duca-merénylet óta ostromállapot és sajtócenzúra állt fenn, melynek végét egyformán követelte közvélemény és sajtó. Augusztus 5-én nagy liberális gyűlés volt Temesváron, melyen felszólalt úgy a pártvezér, Dinu Brătianu, mint a kormányelnök, Tătărescu. De ketten kétféle beszétek. Brătianu kijelentette, hogy „a kivételes állapot nem tartható fenn a végtelenségig, annál kevésbé, mert az eredmény nem felel meg a várakozásnak és a törvényes rendet a kormány ma már normális eszközökkel is fenntarthatja.“ A miniszterelnök mást mondott: „Erők működnek ma is, melyek zavart okoznak; vannak szervezetek, melyek híreket és legendákat tartanak ébren, melyek csak arra szolgálnak, hogy gyengítsék és diszkreditálják a kormányt s vannak, akik egészen a koronáig akarnak nyúlni.“ „E törekvések ellen“ — folytatta, — „fenn akarom tartani a kivételes törvények legridegebb alkalmazását.“

Hogy lehet, kérdezte erre az „Universul“, hogy a pártelnök ne tudjon azokról a „veszedelmes törekvésekről“, amikről a miniszterelnök beszélt, miért nem informálta őt azokról és céljáról, hogy fenn

akarja tartani az ostromállapotot és a cenzúrát. Igaz, folytatta a lap, Brătianu azzal végezte beszédét, hogy a párt és kormány között megvan az egyetértés, „de mi őszintén mondhatjuk, hogy azt az egyetértést nem látjuk s annak hiánya sem a párt, sem a kormány tekintélyét nem növeli.”¹

Az ellentét az ősz beálltával annyira kiélesedett, hogy újra kormányválság híre kelt és a „kávéházak hisztériája” csakugyan annyiban kielégülést nyert, hogy Tatarescu benyújtotta lemondását, de az uralkodó újra őt bízta meg a kormány vezetésével s a kormány átalakítása megtörtént, amennyiben minisztériumába egy pár fiatalabb generációjú politikust vett be.

De válság lévén, az nem oldódhatott meg anélkül, hogy Titulescu, szokása szerint, azonnal táviratilag be ne jelentse Párizsból lemondását. Pár napig rebesgették, hogy mégis menni fog az egész kormány. De közbejött a marseillei katasztrófa s október 10-én a király együttes audiencián fogadta Tátarescut és Titulescut s mint az egyik lap leírta, „beszélgetve a borzalmas katasztrófáról és a jövő teendőiről, az uralkodó könnyeivel küzdve kérte a két államférfiút, hogy tekintettel a történetekre, felejtsenek el minden nézeteltérést s t&ilyleg a két politikus a király előtt megölelte egymást és együtt, mint miniszterelnök és külügyminiszter hagyták el a királyi palotát”.

November közepén újra megnyílt a törvényhozás és a Ház elé került a Skoda-bizottság jelentése, mely az előző nemzeti parasztpárti kormány igazságügyminiszterének, Mihai Popovicinak, hadügyminiszterének, Cihoschi tábornoknak és Maniu Gyula unokaöccsének, Boila Romulus, kolozsvári egyetemi tanárnak vád alá helyezését indítványozta. Erről majd alább. A jelentés, melynek minden éle a nemzeti parasztpárt és főleg Maniu ellen irányult, erős vihart keltett a Házban s a legkíméletlenebb küzdelembe hajtotta az ellenzékét. A nemzeti parasztpárt még a nemzeti egyesülés ünnepének parlamenti ülésén sem jelent meg, hanem külön ünnepelt. A nemzeti parasztpárt küzdelmével együtt élénkült meg a kisebb pártok, Gheorghe Brătianu és Averescu tábornok pártjának támadása a kormány ellen s az előbbi december 17-én olyan beszédet mondott a kamarában, hogy az csak cenzúrázott formában került a Ház naplójába és a nyilvánosságra.

Az év vége a legnagyobb káoszban találta a liberális pártot: széttagolódott a tagok kora, politikai és világnézeti felfogása szerint: öregek és fiatalok, konzervatívok és reformerek. A fiatalok úgynevezett „H”-csoportjával, melyben Tátarescu „neoliberalizmusa” dominál, szemben áll egy másik csoport a régi jelmonddal, „prin női inline”, „a magunk erejéből”, melyre a Brătianuk alapították volt közgazdasági politikájukat. A „H”-csoport a reformtörekvéseket, a másik frakció a kontinuitást, a tradíciók követését követeli, előbbinek élén maga a miniszterelnök és Iamandi áll, utóbbinak vezetői Banescu kolozsvári egyetemi tanár és Platareanu, kormánypárti képviselő s követelésük, hogy „kormányban, parlamentben és pártban érvényesüljön a rend és fegyelem régi felfogása és az a szellem, mely a liberális párt erejét képezte régen”.

¹ 1934 augusztus 8.

Könnyű mindezt követelni, de egy magát lejárt, züllésnek indult pártban nehéz lesz azt megvalósítani. „A küzdelem érdekes lesz“, írta most az év végén a „Lupta“, annál érdekesebb, mert a fiatalság két csoportjában, mint a „Tara Noastra“ írja, tulajdonképpen Brátianu és Tătărescu vívja meg küzdelmét zsoldosaik által.

MÍG A LIBERÁLIS PARTON a züllés jelei csak mutatkoznak, az egyetlen komoly, számbavehető, régi párt, a nemzeti parasztpárt már el is züllött. A züllés kezdeteit folyóiratunk abban a cikkben ismertette, mely a múlt évfolyam márciusi számában „a második parasztpárti kormányzat“ címen jelent volt meg. El volt ott részletesen mondva, hogy miképpen keletkezett és nőtt nagyra az ellentét Maniu és Vajda és követőik között. Maniu az uralkodó és az udvari kamarilla folytonos beavatkozását a kormányzás menetébe az alkotmányos élet veszedelmének tartotta s amint annak korlátot szabni nem tudott, távozott az ország éléről; Vajda és követői viszont egy opportunisták politikai hívei és a hatalom birtokát elvi meggyőződésnél többre tartó politikusok lévén, mindannyiszor átvették Maniu kezéből a kormányt és kormányoztak, míg a király megalázó módon mindannyiszor el nem küldte őket. Nyilvánvaló volt, hogy Maniu minden esetben helytelenítette Vajda taktikáját, de nyíltan állást nem foglalt ellene, hanem félre állt, 1933 májusában a párt elnökségéről is lemondott s visszavonult falusi birtokára, Badacsonyba.

1933 végén, mikor az uralkodó oly csúfosan menesztette a Vajda-kormányt, Vajda Sándor is visszavonult a pártelnökségtől és helyét a párt parasztpárti részének volt vezére, Mihalache, a moldvai volt forradalmi, kommunista paraszti tanító apostol foglalta el.

A pártnak most már három vezére volt s volt bőven alkalma, hogy haladjon a szétesés útján személyi úgy, mint elvi okok folytán.

Az erdélyi nemzeti párt az egyesülés előtt egy osztálykülönbséget nem ismerő liberális párt volt s ezzel a jelleggel egyesült 1924-ben a regáti parasztpárttal. Mihalache egyesülés előtti moldvai pártja viszont egy kis radikális agrár paraszthalakulat volt s mikor a huszas évek elején a besszarábiai parasztpárttal egyesült, csaknem kommunista színezetet nyert. Mihalache most az egész nemzeti parasztpárt elnökévé lévén, ezt a radikális paraszti hangulatot tette dominálóvá a pártban s programjává Romániának „parasztállammá“ való átszervezését tűzte ki.

De az új bocskoros elnök programjánál sorsdöntőbb volt a pártra nézve az a személyi és elvi ellentét, mely a két erdélyi vezető egyéniség, Maniu és Vajda Sándor személyén keresztül rágta szét a pártot.

Első kormányzata idejében (1928—1931) Maniu Carol restaurációja után ismerte meg azt az „okkult“ befolyást, mit az uralkodó és környezete, a kamarilla gyakorolt a kormányzat menetére, de akkor még nem állt tisztán előtte a taktika, hogy vájjon rideg ellenállással vagy meggyőzéssel lehet semlegessé tenni azt s mikor a Iorga—Argetoianu-kormány megbukott, nem ellenezte, hogy Vajda elnöksége alatt nemzeti parasztpárti kormány alakuljon, melynek taktikája a kompromisszumok-

kal való kormányzat volt. Mikor ez sem járt eredménnyel s a Vajda—Titulescu összekülönbözés után Vajda személyében megbukott, Maniu maga vállalta ismét a miniszterelnökséget, feltételeket szabva, melyek biztosították volna a kormányzat függetlenségét. Azt persze nem képzelte, amire rövidesen rájött, hogy uralkodó és kamarilla nem hajlandó a megállapodásokat tiszteletben tartani, a kamarillával találta magát szemben, így az államvasutak igazgatójának kinevezésénél, Dumitrescu tábornok és Marinescu ezredes esetében, s Maniu lemondott.¹

A kormányt most már Maniu egyenes óhajtása és tanácsa ellenére ismét Vajda vállalta. Maniu felfogása a következőkben kristályosodhatott ki: negyven év óta ő, Maniu volt az erdélyi románság nemzeti pártjának fő- és Vajda alvezére, ő szabta meg a párt politikáját, őt terhelte érette a felelősség s ő vállalta azt egyedül a maga teljességében. Most megváltozott a helyzet: a politika vezetését, mint kormányelnök, átvette Vajda egy olyan politikai irányban, mely nem az övé, amelyért azonban mint pártelnököt őt terhelné a felelősség. Ez volt, amit Maniu nem akart vállalni s amiért lemondott elnökségről, felelősségről és visszavonult Badacsonyba.

Hogy ez a látszólag egyszerű, inkább taktikai, mint elvi alapon nyugvó politika hogyan válhatott félszázados szoros baráti kapcsolatban álló két politikus között élet-halál harccá, melyet nem lehet elsimítani, melyen semmiféle kompromisszum nem bír segíteni, — az csaknem érthetetlen. Maniu és Vajda úton-útfélen mondja, hogy megmaradtak a régi barátok, a régi fegyvertársak, mégis újra és újra szembe kerülnek; ha ma kezét nyújtanak, holnap hátat fordítanak egymásnak s ha folyton hangsúlyozzák, hogy csak „taktikai“ az ellentét, egész Erdély látja, hogy az ellentét összehozhatatlanul elválasztotta őket. Nap-nap után folynak a gyűlések Erdélyben, Bukarestben; az egyik napon egy asztalhoz ül a három vezér, másnap Vajda kizáratja a pártból a Maniu híveit s ha a bukaresti Gib-kertben Maniu tiszteletére bankettet rendeznek hívei, arra nem megy el se Vajda, se Mihalache. Pártvezérek és párttagok odáig mennek, hogy meggyanúsítják egymást; Mihalache Gámpolungban a párt purifikációját követelte, „szankciókat néhány nagy személyiség ellen, — mert nem követelhetünk rendet más házában“, — mondta — „míg nincs rend saját portánkon“. Júliusban Vajda Sándor, mikor megkérdezték, hogy van-e ellentét közötté és Maniu között, azt felelte:

„Engem egy élethosszi barátság fűz Maniuhoz. Ha nem tudnánk megegyezni a párt programja felől, valamelyikünknek távozni kellene. De éppen az, hogy mindketten itt vagyunk, mutatja, hogy nincs elvi különbség közöttünk. Taktikai szempontból lehet, hogy nekem, lehet, hogy neki van igaza, de ez nem tartozik a pártra és nem kötelezi azt, melynek mindketten alá vagyunk rendelve s melynek taktikáját a párt elnöke, Mihalache állapítja meg... A pártban nincsenek manisták, vajdisták vagy lupisták, hanem mindnyájan mihalachisták vagyunk.“

Csakhogy a dolog nem így van: egy pártnak nem lehet három civakodó vezére, olyan három, aki nem érti meg egymást és nem érint-

¹ Mindennek részleteire ismét hivatkozom e folyóirat múlt évi márciusban megjelent cikkeire.

kezik egymással. A valóság az, hogy Maniu, a párt régi és igazi vezére visszavonult Badacsonyba, Vajda bezárkózott kolozsvári házába, Mihalache elment Dobrestibe; Maniu és Vajda gyűlésezik Szovátán vagy Temesvárit, Kisenevben, Cámpolungban. Ha Maniu találkozik „fratye Alekszandruvai“, — írja az „Indreptarea“ —. „azt se mondja neki, hogy 'jó napot'.“ Maniu és Vajda meg nem törődik a „falujának határán túl nem látó“ Mihalache honmentő „parasztállam“ programjával. Kell, hogy mégis legyenek manisták, vajdisták és mihalachisták!

„Három biszerika, három püspökkel“, — írta a „Curentul“.

A NEMZETI-PARASZTPÁRT nem maradt a belső züllésnél: mint legnagyobb ellenzéki párt és várományosa a kormányzó hatalomnak, ő legveszedelmesebb ellenfele a liberális pártnak, melynek minden érdeke, hogy a párt tönkremenjen. S a liberálisak nem is elégedtek meg a belső egyenetlenség feletti kárörömmel, hanem kezükbe kerülvén egy éles, bár piszkos fegyver, azt alattomosan a pártnak és Maniu melléne szegezték.

1930-ban, a Maniu-kormány idejében a kormány nagy hadfelszerelési szállításokat kötött a cseh Skoda-gyárral.

Névtelen feljelentés alapján, hogy a gyár romániai megbízottja, Seletzki Brúnó, jövedelem- és adóeltitkolásban bűnös, 1933 március 10-én, a Vajda-kormány alatt, késő délután házkutatást tartottak Seletzki lakásán s üzleti feljegyzések után kutatva, súlyosabb bűnjelekre: titkos katonai akták másolataira, sifírozott levelezésekre találtak. A nyomozók azonnal jelentést tettek a rendőrségnek és katonai hatóságoknak, azok kiszálltak és megkezdték a bűnjelek lefoglalását. Egy óra múlva a katonai ügyészség vezetőjét felszólította az igazságügyi miniszter, Mihai Popovici, beszélt vele s pár perc múlva a nyomozó hatóságok abbahagyták a házkutatást, lepecsételték a pénzszekrényeket, melyekben a lefoglalt dokumentumok voltak, a rendőrség és hatóság távozott. Seletzki egész éjjel szabadon járt; állítólag még este találkozott az igazságügyminiszterrel, az éjszakát mulatóhelyeken töltötte s mikor reggel öt órakor hazatért, feltörte a hatósági pecsétet s a kompromittáló akták egy részét elégette, más részét biztonságos helyre szállította.

Pár nap múlva Lupu interpellált a kamarában. Kérdezte, hogy igaz-e, hogy a Skoda-gyár milliárdokig megkárosította az államot és ügynöke titkos katonai akták birtokában van? és kérdezett sok egyebet is.

Seletzkit letartóztatták, katonai bíróság elé állították és fegyházbüntetésre ítélték.

De a dolog ezzel nem fejeződött be; mende-mondák, hírek keltek, a parlamentben interpellációk hangzottak el, hogy a szállítási szerződések terhesek, a romániai árak magasabbak, mint az ugyanabban az időben Jugoszláviában kötött Skoda-szerződés árai, hogy a szerződéssel kapcsolatban sápokat osztottak, vesztegetések történtek.

Megkezdődtek a gyanúsítások, természetesen azok ellen, akik a szerződéskötésben résztvettek, akik akkor a Maniu- és a Vajda-

kormány tagjai voltak; megtámadták elsősorban magát Maniut és Vajdát, persze nem közvetlenül, saját személyükben, hanem az előbbit unokaöccse, Boila Romulus kolozsvári egyetemi tanáron keresztül, aki állítólag közbenjárásért 60 millió leit kapott, Vajdát fia, Mircea útján, aki a szerződések megkötését megelőzően a Skoda-művek romániai gyárainál volt mérnök,

A törvényhozás parlamenti bizottságot küldött ki s a bizottság 1934 egész nyarán és őszén ülésezett, tanukat hallgatott ki, miniszterelnököket, minisztereket, magas- és nem magasrangú katonatiszteket; megvizsgált okiratokat, tanúkihallgatási jegyzőkönyveket s kihallgatta magát Seletzkit is, aki fegyházbüntetését üli. A bizottság elé került Seletzki bűnügyi vizsgálati vallomásának jegyzőkönyve, melyből kiderült, hogy részleteket hamisítottak bele, melyeket az elítélt Seletzki sohasem mondott, de amelyek hivatva lettek volna Maniu összekötését bizonyítani Seletzkiivel.

Miért mindez?

Egyszerűen azért, hogy kompromittálják Maniut és a nemzeti parasztpárti kormányokat és tönkretegyék a pártot. E cél mellett a bizottság teljesen elvesztette objektivitását és józanságát: már nem az igazságot kutatja, hanem az erdélyi politikusokat akarja lehetetlenné tenni. Ezt a célt szolgálta a bizottság előadójának, Bentoiuinak jelentése, mely összegezi, hogy mennyi kárt okoztak a szerződések az államnak, amiért felelős Cihoschi, a Maniu-kormány hadügyminisztere; a bűnügyi eljárás eredményességének megakadályozásáért felelős Fopovici Mihai, a Vajda-kormány igazságügyminisztere és bűnös Boila Romulus, aki tiltott módon járt közbe a szerződések megkötésénél s 60 millió lei jövedelemhez jutott s mindezek nyomán indítványozza Bentoiu, hogy a három gyanúsítottat illetékes bírāja elé állítsák.

Vádlott, természetesen, nem ez a három személy, hanem Maniu, Vajda és rajtuk keresztül a korruptnak feltüntetett nemzeti parasztpárt volt. A parlamenti bizottság jelentését még nem tárgyalta a kamara, de annak nagy liberális többsége, ha addig meg nem bukik a kormány, jóvá fogja azt hagyni. Annyira megy az ellenszenv a nemzeti parasztpárt ellen, hogy megtörtént az a visszatetsző dolog, hogy a Skoda-ügyről magának a liberális pártnak a vezére, Dinu Brătianu irt piaci pamfletét, hogy hangulatot csináljon Maniuek ellen.

MINDEZ, ÚGY LÁTSZIK nem volt elég, hogy tönkretegye a nemzeti pártot és az erdélyi politikát: a züllesztésnek új útját találta ki Vajda Sándor, mikor pár héttel ezelőtt megindította verbuválását a „numerus valachikus“ érdekében; egy gyűlölködő, ellenszenves, Vajda alacsony politikai jelleméhez méltó politikai fogás.

A pártvezetőség, akkor, mikor ezeket a sorokat írjuk, még non mondotta ki Vajda kizárását a pártból, de erdélyi elnöki tisztétől megfosztotta.

Erről talán egy más alkalommal.

A ROMÁN KÖZÉLETBEN szokásos „nagy“ és „kis“ párijkáról beszélni s ami a pártalakulások számbeli oldalát illeti, kétségtelen,

hogy a pártok számaránya szembeötlő. De természetesen ez a kritérium nem egyedül döntő, bár nagy elvi különbségeket sem találunk a polgári pártok között. A „kis“ pártok a személyi érvényesülés körébe vannak zárva: a néppárt Averescu tábornok pártja, a nemzeti agrárok Gogát követik, a nemzeti párt egyedül Iorgából áll; de volt pártja Lupunak, Argetoianunak, Mihalachenak s a többinek. Ezek a pártok hol vannak, hol nincsenek; néha van képviselőjük a törvényhozásban, legtöbbször nincs; kormányra, Averescut kivéve, aki folyton ajánlkozik diktatúrára, sohasem jutnak; egyideig fennállnak, aztán fuzionálnak.

Valóságos párt, „nagy párt“, ha úgy tetszik, Nagy-Románia megalakulása óta kettő volt: a régi, regátbeli liberális párt és az 1924-ben összeolvadt nemzeti parasztpárt. Számban, követőit tekintve az országban, különösen kormányrajutás alkalmával, kétségtelenül nagy pártok ezek s mikor kormányra jutva választatnak, képviselőik százával jutnak be a törvényhozásba.

De vájjon nagy pártok-e ezek tényleg, elveik és programjaik és gondolkozásuk egységességére nézve? — vetette fel a kérdést az „Indreptarea“.¹

„Itt van a liberális párt: benne annyi felekezet és felekezetcseke, klastrom és klastromocska, annyi szabad elgondolás, miszteriózus „H“ csoportok, regionálista szervezetek, melyek a pártot frakciók konglomerátumává teszik, melyek készek a politikai ütközetekből a kormánybizonytalanság első fuvallatára megszabadni.

Aztán vannak a pártban tradíciók és elvek, melyek a párt iskolájában születtek és nevelkedtek fel s meggyőződés vagy tekintély folytán érvényesülnek, de amelyek ellen a betolakodók szemtelen harcokat folytatnak.

Folyik e „nagy“ pártban öregek és ifjak, az ABC minden betűje szerint való csoportok, abszurd „H“ betűk küzdelme.“

S hogyan áll a nemzeti parasztpárttal, a másik „nagy“ párttal a dolog? — kérdezi tovább a lap.

„Maniu, volt párt- és kormányelnök, személyi politikát csinálva, lemondott mindenről és visszavonult Badacsonyba, ahol csak morog és őrizteti magát testőreivel.

Vajda Sándor, szintén néhai párt- és kormányelnök, ugyancsak erdélyi, mint Maniu, ma már nincs semmi, sem politikai, sem társadalmi, de még csak konvencionális összeköttetésben sem Maniival, hanem magatartásával sikeresen züllesztí a pártot.

E „nagy“ pártban három csoport van: Maniu- és Vajda-csoport Erdélyben és Mihalache csoport a Regátban — mindegyik a maga csoportjával és alcsoportjával s mindkét erdélyi csoport szemben áll Mihalachéval, aki állítólag a „nagy“ párt vezére“.

Nem „nagy“ pártok ezek, — fejezi be elmékedését az „Indreptarea“ — hanem „magánérdekek által összetartott csoportok, melyeknek a kormányzáshoz való egyedüli jogosultságát számbeli nagyságuk képezi, de lényegüket tönkreteszí elemyedtségük, centrifugális tendenciáik, melyek mindkét pártot el fogják züllesztíni“.

Ez így van.

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ 1934 augusztus 24.

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*A német fegyverkezés kérdése; az angol Fehérkönyv, a francia kétéves szolgálat»
Hitler proklamációja, Simon berlini útja és következtései — Az olasz-jugoszláv
közzeledés; a Saar; Ausztria helyzete — A görög lázadás*

MINTHA kevésbé látszanék valószínűnek, hogy, miként v| leg-
utóbbi szemlémben derűs optimizmussal jeleztem, ez az év is,
mint a múlt év, megtartja azt a jellegét, amit első két
hónapjának alakulása valószínűvé tett. Az államfőfilátogatások hónapjai
után, március elején, hirtelen akadályok kezdtek tornyosulni a brit állam-
főfiaknak „az európai béke megszervezése érdekében“ tervezett berlini,
sőt moszkvai és varsói körlátogatása elé. Gondos diplomáciai elő-
készítés után a Downing Street és a Wilhelmstrasse megegyeztek abban,
hogy Sir John Simon brit külügyi államtitkár és Mr. Eden lordpecsétőr
március 7-én repülnek Berlinbe, hogy a Führerrel közvetlenül megtárgyal-
ják a londoni angol-francia megegyezés által felvetett pontokat. Simon
onnan visszajött volna Londonba, míg Eden tovább repült volna Moszk-
vába, hogy visszajövet Varsóban megálljon.

Az angol alsóháznak, munkaprogramja szerint, március 11-én kellett
megkezdenie a hadsereg költségelőirányzatának tárgyalását, azaz a nemzeti
védelemről szóló vitát. Ehhez képest a brit kormány egy héttel előbb,
március 4-én betérjesztette az erre vonatkozó előirányzatot és egyidejűleg
a költségelőirányzatokban különösen a légi védelemnél szereplő igen jelen-
tekeny emelések indokolására kibocsátott egy Fehérkönyvet a nemzeti
védelemről. A MacDonald miniszterelnök által aláírt Fehérkönyv első-
sorban megindokolja azt, miért tartotta szükségesnek a brit kormány, hogy
tíz éven át folytatott, kizárólag a leszerelést szorgalmazó népszövetségi
politikáját annyiban megváltoztassa, hogy a jó példát mutató fokozatos
leszerelés helyett, amelyet eddig a brit hadseregben és haditengerészetben
keresztülvitt s amely a légvédelmet elhanyagolta, most hirtelen minden
vonalon fegyverkezéseinek fokozására törekedjék. Az indokok igen egyszerűek:
a Leszerelési Konferencia eddig nem vezetett eredményre és Nagy-Britan-
niát abban a törekvésében, hogy példát adjon a fegyverkezésnek minimumra
való redukálására, egyetlen állam sem követte, sőt a Birodalom fellépése
a nemzetek tanácsaiban nyilvánvalóan gyengült azáltal, hogy csekélyebb
hadi készültséggel rendelkezett. Tehát ellenkezőleg — s ezt az indokot
különösen kiemelte március n-i beszédében Mr. Baldwin — ha Nagy-
Britannia politikai súlyát továbbra is latba akarja vetni a béke megőrzése
érdekében, akkor olyan katonai hatalommal — s itt elsősorban a légi haderő
jön tekintetbe — kell rendelkeznie, hogy az esetleges ellenség féljen tőle,
az esetleges szövetséges pedig számíthasson rá, mint effektív segítségre.
A felfegyverzés egyéb indokai között azonban főként arra mutatott rá a
Fehérkönyv, hogy Németország igen nagymértékben kifejlesztette hadsere-
gét, sőt ezenfelül az egész népet és különösen az ifjúságot harcias szellem-
ben neveli, ami aggodalommal kell hogy eltöltse a szomszédos hatalmakat.
Egészen mellékesen utalt még arra is, hogy Japán, Szovjet-Oroszország és
az Egyesült Államok is lényegesen növelték hadseregük létszámát.

Ennek az angol hivatalos dokumentumnak a nyilvánosságáhozatala
erős bosszúságot váltott ki Berlinben, ahol ezt Simon látogatásának előesté-
jén kiszámított sértésnek fogták fel. Már a következő nap reggel közölték
az angol kormánnyal, hogy Hitler a saarvidéki átadási ünnepségek folyamán
berekedt és így kéri Simon látogatásának elhalasztását. Hitler tényleg egy
kicsit berekedt, de hogy betegsége mégis inkább diplomáciai természeti

volt, azt bizonyítja az a tény, hogy a látogatás lemondásának napján megjelent az automobilkiállításon. A birodalmi vezér tehát egyelőre csak éreztetni akarta, hogy neheztel, de viszont a látogatást még továbbra is kívánatosnak jelezte s így csak annak újabb időpontjáról folytak a további tárgyalások. Különben a dokumentum közzététele miatt a munkáspárt és a liberális párt háborús politikával vádolta a nemzeti kormányt. Ezzel a külső és belső forrásai alapján — náci-kormány és munkáspárt — oly nehezen összehangolható támadással szemben a kormány részéről a lépést azzal indokolták, hogy a hadsereg felfegyverzése érdekében ugyanezeket az okokat már nyár óta hangoztatja a brit kormány és a Lordtanács elnökének múlt év novemberében tartott beszédében már ugyanezek a szempontok előfordultak. A nemzet képviselőjének és a közvéleménynek tehát tartoztak ezzel a részletesebb felvilágosítással és indokolással. Nyilvánosságra hozhatták volna persze a berlini látogatás alatt is, de ez felfogásuk szerint rossz-hiszemű lett volna, vagy utána is, ami sokkal veszélyesebben zavarhatta volna meg a légkört. Minthogy meg kellett tenniök, helyesebb volt előbb megtenni, azzal a rizikóval számolva, hogy ez újabb tisztázásra szoruló anyagot dob ugyan bele az angol-német tárgyalásokba, de a mindkét részről feltétlenül szükségesnek tartott közvetlen megbeszélést nem teszi lehetetlenné.

A további diplomáciai előkészítés során a brit és német kormányok aztán már megegyeztek egymással abban, hogy Simon és Eden március 24-én utaznak Berlinbe és a következő programot fogják egyelőre informatíve letárgyalni: a Locamo-hatalmak légi paktumát, a Keleti paktum kérdését, a Középeurópai paktum lehetőségét és egy nemzetközi fegyverkezési egyezmény megkötésének kérdését. Közben azonban némi újabb változások álltak be a helyzetben. Előbb Göring birodalmi légügyi miniszter bejelentette a birodalmi légi hadsereg felállításának tényét. Nem lehet tagadni, ez már egymagában nem felelt meg teljesen a versai Uesi szerződésnek, amely csak polgári repülést engedélyez a legyőzött hatalmaknak. A nagyhatalmak sajtója savanyú arcot vágott hozzá, megállapította a szerződészegést, azonban további konklúziót sehol sem voltak le ebből. Hiszen a londoni megegyezés alapján ők szőlították fel Németországot egy locamói légi paktumhoz való csatlakozásra, ami magával hozza azt, hogy feltételezték a német légi hadsereg létezését. Tehát a Német Birodalom csak azt jelentette be hivatalosan, hogy úgy mondjuk, csak legalizálta azt a tényleges helyzetet, amelyről úgyis tudomással bírtak. Egy további esemény a nemzetközi helyzetben a francia parlamentben ment végbe, ahol megszavazták ideiglenesen a kétéves katonai szolgálatot. Tudvalévő, hogy Franciaország az ujoncozás és utánpótlás szempontjából 1935-tel a háborús évek alacsony születési arányszáma következtében igen rossz évekbe jut. A statisztika szerint ugyanis Franciaországban a születések száma 1915-től 1920-ig körülbelül felére esett, úgy, hogy a hadseregnek évi 228 ezer főnyi létszámát nem tudja fenntartani, mert a számítások szerint 100—110 ezer főre csökken az újonclétszám. Az ennek következtében beálló veszteségnek más pótlása nem lehet, mint a szolgálati idő meghosszabbítása. Minthogy azonban az országban nagyon nagy az ellenállás a kétéves katonai szolgálat ellen, a Flandin-kormány ahhoz az áthidaláshoz folyamodott, hogy csak hat évre — 1940 végéig — szavaztatta meg a második évi utánszolgálat. A kormányjavaslat mind a Szenátusban, mind a Kamarában nagy többséggel ment keresztül: Franciaország védelméről volt szó és az elkövetkező eseményektől való félelem tulajdonképpen minden franciát erősen áthat.

Most már az események gyorsabb tempót vesznek: alig két nappal a francia parlament állásfoglalása után a birodalmi kormány proklamáció-

ban jelentette be, hogy felmentve érzi magát a Versaillesi szerződés katonai rendelkezései alól és ezért a nemzeti becsület követelményének tekinti, hogy a Birodalom szabad országhoz illően, védelmi rendszerét úgy rendezze be, ahogy azt érdekei megkívánják. Ehhez képest rövid, háromszakaszos törvényben a birodalmi kormány 1935 március 16-án visszaállítja az általános védkötelezettséget és megállapítja, hogy a birodalom békehadserege 12 hadtestre és 36 divízióra oszlik.

A kétségtelenül mély hatást tevő proklamáció elsősorban rámutat arra, milyen embertelen módon kényszerítették a Birodalomra a békeszerződést, másodsorban mit pusztítottak el a szövetségközi ellenőrző bizottságok és harmadszor, mennyiben nem tettek eleget annak a kötelezettségüknek, hogy maguk is lefegyverkezzenek, sőt nyilvánvalóvá vált egy egész sor állam felfegyverzése. Nagy hatást kiváltó érv az is, hogy a szovjet-orosz hadsereg hirtelen 960 ezer emberre emelte békehaderjét, ami szintén olyan körülmény, amelyre a versaillesi szerződés megfogalmazásakor nem gondolhattak. A birodalmi kormány ilyen körülmények között lehetetlenségnek tartja, hogy a Birodalom biztonsága érdekében szükséges rendszabályokat még tovább halassza vagy a külvilág előtt leplezze. Ha tehát — folytatja Hitler proklamációja — a birodalmi kormány Baldwin 1934 november 28-i beszédében kifejezett kívánságnak, hogy Németország szándékaira világot vessen, most megfelel, akkor ez azért történik, hogy a német népnek megadja azt a meggyőződést s ezt a többi államnak is tudomására juttassa, hogy a Német Birodalom becsületének és biztonságának megóvása máttól kezdve újból a német nemzet saját erején nyugszik.

A birodalmi kormány önértetes és kétségtelenül őszinte lépésének az első következménye sorozatos tiltakozások voltak az érdekelt nagyhatalmak részéről. Az új törvény proklamálásának fő jelentősége abban áll, hogy azt a tényleges helyzetet, amely már jó ideje fennáll s amelyet a Hitler uralomrajutása óta rendkívüli módon meggyorsult ütemű felfegyverkezés tulajdonképpen már titkolhatatlanul kifejezésre juttatott, a birodalmi kormány nyíltan bevallotta, bejelentve, hogy vállalja a szerződés egyoldalú, de indokolt megváltoztatásáért a felelősséget. Nincs kizárva, hogy az előző lépések — így a brit Fehérkönyv és a kétéves katonai szolgálat megszavazása Franciaországban — sem céloztak egyelőre egyebet, minthogy a birodalmi kormányt játéknak leleplezésére kényszerítsék, bár ez ellen a hipotézis ellen szól az, hogy ma még, úgy látszik, mintha a legnagyobb bizonytalanság uralkodnék Párizsban, Londonban és Rómában aziránt, hogy mi most a további teendő.

Párizs természetesen fel van háborodva, árulást és „ügy-e megmondtam“-ot kiált. Szerződésszegésről, a versaillesi szerződés széttépéséről beszél, de tulajdonképpen egyelőre inkább tartózkodik a határozott állásfoglalástól, hiszen a londoni és római megegyezések, amelyek a versaillesi szerződés katonai határozmányainak egyoldalú megváltoztatását törvénytelennek minősítették, megállapodást létesítettek arra nézve, hogy a három nagyhatalom kormánya abban az esetben, ha ilyen egyoldalú aktus bekövetkeznék, előbb értekeznek a teendőkről. A párizsi, londoni és római kabinetek tehát előbb diplomáciai tárgyalásokat folytattak, mielőtt állást foglaltak volna. Londonban némi mélabúval állapítják meg a szerződés egyoldalú megváltoztatásának tényét, természetesen angol gondolkodásnak megfelelően, anélkül, hogy azért túlzott megállapításokra ragadtatnák magukat. Sőt van olyan hang is, amely a felelősséget a franciákra hárítja ezért a fejlődésért.

Rómában még nagyobb nyomatékkai mutatnak arra rá, hogy ez a lépés Mussolini realizmusát igazolja, aki egy évvel ezelőtt a tényleges

helyzetet akarta egy leszerelési egyezmény alapjául elfogadtatni, amikor a franciák a szigorú jogi álláspontra helyezkedve, ezt nem akarták még elismerni. Természetesen nem lehet tudni, hogy a diplomáciai tárgyalások alatt milyen helyzet alakul ki, hogy a franciák, ha ők maguk el lennének határozva szankciók alkalmazására, milyen hatásos érvekkel tudják Angliát és Olaszországot rávenni arra, hogy velük tartsanak. De ha van is ehhez képest veszélyelem a levegőben, a francia diplomácia eddigi viselkedéséből, hogy úgy mondjuk, a francia politika vonalvezetéséből inkább arra lehet következtetni, hogy kétféle alternatíva között fognak választani: vagy megkísérlik Németországot, felfegyverkezésének utólagos elismerése árán, rávenni arra, hogy a keleti Locamo-paktumhoz, azaz a kölcsönös segélynyújtási egyezményhez hozzájáruljon, vagy — azaz hogy ha ez nem sikerül — megkötik a tervezett véd- és dacszövetséget Szovjet-Oroszországgal. Ez persze Franciaországra és kisebb keleti szövetségeseire a kellemetlen következménnyel járhat, hogy esetleg, bár ez távolról sem biztos, Lengyelország nyíltan a Német-Birodalom szövetségesevé lesz. Mindez már a legközelebbi hetek folyamán éppoly gyorsan tisztázódni fog, mint amilyen gyorsan követték egymást az utolsó hetekben az események, amelyek idáig vezettek.

Tény az, hogy bár Anglia külön adta át tiltakozó jegyzékét elsőnek és hajlamot mutatott arra, hogy arbiterként járjon el és önálló lépéseket tegyen, sőt barátságosabb legyen Berlinhez, kénytelen volt Párizs és Róma együttes presszójának engedni. Laval, Suvich, Eden összejöttek Párizsban és — a kiadott kommuniké szerint — legalább is a kitűzött célok tekintetében teljes egységet értek el. Anglia csak az alkalmazandó módszerre nézve tartott fenn magának szabad kezét.

Ez abban nyilvánul meg, hogy Simon változatlanul ragaszkodott a berlini látogatáshoz s ebben az egész alsóház támogatta. A berlini látogatás célja kizárólag informatív volt: közvetlen tapasztalatból megismerni a Führer politikájának indokait, céljait és részleteit. Ahogy azt Simon talán nem egészen szerencsés helyen alkalmazott biblikus mondattal jelezte: „békét és jóakaratot“ akarnak hozni az emberiségnek. Mit sikerült elérni a kétnapos szakadatlan tárgyalások alatt a Führer, Simon és Eden közt, azt a kiadott kommuniké nyilván nem fedi fel. Van-e olyan pont, amelyen közeledés, az álláspontok kiegyenlítése sikerülhet, az már csak a Lago Maggiore gyönyörű szigetén Isola Bellá-n tartandó Mussolini, Simon, Laval-féle konferencián fog eldőlni. Egyelőre fenyegetően állnak egymással szemben: a német proklamáció, mely félreérthetetlen és a német hangulat amely engedni nem hajlandó — az egyik oldalon, a másik oldalon a franciák gyűlölködése, mely éles angolelles kritikákban nyilvánul és az olaszok határozottságával, melynek a Duce az 1911-es rekruta-évfolyam behívásával adott kifejezést. Itt már nem formulákról és paktumokról, hanem a lényegről van szó. Ez dől el, valószínűleg nem sok időn belül, de nincs kizárva, hogy hosszú időre. Magyarországnak, amely közvetve, de életbevágóan érdekelve van, arra kell vigyáznia, hogy ne övele fizetessék meg az összetört porcellánt.

ÉPPEN ÚGY, mint a német haderő új alapokon való megszervezésének bejelentése egyenes és úgylátszik elkerülhetetlen következménye volt az eddigi diplomáciai tárgyalásoknak és a tényleg kialakult helyzetnek, éppen úgy nem érhetett senkit, aki az eseményeket és a fejlődést figyelemmel kísérte, meglepetésként Olaszország új belgrádi követének beszéde, amellyel megbízólevelét Pál hercegnek, a jugoszláv régenstanács elnökének átadta. Az a barátságos és békülékeny hang, amely Mussolini követének

beszédéből kicsendült, egyenes vonalú fejlődése annak a politikának, amelyet a Duce 1934 október 7-1 milánói beszédében körvonalazott. Olaszország, amely a konstruktív béke politikáját folytatja, nem a konfliktusokat keresi és nem a tűzveszélyes anyagot szaporítja, amely viszályokhoz vezethet, hanem igyekszik azt az egyensúlyi helyzetet megtalálni, amelyben az európai politikát új, szilárd alapokra lehet fektetni. A magyar kormány bizonyára informálta előre ennek a politikájának a további lépéseiről és kifejlődéséről úgy, hogy beavatott köröket nemcsak meglepetés nem érhet és nem érheti az olasz-jugoszláv közeledés további alakulásával, hanem, nem kétlem, a magyar kormány teljes egyetértésével történik az adriai kibékülés is. Erre engednek következtetni azok a kommentárok is, amelyekkel a félhivatalos magyar kormányajtó a belgrádi olasz-jugoszláv kölcsönös üdvözléseket kísérte. Hiszen ez a fejlődés valószínűbbnek is látszott vagy látszik pillanatnyilag, mint az, amelyet egy jelentékeny magyar kereszténypárti politikus az utóbbi hetek folyamán körvonalazott a magyar közvélemény előtt, a német-jugoszláv politikában jelölve meg a magyar külpolitika útját. Az a lépés, amit Németország tett s amiről fentebb beszéltem, nem azt mutatja, mintha a német-olasz közeledés újra éledne, viszont, ha Olaszország és Jugoszlávia megtalálják a megegyezés alapjait és ezek Magyarország érdekeinek megfelelnek, akkor nem valószínű, hogy Jugoszlávia a francia szövetséges és az olasz barát helyett ismét Berlinben keressen támogatást. Hiszen ez a politika Belgrád részéről tulajdonképpen eddig sem volt más, mint figyelmeztetés Franciaország felé, hogy ha Róma barátságát többre becsülné kisantant-szövetségeseinél, akkor Jugoszlávia számára más út is nyitva áll, hiszen a szerb politika balkáni hatalmi vágyainak az Anschluss által, amit Jugoszlávia nem ellenez, megerősödött Németország nem fog útjába állani. Ez az ügyes szerb taktikai húzás Németországban készséges, sőt lelkes támogatóra talált, ami a szerb politikának párizsi sikerét nagyban elősegítette. Németországnak legújabb állásfoglalása és az olasz-jugoszláv közeledés két olyan esemény, amely Közép-Európa többi államait is hamarosan politikájuk újabb precizírozására, sőt esetleg átformálására fogja kényszeríteni. Magyarország állásfoglalása nyilván eddigi politikájának irányvonalán fog történni, tehát senki számára nem fog meglepetést okozni, aki figyelemmel kísérte a magyar külpolitika fejlődését és irányvonalát ismeri.

A Német Birodalom megerősödése és belső ereje gyarapodása szempontjából rendkívüli erkölcsi jelentőségű esemény volt a Saar-vidék visszatérése a Birodalom kebelébe március i-én. A nemzeti együvértartozás érzésének, a nibelungi hűségnek a Saar-szavazásban és ennek eredményeként a Saar-vidék német népének az anyaországhoz való visszatérésében mi magyarok könnyes szemmel látunk felemelő szimbólumot. És abban, hogy a nemzeti együvértartozás érzése ma még diadalmaskodni tud, biztatást érzünk a jövőre.

A dunai államok közül Ausztria gazdasági és pénzügyi helyzete a határozott javulás jeleit mutatja. Politikailag Schuschnigg kancellárnak és Berger-Waldenegg külügyminiszternek párizsi és londoni utazásai hozzájárultak Ausztria mai politikai helyzetének tisztázásához. A két osztrák államférfi mindkét helyen rokonszenves fogadtatásban részesült. Különösen Párizsban nyomatékosan biztosították Ausztria képviselőit, hogy a római egyezmény értelmében mindent meg fognak tenni Ausztria függetlenségének biztosítására, természetesnek találva, hogy Ausztria a maga részéről is kerül minden olyan lépést, amely ezt kockáztathatná (ez célzás volt azokra az elterjedt hírekre, amelyek úgy szóltak, hogy Ausztriában esetleg népszavazást fognak elrendelni a nép érzelmeinek és akaratának érvényesítése céljából). Az osztrák miniszterek hangsúlyozták, hogy az

elterjedt hírekkel ellentétben Ausztria sem hadserege újjászervezése, sem a monarchikus államforma kérdését fel nem vetette, de természetesnek találja, hogy az államforma kérdésének eldöntése az ország belügye. Ez pedig nyilvánvalóan válasz a kisantant ama mesterkedésére, amely a római egyezményekhez való hozzájárulást attól óhajtotta vagy óhajtja függővé tenni, hogy a Habsburg-restauráció kérdése nemzetközi problémává tétessék.

ANNAK, hogy Európa mégsem érte el az ideális egyensúlyi állapotot, beszédes bizonyítékaul szolgálhat a majdnem két hétig tartó görög forradalom. Úgy látszik, a venizelista ellenzék, amely a vezére ellen megkísérelt merényletek óta erősen szervezkedett az országban, különböző jelekből azt a meggyőződést merítette, hogy a Tszaldarisz-kormány, mely főképp a royalistákra támaszkodott, aktívabban kezd a restauráció problémájával foglalkozni. Amikor a hadsereg egy részének és majdnem az egész flottának forradalmi megszervezése befejezést nyert, megadták a jelt a lázadás kitörésére és az első megrohanásban sikerült is egyes athéni kormányépületeket és majdnem a flottát kézbekeríteni. A kormányt a támadás teljesen készületlenül érte, de az igen energikus hadügyminiszter a fővárosban és a Pireuszban hamarosan helyreállította a kormány uralmát, ellenben a flotta a lázadók kezében maradt és Kréta felé vette útját, ahol mindig a venizelisták vannak többségben; lázadás tört ki továbbá a macedón határ mentén, Tráciában. Míg a flottát és Krétát repülőgépekkel bombáztatta a kormány, addig Tráciában igyekezett csapatokat összevonni és a lázadókkal szemben túlerőre szert tenni. Ha a görög kormány által kiadott híreket teljesen igaznak fogadjuk el, akkor el kell ismernünk, hogy Kondylis hadügyminiszter nagy körültekintéssel járt el a lázadás leverésénél: bár jelentékeny csapattestek álltak egymással szemben, a hivatalos jelentések szerint a halottak száma tizenegy. Ez azt mutatja, hogy a kormány előbb a lázadók főhadiszállását izolálta és amikor Venizelost Krétából repülőátadások következtében menekülésre kényszerítette, a tráciai lázadókkal szemben a vezetők menekülésének hírért használta fel arra, hogy ezeket megadásra bírja. Így sikerült két héten belül majdnem vértelenül ismét helyreállítani a kormány hatalmát, amivel egyelőre a balkáni helyzetet is újból egyensúlyba hozta.

A görögországi lázadásnak egyik következménye a balkáni helyzet napokon át veszedelmesnek látszó megzavarása volt. Elsősorban bizonytalanságot hozott az a lehetőség, hogy ha Venizelos uralomra kerül, felmondja a Balkán-paktumot, amelynek megkötését annakidején ellenezte. Ezt a körülményt természetesen sem Jugoszláviában, sem Törökországban, de Romániában sem látták volna örömmel és így érthető, hogy ez a kilátás is konfliktus veszélyét rejtette magában. Másik veszélykörülmeny abban a tényben keresendő, hogy amikor a kormánycsapatok fölénye bizonyosnak kezdett látszani, az összeesküvők nagyszámban menekültek bolgár területre. Egyrészt ezeknek a fogadására, másrészt pedig a határ nyugalmanak biztosítására a bolgár kormány bizonyos katonai intézkedéseket tett a határon. Ennek a következménye viszont az volt, hogy a török kormány is megerősítette tráciai határát és a török sajtó kissé fenyegető hangot kezdett Bulgária ellen használni. A görög kormány csapatok győzelme mindkét konfliktus veszélyét elhárította, de kétségtelenül megvilágította azt a bizonytalanságot, amely a mai béke állapotát Európában, a Balkánon éppúgy, mint többi részében jellemzi. Görögországban nyitva marad az a kérdés, vajjon tényleg csinálnak-e monarchikus restaurációt és, ha igen, vajjon a görögök royalista részének választása a nép körében határozottan népszerűtlen György exkirályra vagy más uralkodócsalád tagjára esik-e.

GAZDASÁGI SZEMLE

Az angol fontbaisse, az aranyblokk országainak helyzete — Állami beavatkozás a gazdaságba, Royall Tyler tanácsait az irányított gazdálkodás bajai

ANEMZETKÖZI gazdasági közvélemény érdeklődésének középpontján ban február hó vége óta az angol font árfolyamában bekövetkezett csökkenés áll. Ismeretes, hogy az északamerikai dollár ártértékelésével kapcsolatban az angol kormány a font árfolyamát súlyos áldozatok árán leszállította és volt olyan időszak, amikor az angol és amerikai kormány egymás valutájának mesterséges emelésével harcolt egymás ellen. Az angol valutapolitika, az ezt kiegészítő áruforgalmi rendszabályokkal (az ottawai egyezmény és a sterling únió államainak gazdasági egyezménye) karöltve meghozta a maga gyümölcsét és néhány hónap előtt alkalmam volt e hasábokon az angol viszonyok erőteljes javulására rámutatni. Éppen ezért keltett meglepetést a font újabban bekövetkezett árfolyamvesztése, sőt nyugtalanságot is, főleg az aranyblokk körében, annál is inkább, mert ennek hatása alatt már az aranyalaphoz hű Belgium megingásáról kezdték a világpiacokon beszélni. A fontbaisse okai ma már meglehetősen egyhangú felfogás szerint a nemzetközi spekulációban találhatók fel, ami erős fegyver az aranyalap védőinek kezében, mert világosan mutatja, hogy mennyire ki van szolgáltatva a papíralapon álló ország egész gazdasági élete a nemzetközi pénzpiac kétségtelenül sok körülmény által befolyásolható ítéletének. Ez az oka annak, hogy az angol közvélemény körében is néhány nap óta szószólói akadtak a stabilizáció gondolatának. Méltán látnak sokan veszélyt abban az alig ellensúlyozható hatásban, amelyet az angol gazdasági életre a font árfolyamának a nemzetközi pénzpiac esetleg téves információkon alapuló változásai által előidézhető felaláhullámozása okozhat. Ha a pénz árfolyamát végeredményben az ország fizetési mérlege és pénzügyi helyzete határozza is meg és így ezek a hullámozások szükségképpen korlátozottak is, mégis alkalmasak lehetnek arra, hogy a papíralapon álló pénzrendszer hátvédét képező, az ország hiteléletébe vetett bizalmat megzavarja.

Franciaország, félve, hogy Belgiumban az aranyblokk egyik tagját elvesztheti, tanácsokkal, sőt preferenciális megállapodásokkal siet utóbbi kereskedelmi mérlege egyensúlyának megmentésére, amivel természetesen újból csak tüneti kezelésben részesítik a betegséget. De Belgium esete is az aranyalap védőinek ad fegyvert a kezébe, mert azt mutatja, hogy a nemzetközi pénzpiac megítélésének változásai által előidézett, elméletileg korlátozott terjedelmű árfolyamingadozások gyakorlatilag súlyos következménnyel járhatnak, amint tartósságuk folytán a nemzetközi áruforgalom alakulását befolyásolni képesekké válnak. Nagyon valószínű, hogy mindennek a felismerése lényegesen hozzá fog járulni egy újabb esetleges nemzetközi valutakonferencia légkörének tisztázásához, és bár Anglia igen jelentős eredményeket ért el az aranyalapról való letérés következtében, ott is keresni fogják a módokat, amelyek ezeket az eredményeket az árfolyamhullámozások kiküszöbölése esetére is biztosítják.

Bármily súlyos gondot okoz Angliának, és amint látszik, az aranyblokk országainak is a font árfolyamingadozása, a mi szemünkkel nézve irigylendő helyzet az, ahol az aranyalaphoz való visszatérés kérdése majdnem csak célszerűségi problémája a gazdasági politikának. Ott is súlyra következményekkel járhat az agyonirányított gazdasági életre nézve minden elhatározás, mégis irigyen szemléljük a hatalmas, aranyban gazdag országnak ezt a mondhatnám fölényes küzdelmét a válsággal. Itthon sajnos, sokkal nehezebben megoldható problémáink vannak, illetve kerülnek felszínre lépten-nyomon. Azaz talán nem is annyira a problémák súlyosak, mint inkább a velük szembeállítható eszközök és ellenállóképesség gyengék

a nehézségek leküzdésére. Így pl. nekünk nem állott és nem áll módunkban a valutapolitika terén kísérletet folytatni az áruforgalom emelése érdekében, mert aranyban szegény ország kezében ez a fegyver, melyet Anglia sikerrel alkalmazott, visszafelé sülné el. Míg Angliának vagyonokat kellett áldoznia arra, hogy valutája a fellendülés nyomában járó bizalom folytán ne emelkedjék, nálunk, mint a havasokon eldobott kő, könnyen mindent elsöprő lavinává dagadna a klasszikus pénzügyi politikától való eltérés.

HA IGAZ AZ, hogy minden korszaknak van egy vezető motívuma, úgy kétségtelenül az elzárkózó gazdasági politika elterjedése és az irányított gazdálkodás általánossá válása az, amely a huszadik század negyedik évtizedére rányomta bélyegét. Az egyik oldalon történt állami beavatkozás hasonló beavatkozást tesz szükségessé és hív életre a másik oldalon és ha nem sírjuk is vissza a gazdasági liberalizmust a mai viszonyok között, amikor az nem is lehet életképes, némi rezignációval állapíthatjuk meg, hogy ez a hibás körforgás oly hirtelen fejlődött, hogy ma már alig van talpalatnyi hely a gazdasági életben, ahol az erők szabad játékáról beszélhetnénk. Magától értetődik, hogy az állami beavatkozás ezernyi hátránya hatványozottan érvényesül ilyen körülmények között. Ma semmi sem biztos, akár csak néhány heti távlatból nézve sem, mert a gazdasági törvényszerűségek, amelyekre szabad gazdasági élet mellett biztonsággal lehetett számítani, az ezernyi mesterséges korlátozás által eredeti irányuktól eltérítve, kiszámíthatatlan irányban hatnak. Százával rajzanak a problémák a valutagazdálkodás és ami ezzel szoros kapcsolatban áll, a nemzetközi áruforgalom lebonyolításának mikéntje körül és még nehezebbé teszi a helyzetet az, hogy ezek a kérdések nem intézhetők el az egyoldalú magyar érdekeknek megfelelő módon állami szuverénitással, hanem az ellenkező érdekek szívós védelmezőivel folytatott harcok során elérhető maximummal kell megelégednünk. A megalkuvások és ezek hatásaként igen gyakran félrendsabályok sorozata nemcsak nem biztosítja a magyar magángazdaság érdekeinek kívánatos mértékben való érvényesülését, hanem bizonyos fokú egyenetlenséget is teremt az állami beavatkozás egyéb intézkedéseivel együtt, pl. oly termelési ágakban, amelyek értékesítési viszonyai a különböző piacok irányában különbözőképpen vannak szabályozva. De egyenetlenségek adódnak pl. a mezőgazdasági árpolitika és a valutapolitika között is azáltal, hogy a mesterségesen felemelt mezőgazdasági árak akadályozzák a kivittelt, ami pedig devizatermelésre vagy legalábbis nyersanyaghiány pótlására volna esetleg felhasználható; ugyanígy egyenetlenséget teremt a vámvédelem az ipar és mezőgazdaság között, mert az ipari behozatal emelése kedvezően hatna az agrártermékek kivitelére és így tovább. A legsúlyosabb aggály, amely az állami beavatkozás széles körével szemben felmerül, az, hogy míg a termelés kisebb-nagyobb mértékű védelemben részesül az egész vonalon, egyre vérszegényebbé válik a belső fogyasztás, mert hiszen a sokirányú védelem árát a fogyasztó fizeti meg. Nagyon aggályos pedig ez azért, mert a termelés által lassan elfogyasztott fogyasztó kidőlte esetén a legtalálékonyabb állami beavatkozás sem fog tudni a válságból kiutat találni. Még fokozza a helyzet súlyosságát az is, hogy az úgyszólván általánossá vált állami protekcionizmus az állam kiadásait és bevételeit kedvezőtlenül befolyásolja és pénzügyi egyensúlyának fenntartását egyre nehezebbé teszi.

Royal Tyler a Népszövetséghez intézett egyik jelentésében felhossa ezeket az aggályokat és azt is kifogásolja, hogy az agrárrolló nyílásának csökkentését kizárólag a mezőgazdasági árak emelése útján próbáljuk elérni. Elvileg sok szól e megjegyzés helyessége mellett, annál is inkább, mert

ebben a vonatkozásban is váratlanul érvényesültek az elnyomott gazdasági törvényszerűségek, amikor az elmúlt év folyamán az agrárrolló enyhülésének a mezőgazdasági árak emelkedése folytán megindult folyamata magától lefékeződött. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy amíg a mezőgazdasági ár-emelkedés 22%-ot tett ki, az agrárrolló csak 20%-kal csökkent, tehát a mezőgazdák vásárlóerejének emelkedéséből folyó keresletnövekedés magával hozta az ipari árak emelkedését. Viszont aki a magyar ipar helyzetét közelebbről ismeri, csak félve gondolhat az ipari árak annyi oldalról sürgetett szabályozására. Hogy iparunk fejlesztése nem fényűzés, dacára az ország agrárjellegének, azt ma már senki előtt sem kell bizonyítanunk. Az ország külkereskedelmi mérlegének adataira vetett egyetlen pillantás meggyőző mindenkit arról, hogy az ipari termelés kivitelével milyen pozitív szolgáltatást tesz az országnak, az 1913-as áruforgalmi adatokkal való összehasonlítás pedig azt mutatja meg, hogy az ipari termelés fejlődése milyen óriási értékű ipari behozatalt tesz feleslegessé. Enélkül a Nemzeti Bank gondjai ma ezerszeresen nagyobbak volnának, és az ország életstandardja még a mainál is elképzelhetetlenül alacsonyabb, nem beszélve arról hogy az ipari munkaalkalmak hiánya egymagában is megoldhatatlan feladatot róna a kormányzatra. Tényleg nemzetfenntartó jelentősége van a magyar iparnak különösen ma és rendkívül kényes dolog ennek az oszlopnak az alapjait bolygatni. Talán volna lehetőség arra, hogy Tyler tanácsait követve a vámvédelem kérdését ebből a szempontból vizsgálat tárgyává tegyük, de csak akkor, ha ez úgyszólván az érdekelt ipari egységekkel való egyéni elbánás útján nagy hozzáértéssel és óvatossággal történne. Az ehhez elengedhetetlenül szükséges tökéletes szakértelem azonban az állami közigazgatásnak egyébként bármily kitűnő, de az üzleti élettől teljesen idegen légkörben felnőtt tisztikarában bajosan volna feltalálható. Mert ha azzal a felfogással fognak hozzá az árak vizsgálatához, mint amellyel a kartellbizottság részéről a közelmúltban találkozhattunk, amikor valamely gyártmány önköltségi árának kiszámításánál a vállalatban működő tőke kamatát és a beruházások amortizációját nem akarták figyelembe venni, akkor az ilyen ármegállapításból folyó intézkedések könnyen katasztrofális következményekkel járhatnak, de egész bizonyosan többet fognak ártani, mint amennyit helyesen alkalmazva használhattak volna.

Az irányított gazdálkodás rendszerének jelentős hátránya az is, hogy ötletszerű és a mutatkozó szükséghez képest történő fejlesztése folytán oly bonyolult és annyira áttekinthetetlen, hogy ennek következtében is rendkívül nehezíti az áruforgalmat, de egyúttal veszélyes bizonytalanságot is teremt. Senki sem tudhatja, hogy valamely szabályozás meddig van érvényben és hogy a mai helyzetnek megfelelően felépített üzletkötés lebonyolításakor milyen új helyzet előtt fog állni. Pozitív hátránya ennek a bonyolult és ezért nehézkes rendszernek az is, hogy az átmenő (transito) áruforgalom, amely Ausztriában sok kedvezést élvez, lehetőleg elkerül bennünket, holott talán érdemes volna azt Béctől elhódítani. Általában hibája a magyar gazdasági politikának, hogy a kereskedelmet meglehetősen tétlenségre kárhoztatja. Így lehetett, hogy a németek két év előtt az itt pengőért vett búzát Rotterdamban veszteséggel adták ugyan el, de a kapott valután annyi sperrmárkát vehettek, hogy végül is nyereséget értek el a szükségből vásárolt búzán. Ugyanezt a magyar kereskedelem is megtehetné volna a magyar termelők javára. Érdekes volna tudni, hogy az osztrákok a tőlünk clearingban átvett mezőgazdasági terményekből mennyit értékesítenek nemes valutáért, kiszorítva bennünket saját terményeink piacáról.

Az irányított gazdálkodás kiöli az emberekből a kezdeményezést. Kényelmesebb és kockázatmentesebb a mezőgazda élete a tervgazdálkodás

falanszterében és ezért aránylag könnyen nyugszik bele és bízza rá magát, ezalatt pedig elszokik attól, hogy helyzetének javítására a szokásos kereteken túlmenő eréllyel, ügyességgel vagy furfanggal törekedjék. A kereskedelem jelentős része pedig a bevásárló ügynök szerepére korlátozottan sokszor nem is jut abba a helyzetbe, hogy szakmabeli tapasztalatait és piacismeretét érvényesítse, nem ritkán pedig ötletszerű korlátozással keresztezik útját. Végül a külkereskedelem hivatalos szervei, amelyek a kivített irányítják — bár sokan közülök egyenként mindazt elsajátították, amit meg lehet tanulni — nem pótolhatják ezeket a hiányokat, mert működésükből érthető módon hiányzik a kereskedelmi szellem. Állami hivatalokban nem fejlődhetik ki az egyénben az a képesség, hogy valamely kérdés többféle megoldási lehetőségei között az egyik vagy másik mélyén laikus szemeknek rejtetten meghúzódó relatív többletelőnyt ösztönösen — azt mondhatnám, az öntudat küszöbe alatt — megérezze. Ez az, amit köznapi szóval üzleti érzéknek nevezünk és ennek a hiánya kétségtelen, de egyúttal természetes tökéletlensége az állami beavatkozás minden fajtájának.

Az állami beavatkozások felsorolt előnytelen hatásain kívül természetesen bénítólag hat az áruforgalomra az a szigorúság, amellyel a Nemzeti Bank a pénz stabilitása felett örökődik és amely egyforma következetességgel vonul végig egész devizagazdálkodási rendszerünkön. Ez a szigorúság elvileg feltétlenül helyes, túlnyomórészt a gyakorlatban sem kifogásolható, de gazdasági hatása a kép teljessége kedvéért mégis felemlítendőnek látszik. A Nemzeti Bank és a pénzügyi kormányzat vezetői avatott szénáméi felismerték, hogy a pengőt sorsára bízni újabb nemzeti szerencsétlenségre vezetne és a pénz belső vásárlóerejének csökkenése elleni küzdelmet, valamint a pengőnek minden üzérkedésből való szigorú kirekesztését tették — igen helyesen — a magyar gazdasági politika tengelyévé. Nálunk a pénz stabilitásának gondolata a gazdasági politikának nem eszköze vagy részkérdése, hanem irányítója, utóbbitól magát bizonyos fokig függetlenítette és termelési és értékesítési kérdéseinket iparkodunk a merev valutapolitikai keretekbe beleszorítani. Az enyémet messze meghaladó hozzáértés kellene annak megállapításához, vajjon egyes részletkérdések némileg hajlékonyabb kezelése veszélyeztetné-e a feltétlenül biztosítandó célt és nem volna-e érdemes pl. az idegenforgalom és a tranzitókereskedelem — két komoly devizatermelési lehetőség — fejlesztése érdekében az osztrákok kevésbé merev rendszerét, amellyel jó eredményeket értek el, viszonyainkra alkalmazva átvenni.

A kritika tárgyává tett irányított gazdálkodás helyett más rendszert ajánlani ma alig lehetne, de azért helyes, ha látjuk hibáit is. Helyes, ha tisztában vagyunk azzal, hogy — mint annyi minden — szükséges rossz ez is, amit a viszonyok kényszerítettek reánk és amelyet a lehetőség szerint javítani és amelytől — amint lehet — megszabadulni, állandó törekvésünket kell hogy képezze. Nemcsak azért fontos ennek felismerése, mert amint már láttuk, az állami beavatkozások rendszere a dolog természeténél fogva magától sarjadzik tovább és teszi az életet egyre bonyolultabbá. Tisztában kell lennünk ezzel azért is, mert a napról-napra szaporodó intézkedések, valamint az ezek következtében eredeti irányuktól eltérően ható gazdasági törvényszerűségek és végül a súlyos válság zavaros légkörében nagyon éles szem kell hozzá, hogy az okozatok valódi okait felismerjük. Könnyen vonunk le félreismert praemissákból hibás következtetéseket. Kell hogy tisztán lássunk, nehogy ebben a jelszavak és új elméletek befogadására annyira fogékony korban a zavaros helyzet ingoványos talaján téves jelszavak és elméletek után induljunk.

AZ ABESSZÍNIAI BONYODALOM

AZ OLASZORSZÁG és Abesszínia között beállott és már hónapokig eltartó feszültség tulajdonképpen csak egy újabb fejezete a már közel egy félszázad óta tartó viszálykodásnak. Olaszország a múlt század 80-as éveiben irányította először figyelmét Északkelet-Afrika felé. Megszállotta 1885-ben Massana kikötőjét; néhány év múlva a beljebb fekvő Asmara városát vette birtokába, egyben baráti összeköttetést kötött Abesszínia akkori uralkodójával, Menelik Nyegussal, ami Itáliának politikai és gazdasági előjogokat biztosított az új „Eritrea“ tartomány részére. Később, 1891-ben, Angliával való előzetes megegyezés alapján, Olaszország megszerezte az Indiai-Óceán partvidékein elterülő és ugyancsak Abesszíniával határos Szomáü földet. Midőn azonban 1896-ban Olaszország újabb térhódítást kísérelt meg Abesszínia északnyugati tartományainak rovására, váratlanul erős ellenállásra talált, mely Aduánál az olaszok katonai kudarcával végződött. Róma akkor abbahagyta terjeszkedési törekvéseit Etiópiával szemben és figyelmét azóta inkább északafrikai gyarmataira — Tripoliszra — fordította. Létrejött ugyan 1905-ben egy egyezmény Anglia, Francia- és Olaszország között, mely Abesszínia függetlenségét volt hivatva biztosítani, de egyben ott „érdekszférákat.. biztosított a három nagyhatalom részére. Így megmaradt Abesszíniában továbbra is az ellenszenv, sőt gyűlölet az európaiak, de különösen az olaszok ellen, melyet az 1928-ban a két ország között megkötött újabb baráti szerződés sem tudott eloszlatni.

A jelenlegi bonyodalom közvetlen oka olasz bennszülött csapatoknak kétízben való indokolatlan megtámadása abesszín fegyveres osztagok által a közös, de pontosan meg nem állapított határ mentén. Ezek az összeütközések az olaszok részéről tetemes véres veszteségekkel jártak. Az ügyből kifolyólag mindkét állam a Népszövetséghez fordult, mely úgy döntött, hogy a kérdést el kell napolni, egyben a feleknek közvetlen tárgyalásokat ajánlott. Utóbbiak — mint tudjuk — most már hetek óta folynak. Egyetlen eredményük, hogy Abesszínia kormánya végre hajlandónak nyilatkozott az olasz javaslatot elfogadni, mely szerint a vitás határterületek mentén egy 6 km-es semleges sáv létesítendő.

Közben azonban az új, nemzeti öntudatának magaslatán álló fasiszta Itália nagyjelentőségű lépésre határozta el magát. Február közepén két gyaloghadosztály, repülő- és harckocsi-alakulatok, nagy-

számú műszaki csapatok, továbbá munkásosztatok mozgósítását rendelte el. Mussolini, amint ezt a fasiszta nagytanács előtt is kijelentette, a háborút elkerülni kívánja, de viszont kiemelte, hogy Olaszországnak „minden eshetőségre készen kell lennie, az esetleg még bekövetkező akciók, nemkülönben a gyarmatok biztonsága érdekében“.

Rómának ezen katonai intézkedései jogosak és indokoltak, amint ezt az angol és francia sajtó is elismeri. Célja a gyarmatok közvetlen biztonságának fokozása, de egyben figyelmeztetés kíván lenni Adisz-Abeba részére. De érthető volna, ha Mussolini ezzel a nagysúlyú elhatározásával messzebbmenő tervek megvalósítását kívánná előkészíteni. Olaszországot idővel a túlnépesedés veszélye fenyegeti, egyúttal bizonyos nyersanyagokban —¹ vasérc, szén, kőolaj — igen szegény. Afrikában viszont Abesszinián kívül — mely egyúttal az olasz gyarmatok közé ékelve, azok hátszögét képezi — már minden terület európai hatalmak birtokát képezi. Abesszínia viszont természeti kincsekben — arany, vas, kő- és barnaszén, továbbá gabona, bor és kávé — igen gazdag, amellettt fejlődésben visszamaradt és sem politikailag, sem fajilag, szervezett állami egységet nem képez. Így már a természet által is ki volna jelölve Nagy-Olaszország gyarmati politikájának legközelebbi célja. Ezt a törekvést, érzelmi, erkölcsi vagy etikai érvekkel, hogy t. i. az egyetlen még független, hozzá még keresztény afrikai birodalomról van szó, — nem lehet elgáncsolni. Egyéb nyomós okoktól és történelmi példáktól eltekintve, Olaszország mellett feltűnt ugyanis egy új vetélytárs: Japán! Alig néhány év alatt nagy politikai, gazdasági és katonai befolyásra tett szert Északkelet-Afrika partvidékén. Célkitűzése nem lehet más, mint Abesszinián át lábát megvetnie a Vörös- és Indiai-tenger partjain és ott az európai hatalmak uralmát —‘Olasz-, Franciaországról, de különösképpen Angliáról van szó—> megdönteni. Hogy ez nem fantázia szüleménye, mutatja Japán római követének azon hangsúlyozott nyilatkozata, hogy Olaszország megmozdulása nem talál megértésre hazájában, mert Japán Abessziniában politikailag és gazdaságilag érdekelve van! Ez a körülmény hozzájárulhatott a januári olasz-francia egyezmény gyors és síma lebonyolításához. Az összes részletek ugyan nem kerültek nyilvánosságra, a dzsibuti—adisz-abebai vasútvonal anyagi érdekeltsége egyharmadának Olaszországra való átruházásának kivételével. Igen valószínű azonban, hogy Olaszország bizonyos mértékben — Anglia csendes hozzájárulásával — szabadkezet kapott jövő politikáját illetően Abessziniával szemben.

Abesszínia, a régi Etiópia, mint mondtam, ma Afrikának még egyetlen önálló állama. Területi kiterjedése egyévszázéves akkora, mint a volt osztrák-magyar monarchia. Lakosainak számát n—12 millióra becsülik. Uralkodója Haile Selassie császár, a „királyok királya“, ahogy önmagát előszeretettel nevezni szokta, abszolút uralkodó, sőt autokrata, de hatalma azért nem terjed ki az egész birodalomra. Abesszínia népe, mint tudjuk, nem egységes. Származásra nézve szemita-hamiták, néger keverékkel; vallásuk kopt-keresztény, sok mohamedán és pogány hagyománnyal, babonával. Az ország belső szervezete még igen laza.

A birodalomnak főképp északi, keleti és déli határai mentén még sok önálló, nomád harcias törzs lakik, akik nem igen törődnek az adiszabebai kormány utasításaival. A törzsfőnökök és vidéki nemesek (a hűbérrendszer általános), továbbá a királyok („ras“-ok), alkirályok és kerületi parancsnokok engedetlensége arra vezethető vissza, hogy annak dacára, hogy különösen utóbbiak, rangjukat és méltóságukat egyedül uralkodójuknak köszönhetik, kulturális és szociális törekvéseinek mégis ellenszegülnek. Nem utolsó sorban anyagi okokból, mivel ezen vidéki kényurak az ottan még tudvalévőleg ma is dívó és jól jövedelmező rabszolgakereskedelemben — érdekelve vannak. Ezen körülmények folytán a császár valójában nem vonható felelősségre eme fegyelmetlen alattvalóknak, vagy bandáknak, idegen területre való betöréseiért és egyéb határsérelmeikért. A császárnak, illetve az abesszíniai kormány-nak ezen tehetetlensége befolyással lehetett a Népszövetségnek fentemlített döntésére. De másrészt érthető, hogy Olaszország ottani helyőrségeit az ilyen túlkapasok ellen védeni akarja és védeni köteles is. Szintügy, hogy mint nagyhatalom, nem tűrheti az ilyen ismétlődő kihívásokat, már presztízs okokból sem.

Áttérek most mindkét fél katonai erő kifejtésének és haderejének méltatására. Nem kívánok sok szót vesztetni az olasz hadsereg katonai értékének és ütőképességének kiemelésére. Egységes, izzó hazafias szellemtől és nemzeti öntudattól van áthatva, amelletts korszzerűen kitűnően kiképezve, kiválóan és ugyancsak korszzerűen felfegyverkezve és műszakilag felszerelve, úgyhogy ma Európának kétségen kívül egyik legjobb hadserege. Mussolini saját nyilatkozata szerint Itália háború esetén kb. 7—8 millió embert képes fegyverbe állítani! Mindennek dacára Olaszországnak esetleges háborúja Abesszínia ellen — az anyagi nehézségektől eltekintve, mellyel ma a legtöbb államnak számolnia kell — igen komoly és nem minden kockázat nélküli vállalkozás volna. Példa erre a legtöbb gyarmati hadjárat, mint pl. az angol-búr háború, a harcok Indiában, újabban pedig Marokkó és Líbia meghódítása.

Mindjárt az első körülmény, amely a vállalkozást megnehezíti, a hadszíntérnek nagy távolsága az anyaországtól, továbbá, hogy maga a két gyarmat, Eritrea és Szomáli 1000 km-nyire fekszik egymástól. A nagyszámú csapatok és a hozzájuk tartozó, ma feltétlenül szükséges óriási hadianyagnak szállítása,— a hajószállítványoknak idegen hatalom által való megzavarását figyelmen kívül hagyva is — igen sok hajóürt, tehát pénzt és időt is fog igénybe venni. Az utóbbi az ellenségnek jelent előnyt, aki így időt nyer háborús előkészületeinek tökéletesítésére. Olaszországnak továbbá szükségszerűen számbeli fölényrel, tehát egy erős hadsereggel kell fellépnie, ha támadásra határozná el magát, főleg azért, hogy gyorsan érjen el döntő sikereket. Ez már a nagy költségektől eltekintve, az ő, mint gyarmati nagyhatalom, tekintélyének megóvása érdekében, feltétlenül szükséges. Megjegyezzük, hogy Olaszországnak eddig kb. 3—4000 főnyi helyőrsége volt Eritreában és kb. 4—5000 Szomáliában, azonban javarészt bennszülött katonák.

Abesszínia hadereje, amint azt a külföldi szaklapok egyöntetűen megállapítják, nem egységesen szervezett hadsereg, mely európai fogal-

mák szerint csapattestekbe és magasabb egységekbe volna tagolva. Inkább fegyveres tömegek, melyeknek egyes részei, hadai, a különféle királyok és törzsfőnökök parancsait követik, de egymáshoz igen laza viszonyban állanak. A fegyveres erő tulajdonképpen magját a császár rendes, reguláris hadereje képezi, melynek kerete a jelenlegi békehadsereg. Ennek állománya kereken 100.000 fő. Kiképzését és a hadsereg korszerű átszervezését belga tisztek végzik, újabban svéd tisztek is, mint repülők működnek, akik már évek óta tartózkodnak az országban és mint hírlí, igen elismerésreméltó sikereket értek el. A csapatok, bár általában elég rosszul vannak öltözve és felszerelve, — egységes egyenruházat, a testőrséget kivéve, nem létezik — javarészt igen jól vannak felfegyverezve. Van modem puskájuk, gépfegyverük, hegyi tűzérségük, légvédelmi ütegük, sőt harckocsijuk és repülőgéjük is. Bizottságok járnak azonkívül Európában és Japánban, ahol további fegyvert, löszert és hadianyagot vásárolnak. A fentemlített első vonalbeli vagy sorcsapatokon kívül, az ország tartalékok felett is rendelkezik, ezeknek száma állítólag 200.000 fő volna. Fegyverzetük és felszerelésük azonban fogyatékos, hadrafoghatóságuk mértékéről nincsen biztos hírünk. Háború esetén minden férfi a 15—56 életkorig harcköteles. Ezeknek a számát $1\frac{1}{2}$ —2 millióra becsülik. Nem valószínű azonban, hogy ezeknek fegyverkezésére és felszerelésére tárolt anyagok megfelelő számban rendelkezésre állnának, hacsak nem egy idegen hatalom (Japán?) látná el őket idejekorán.

Az abesszíniaiak testalkatban átlag nem nagyok, bamabőrűek. Igen bátor és jó katonák hírnevében állanak. Nagyon tanulékonyak; a tűzharcban és a terep kihasználásában igen ügyesek, vadak a közelharcban. Szívós, kicsi hegyi lovaikon bátor és vakmerő lovasok. Ha a fentebb leírt hadseregszervezet nagyrészt talán csak a papíron van meg, a kitűnő katonanyagot azonban — ezt minden ottjárt külföldi elismeri — komolyan kell venni. Edzett, szívós, igénytelen nép; állandó háborúskodáshoz szokott guerilla-harcosok, akik minden idegen hatalom előnyomulásával szemben — hazai hegyeikben — a legszívósabb ellenállást fogják kifejteni.

Az esetleges abesszíniai hadjárat legnagyobb nehézsége azonban a földrajzi adottságokban rejlik. Az országot nagyrészt 2—3000 m magas hegyvidék borítja, melynek egyes csúcsai 4500 m-nél is magasabbak és örökös hóval vannak borítva. Azonkívül az egész szóbanforgó terület erősen tagolt, sokszor 1000 m-nél mélyebb vízmosásokkal és szakadékokkal. Eritreában a tengerpart melléke forró homoksvatag. Ezt követi ingoványos, trópusi erdő és csak azután következik a kb. 2000 m magas hegyvidék, ahol európai ember megélhet és ahol gabona, bor és a kávé is megterem. A Szomáli föld tengermenti vidéke igen termékeny síkság, mely azonban később az ország belseje felé teljesen kopár homoksvatagba megy át. Abesszínia és a Szomáli föld határán egy közel 1000 m magas fennsík kezdődik, meredek parttal a síkság felé; beljebb vízszegény, alig lakott kősvatag. Abesszínia belsejét, mint már mondtuk, magas hegyvidék képezi, mely különösen az ország déli részeiben jóformán lakatlan, igen vad jelleggel bír és bizarr formáival, sok hegycsúcsával állítólag a Dolomitokra emlékeztet.

Abesszíniának csak egyetlenegy vasúti vonala van és az is francia kezelés alatt áll. Az egész ország igen útszegény. Európai értelemben vett műútja egyáltalán nincsen. A legfontosabb összekötő vonalak is csak hegyi ösvények jellegével bírnak. Abesszínia tehát joggal egy hatalmas, kiváló hadászati fekvéssel bíró, óriási várnak mondható! Ez ellen a korszerű harceszközök közül, mint: harcokcsik, motorizált csapatok és repülőgépek, csak az utóbbiakat lehet eredményesen használni.

Az Abesszíniában vezetendő hadjáratnak egyik további igen jelentős hátránya: a trópusi éghajlat. A magasabb hegyvidéktől eltekintve csak két évszak van, és pedig trópusi hőség váltakozik hónapokig tartó szakadatlan esőzésekkel. Mindkettő, európai csapatokkal végzendő hadműveleteknél, természetesen igen hátráltató befolyással volna.

Meddő kísérlet stratégiai jóslásokba bocsátkozni az esetleg bekövetkező hadműveleteket illetően. Nem ismerjük az olasz hadvezetőség további szándékait, de azt sem tudhatjuk, hogy Abesszínia császára, illetve kormánya, tekintettel az ellenfél eddigi intézkedéseire, miképpen fog reagálni. Az olaszok által eddig mozgósított és elszállított alakulatok, a gyarmatokban már meglévő csapatokkal együtt — talán 40.000—50.000 főről lehet szó — támadólagos hadjárat megindítására, amint azt tanulmányunkban kifejezésre juttattuk, nem képviselik a megfelelő erőtényezőt. Elegendők azonban arra, hogy a gyarmatok biztonsága mellett elejét vegyék Abesszínia bármily katonai vállalkozásának. A következő lépés olasz részről mindenesetre az lesz, hogy úgy Eritreában, mint Szomáli földön hadművelési bázisokat fognak létesíteni, mindazon berendezésekkel, melyek a hadviseléshez, de különösen az utánpótlás biztosítása érdekében, feltétlenül szükségesek. Tehát: kirakodóhelyek, laktáborok, raktárak, műhelyek, repülőterek és hangárok, kórházak, stb., stb. Egyúttal pedig vasutak és gépjárművek által használható utak építésébe fognak kezdeni. Ezzel egyidejűleg a határokat is meg fogják erősíteni, a határmenti területeket pedig hasonló módon berendezni azzal a céllal, hogy ott a „elvonulást“ elősegítsék. Megjegyezni kívánjuk, hogy ezen előkészületek talán hónapokat fognak igénybe venni.

Ha megkíséreljük —¹ tisztán elméleti alapon és csupán a térkép nyomán — a két fél hadászati helyzetének megítélését, úgy látszólag Abesszínia volna előnyben, mert az olaszoknak két, térben elválasztott, elkülönített erőcsoportjával szemben ő van a „belső vonalon“. Nem tudjuk azonban feltételezni, hogy Abesszínia ezen adott előnyével élni tudjon, mert haderejének gyors és meglepő eltolása céljaira nem rendelkezik a szükséges vasutak, illetve útvonalak felett. Azt tartjuk tehát, hogy — ugyancsak a megadott helyzetből kiindulva — inkább az olasz hadaknak kétoldali „hadászati átkarolása“ fog érvényesülni, azaz, hogy két irányból egyszerre fognak előnyomulni — több oszlopban, de szoros összműködésben és összeköttetésben, terepszakasról terepszakasra — egy közös cél, a főváros felé! Gátló körülmény a hadvezetés szempontjából, — az ismertetett földrajzi nehézségeken kívül — hogy Adisz-Abeba közelebb fekszik Eritrea határához (300

km), mint a Szomáli föld határához (500 km). Az Eritreából induló hadműveletnél előnyös még azon körülmény is, hogy vasútvonal áll rendelkezésre.

Figyelemreméltó esemény, mely mutatja mily nagy súlyt helyeznek Rómában az Északkelet-Afrikében beállott helyzetre, hogy nemrég ismét Mussolini vette át a gyarmatügyi tárcát, de egyúttal Eritrea és Szomáli föld együttes főkormányzójává De Bono tábornokot, az eddigi gyarmatügyi minisztert nevezték ki. Utóbbi nemcsak kiváló katona, aki a világháborúban, különösen a Monte Grappa birtokáért folyó harcokban tüntette ki magát, hanem egyben kiváló ismerője a gyarmati problémáknak. Tripolisz végleges meghódítása az ő érdeme, úgyszintén az összes olasz gyarmatoknak kulturális és gazdasági föllendülése. Háborús bonyodalom esetén ő lesz az összes ott működő olasz haderőknek fővezére. Székhelyül Mogadiso-t választotta. Helyettese, a most átküldött csapatok parancsnoka, Graziam tábornok, ugyancsak bevált és igen jó hírnevű gyarmati katona.

Itália súlyos, talán sorsdöntő események előtt áll, melyek az oly fényesen felfelé törő, általunk tisztelettel és szeretettel övezett olasz nemzet teljes erkölcsi és anyagi erejét fogják igénybe venni. Reméljük, hogy a kitűzött nagy céljait békés úton tudja elérni, ha azonban háborús megoldásra kényszerülne, — úgy igaz szívvel, az olasz fegyverek minél gyorsabb és teljesebb győzelmét kívánjuk!

VITÉZ NÉMETH LAJOS